

XX

XX

МАРИЙСКИЙ
АССР-лан
XX и

МАРИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВЫН
КЫРЫК-МАРЫ ФИЛИАЛ

1941

XX

XX

ЦИЛА СӘНДАЛЫКВЛÄШТЫШ ПРОЛЕТАРИЙВЛÄ, УШНЫДА!

H Map.
3-880

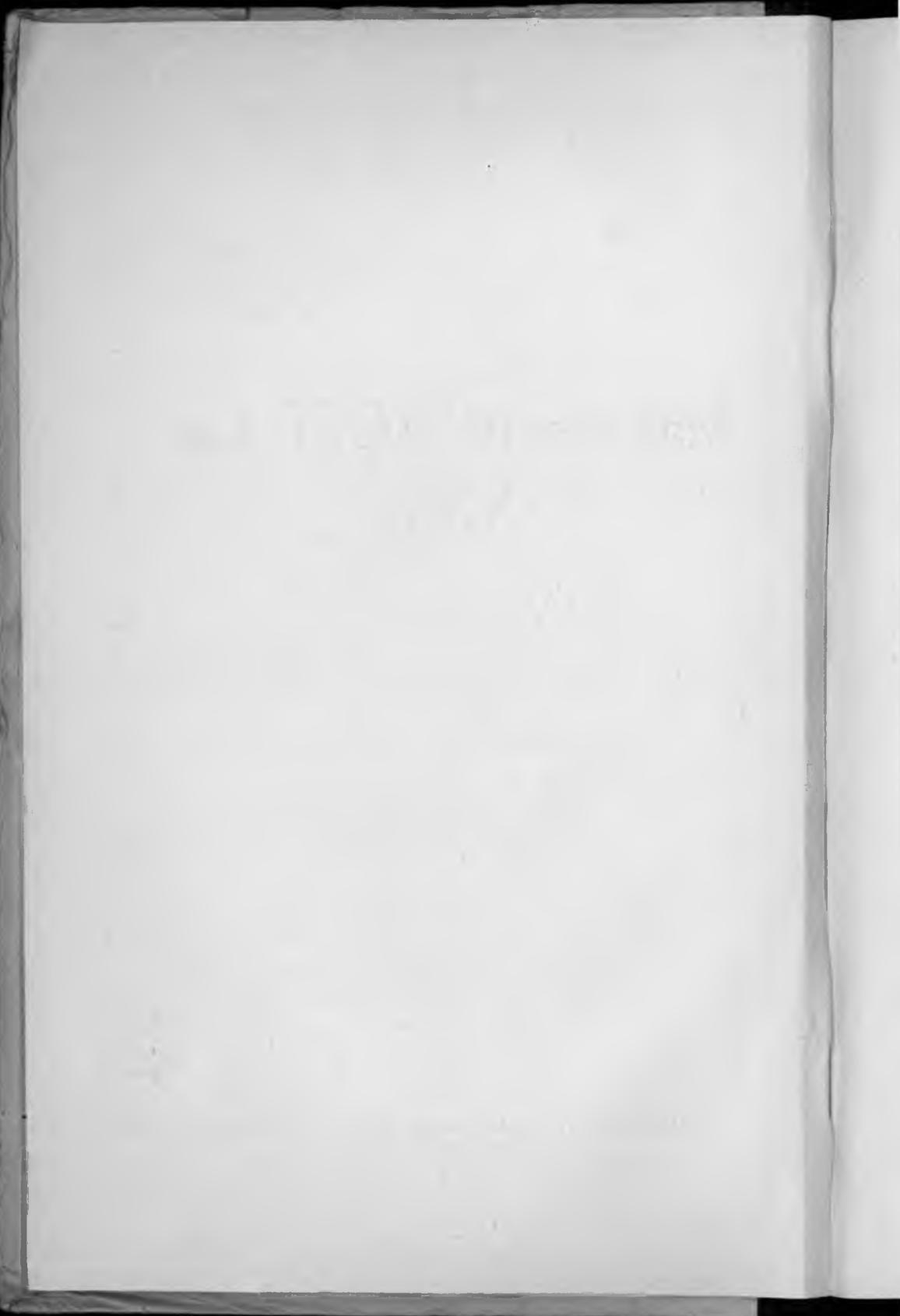
Марийский АССР-лан XX и



МАРИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВЫН
КЫРЫК-МАРЫ ФИЛИАЛ

1941





МАРИЙСКИЙ АССР-Н ФИЗИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ОЧЕРК



арийский Автономный Советский Социалистический Республика Йыл рекә бассейнын покшал чистыштыжы ылеш. Тыйбын географический положенижы северный широтан $55^{\circ} 51'$ да $57^{\circ} 20'$ лодон да восточный долготан $45^{\circ} 40'$ да $50^{\circ} 15'$ лодон, Гринвич меридиан гыц шотлен, определялтеш.

Марийский АССР 23,3 түжем квадратный километр терроритим занимая. Административный отношеништы тиды 18 районеш пайылалтеш. Населенижы, 1939 ин перепись семйин, 579,8 түжем эдем; солавлышты—503,7 түжем да халавлышты—76,1 түжем эдем бىләт. Национальность шотышты шукыжы—мари, вара рушвлә, тадарвлә да молывлә. Заняти шотышты: рабочийвлә да служащийвлә—162,2 түжем, колхозниквлә—377,2 түжем да кустарьвлә—2,8 түжем эдем.

Конфигурацияжыдон Марийский республика широтный направлени семйин кужын шывшылты, запад гыц востокыштыла сек шуку 300 километр якте да север гыц югышыла 145 километр якте шывшылты фигурым представляя. Западышты тиды Горьковский областьдон границын ылеш, северышты да северо-востокышты—Кировский областьдон, юго-востокышты—Татарский АССР-дон, югышты—Чувашский АССР-дон.

Республикин территоријы Йыл рекәдон равный агыл кок частеш пайылалтеш: шалахай велни кого, северо-востокышты күкшәрәк ылши, равнинаэш да вургымла велни сравнительно кого агыл, кырыкан, келгә каремән да рекәвлән долинывлә ылман правобережъеш.

Марийский республикин территориишты слагаялтши коренной геологический породывләжы Пермский системын отложенивлә ылыт. Пермский период годым кызытшы Марийский республикин территории таманяр лу миллион ивлә мычкы, то каранг мишы, то ти территориишкы угыц толын мишы пищ кого тангыжын пындашыжы ылын. Тый период годым образуялтши кырыкан породын толщвләжым

Пермский система манын лымдымы отложенивлә и составляят.

Республиканын территориштыжи Пермский системын породывлә кок ярудон представляймы ылыт:

1. Среднийдон ѿль Казанскийдон.

2. Күшйлдон ѿль Татарскийдон.

Татарский породын толщвлажы большырак распространенный ылыт дә шукыжок якшаргы ѿль якшаралгы окраскым имейшы мергельвлә гыйц, шун гыйц, ошма гыйц ылыт. Окраскин пестрота дә яркость гишән татарский свитым шырерәйинок „пестрый мергельвлән ярусеш“ лымдат. Ти породывлә почти целиком республикин вургымла сиржым слагаят.

Казанский формацин породывлә известняквладон, известняковистый ошмавладон, доломитладон дә гипсвладон представляймы ылыт. Цилә нинең ценный строительный материалым представляят. Казанский ярусын породывлән поверхностный залеганивлә сек когонжок республиканын северо-восточный районышты ылыт, кыштакен геологишты Марийско-Вятский вал манын лымдымы возвышенность эртә.

■ Варарак уже ледниковый жепйн Пермский системын отложенивлә почти цилә вәреок, приледниковый отложенивладон леведәлт шыцшы линйт.

Геологический строени гыйц зависимый ылмыдон Марийский АССР-н территориин кого частьшок, йышымжын рельеф шотышты, равнинный характерым имейшы низменностьюм представляя. Рельефын характерышкыжы кым основной фактор воздействим оказываенйт:

1. Кырык образуймаш процессвлә (тектонический сила ылмашдон, вес семийжы земной коран толщыжын шывшылтмашын вашталтмашвладон земля пластвлән ѿйнымаш).

2. Четвертичный период годым лишнй ледник ылмаш.

3. Карствлән (провалвлән) явленивлә, кыдывлә, главным образом, Казанский ярусын известняквлә, доломитвлә дә гипсвлә вәкүй ләкмәй годым ылыныт.

Кэйзитшы рельефын формым создаваймашты ти кым основной факторвлә гыйц пасна эче кок фактор участим прини маенйт: вәр гыйц вәрбыш ыфылен кемаш дә пышкыды выжгата ошмам мардеждон вес вәре нянгемаш дә вәйдйн эризионный (мышмы) пашажы, главным образом, рекавлән, кыды тектоникидон дә иянгмашдон йыштый рельефын первиши формижым икманяры разрушаймашты дә вашталтымашты ылеш.

Тектонический образованивлә логыйц почти меридианвлә семийн шывшылтши Марийско-Вятский валын возвышенность когонжок заметный ылеш.

Иянгмашыжы Марийский республикин территории якте

пасна-пасна шоэ дә ўнгысър йылмывләлә веле толын шон ылын гынят, ледник тир гыц йогышы когон силан ўнгырвлян энергичный пашадон рельеф викый кого воздействим тыйдә бытеш. Шылыши ин виц йогывлә пытари землян первиши толщым мышкыныт, аvara пермский күэрэн толщеш 100 метр келгыц нәрә ошма слойым шынден коденът. Шунын улларак тыгыды частицывлаж пакыла, тыйнам образуялтши Иылын кымда руслошки нянгемй линйт. Вара, кынам сплошной йогы изиэмбән дә кыйзитши рекавлән долинывлә—Иылын притоквлә пайларнаш тыйнгәлйнит, нынин мычкы, чынъ йогымаш тынгланаш тыйнгәлмә велдыйк, шунын дә суглинокын тыгыды осадкывлә отлагаялташ тыйнгәлйнит. Ошман равнинывләэш йактый кушкаш тыйнгәлйн. А рекавлә лишништи отложениивләэш кож дә пихта, Ылышташан пушәнгывлә яре, кушкаш тыйнгәлйнит.

Кыйзитши веремән преобладающий ландшафтши—боровой, вес семиньжый яктер ылеш.



Таир йәр

Карстовый явлениивлә рельефын¹ пүлә распространялтши формывлә ылых. Казанский ярусвлән² викый ләкши известняквлән, доломитвлән дә гипсвлән пиш кого пластвлә земля лыйвәлниш вицдвләдон выщелачиваялтыт дә тидындонжы воронкавлә, кого лаксывлә, карстовый йәрвлә, земля лыйвәлниш рекавлә ләкмаш дә³ молат.

Республиканан территориишты карстовый формывлән⁴ кого развитижый Марийско-Вятский вал районышты, Моркинский возвышенностьшты, тыйдым пычкедышы Вонжа река доны ылеш. Тиштый пиш шукуы карстовый воронкавлә ылых

дә урын валым вәрещ лишы Кома йәр улы, кыдын йәр тұра склон куза, тышак пихтывлә күшкүн шагалыныт дә йәрлән живописный видым пuat.

Вес пример, тенгеок Моркинский районышты, тидй—Юрдурский йәрйн участок.

Тенгеок республикин юго-востокыштат карстовый процесслә когон развивалятыныт—Сотнурский дә Волжский районвлайшты дә территорин центральный частыштат, кышты вәрйн-вәрйн шыргывлайшты, воронка статян шуқы йәрвлә улы. Тишты йогыши Визимка йыгыр, Салтакъял соладоны, шыргышты, земля лывәц йоген кеаш корным мон, кишец тидй 5 километрәш вәрйшты веле угыц выкы ләктеш.

Рельефын характер семйнъ Марийский республикин територим кым районеш пайылаш лиәш.

1) Запад гыц юго-востокышкыла цилә республикина гачок кешы, левобережъен кымда низменность. Ти равнинын



Иыл река

поверхностиши коәштәлтшы [статян] (дюнный) строеним имея, кызытшы жеңеш уже когон төремәлтшым. Дюнывлә-эш йәктәвлә күшкүн шагалыныт. Юго-западный частыштыш низменность лесной массивеш шәпкәйбл шындымы торфяной купвлайдон паян ылеш.

2. Северо-восточный возвышенный район. Тишты мери-диальныиышкы лишыл ылшы направленидон Марийско-Вят-

ский вал шывшылт кей. Тидын кымдыкшы 20—40 км. дә кытшы 130 км. Валын сек кого күкшіцші танғыжын уровень гүц 230—284 метр якте ылеш, тиды—Сернур дон Куженер солавлай лошты. Изиш юғыштырак ти вал Моркинский возвышенностьюшки ванжа.

3. Йылын вургымла сирыйшты ылшы юго-западный возвышенный район, пиш шуқы келгүй каремвлайдон дә тура сир түрән рекавлан долинывлайдон пычкедәлт шыңшы поверхностия ылеш. Ти районын средний высотажы танғыжын уровень гүц 150—195 метр ылеш.

Марийский республикашты рекавлан сеть ситалыкок шыре ылеш. Республикаш территори мычкы йогышы рекавлай циләге почти төрокок Йылышки ләкшівлә ылты; крайний северыштыш дә северо-востокыштыш изи рекавлай веле: Немда, Ляж, Уржумка, Буй дә молывлә Вятка рекан бассейнышты ылты.

Марийский АССР-н территориши Йыл рекан бассейнын доляэш 17925,5 кв. километр вәрештеш, Вятка рекан бассейн 3500 кв. километрым веле занимая.

Марийский республикаштыш рекавлан главный стоквлам принимаен, Йыл тыйдыйн основной речной артеријай ылеш. Йылын бассейнышты пырышы рекавлай республикаштадан хозяйствылан кого значеним имеят. Ниний тыйдыйн экономикишты пиш кого рольым мадыт. Ниний цилән меридиальный направленидон йогат, лесной кого массиввлам пычкыт дә седыйндон лесым эксплоатируймашты яжо условивлам создаваят.

Йылын притоквлай логыц төхенъ рекавлай республикаштан сек кого значеним имеят: Ветлуга, Кого Кокшага, Изи Кокшага дә ныннын притоквлажы: Кого Кундыш дә Изи Кундыш, Ильты, тыйдыйн притоквлажы: Шора, Ировка дә Юшут.

Цилә ти рекавлай лесосплавной значеним имеят. Но ниний логыц Ировка река, мелиоративный пашам баштымдон, остатка кок и лошты веле лес йоктараш ярал ылеш. Каждый год Йылышки дә вара Советский Союзын лес укейн районвлажкай таманяр миллион кубометр лес йоктаралтеш.

Йыл Марийский АССР-н территории мычкы йога, Чувашский АССР-н кого ағыл частьшым пычкеш дә Чуваши гүц Марийский АССР-н юго-восточный частьшым айыра. Циләжы Марийский АССР-н территории мычкы дә границажы мычкы 155 км. расстояним Йыл йога.

Йыл, годышты куд-шым түлзүй мычкы действуйышы, когон силан транспортный артери ылеш. Республикаштына Йыл мычкы шуқы яжо дә удобный затонвлай улы. Звениговский затон Йылын затонвлажы логыц ик яжо затонжы ылеш.

Республикаш значени шотышты кокшешажы, ўл теченижайдон веле Марийский АССР-н ылшы, Ветлуга река ылеш. Республикаш пределышты тиды 94 км. расстояним

йога. Ветлуга тиштү судоходный ылеш. Тидын русложы пиш айынылшы ылеш: тиды хвойный шыргывлә дә купвлә вашт бишке корныжым пробиваен ләктеш. Ветлугаат тенгеок сплавной рекә ылеш.

Лес йоктарымашты көгорак значеним имейшүй, Республикаштына йогышы Ветлуган притоквлә логыц, большырак значительныивлә ылыт: Люнда, Юронга дә Икша. Республикаштына рекәвлән общий кытшы 1846 км. ылеш, ти шотышты 1495 км. сплавной значенийн.

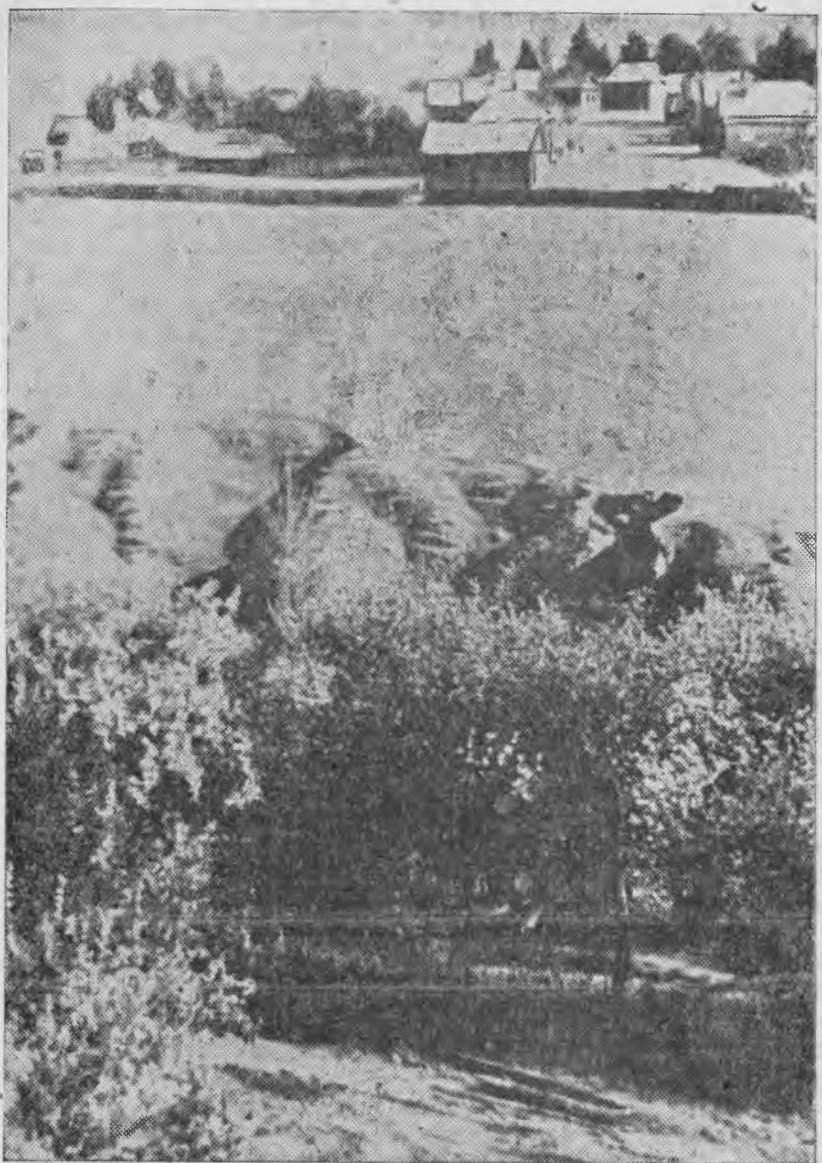
Лес йоктарымаш гыйц пасна Марийский Республикаштыш рекәвлә выйд вакшвләлән двигательный силаэш используялтыт. Сельский хозяйствым электрифицируймашты дә механизируймаштат рекәвләм кымдан используямаш намечаялтеш. Ново-Торъяльский районный дә Больше - Сердежский



Ировский канал

межколхозный гидроэлектростанцивләм строяш тыйнгәлмәй. Изи рекәвләжәт остатка ивлән колхозный строительствуышты пүәвләм строймашты кымдан используялтыт.

Марийский АССР-н рекәвләштү дә йәрвләштү 42 ииш кол ылә. Ниний логыц главный вәрим занимают: лавал, пәрдәш, нуж, аланги, кырыш, карас, таты, а Йылышты—стерляк, осетр дә молат. Бынде кол фаунышки зеркальный карп эче пырен.



Юго-западный возвышенный районный рельеф

Республикин климатшы—континентальный, рельеф равнинный характерым имеймәддон республикин цилә територи мычкок довольно однообразный ылеш. Күжин шывышылтышы ўшты тел, шоэн ағыл кого кыйдиртышан мытык дә шокшы кәңгәж, поздан толшы күкшы дә юалғы шошим, ўшты дә начкы (2-ши пелыштыжы) шайжы—теве климатын характерный особенностьвләжy.

Средне-годовой температура $+3,3^{\circ}$ ылеш дә $+1,6^{\circ}$ гыйц $+4,6^{\circ}$ якте колебаялтеш. Республикин территорији широтан направленидон шывышылтышы ылешшт, республикин запад дон восток лоштыш температурышты икманияр различи улы. Республикин западный частышты (Козмодемьянск) средне-годовой температура $+3,7^{\circ}$ ылеш, а восточный частышты (Нартас) $+2,3^{\circ}$ ылеш.

Сек шокшы тыйзый республикиштына июль тыйзый ылеш, тыйдйн средний температурывлайжы $+19,4^{\circ}$ гыйц (Козмодемьянск) $+19,1$ градус якте (Нартас) колебаялтыт.

Сек ўшты тыйзый январь ылеш, средний температуррыжы западышты $-13,4^{\circ}$ дә востокышты $-13,0^{\circ}$. Телвлайн температурын особенностьшы резкий температурный колебанивләылтыт. Кәңгәжыйн температурывлә кого постоянствидон отличаялтыт.

Республикишты вегетационный период 5 тыйзый (153 кечй) продолжаялтеш. Ти периодын средний температуррыжы $+14,6^{\circ}$ гыйц (Нартас) $+15,2^{\circ}$ якте (Козмодемьянск) колебаялтеш. Тиды тишты ССР Союзын центральный дә даже южный полосаштыш шукы йиши сельскохозяйственный культурвлам күшташ возможностьюм обуславливая.

Республикин территориишты преобладающий мардежвлә юго-западныйвлә, западный дә южный ылтыт.

Республикиштына осадкывлайн основной источниквлайжы, Атлантический океан гыйц толшы западный мардежвлә дә тенгеок почвын, водоемвлайн дә растительный покровын испаренивлә ылтыт.

Осадкывлайн количествыидон Марийский АССР средневлажный районвлә шотышки пыра, годышты 447 мм. осадок вазеш. Осадкывлайн кого количество вацмашыжы вегетационный периодеш вәрештеш (май—сентябрь), тиды сельскохозяйственный культурвлам производымашты благоприятно отражаялтеш.

Республикин почвенный покровшы довольно разнообразный ылеш. Различный рельеф, различный материнский породывлә, грунтовый видышкы ныннын различный отношении, растительностьюм равномерно ағыл распределяймаш дә, остаткаэшүжy, эдемий влияни—цилә ти факторвлә республикин почвенный покровшын разнообразим обуславливаенйт.

Марийский республикин территориишты почвын мате-

ринский породывлә, кыце анжыктымы ыллы уже, Пермский периодын коренной породывлажы ыллыт: известняквлә, доломитвлә, мергельвлә, песчаниквлә дә шунвлә—ик веңшы дә покровный послетретичный породывлә: ошма, супесвлә дә суглиниквлә—вес веңшы.

Тиды цилә Марийский АССР-н почвывлажын характерым определяен. В основном нинй дерново-подзолистыйвлә ыллыт, йышкымыштын механический состав шотышты супесчаныеш, песчаныеш, суглинистыеш дә шозэн глинистый почвывлан группеш пайылалтыт. Болотныйвлә дә аллювиальный (луговой) почвывләт встречаются, но нинй кого площадьым ак занимае.

Марийский республикин почвывлан географи төхөнъ виддом представляялтеш:

1. Пермский системын татарский дә казанский ярусвлан карбонатный материнский порода вёлны слабо-подзолистый суглиниквлә. Нинй северо-восточный районвлам (Куженерский, Сернурский, Ново-Торъяльский)—Марийско - Вятский валын районвлам занимают.



Марийский АССР-н шыргывлә

2. Пермский коричневый щунвлә дә ошмавлә вёлны слабо-подзолистый суглинистый почвывлә. Нинй республикин северо-востокышты—Мари-Турекский плато районышты распространяялтынтыт.

3. Покровный структурный суглиниквлә вёлны слабый дә средне-подзолистый суглиниквлә. Нинй Оршанско-Йошкар-Олинский пологий равнинным занимают.

4. Слабый дә средне-подзолистый, выжгата-ошман поч-

вывлә. Нинй республиканың юго-востокышты распространялтыныт. Ти район мощный лесной массивдон леведмәй ылеш.

5. Республиканы правобережьем лесовидный суглинник вылны луды да ошалгы-луды, лесо-степной да вторично-подзолистый суглинистый почвывлә леведйт.

В целом, Ышкымжын физико-химический да биологический свойствывлә семийн, республикан почвывлә шуки ииш сельскохозяйственный культурвләм—ыржам, шадангым, итыйнм, шылым, кормовой шудывләм да молымат ўден күшташ ярал ылыт, но цилә нинй удобреним лыкмашым тергәт.

Марийский АССР-н территоријы смешанный шыргывлән—тайга түрбин подзонышты распологаялтын. Республиканы южный границајы лесостепин северный границајон совпадаялтеш.

Шыргывлән площадь республиканы территории 56,1% занимая, кыды 13,1 түжем квадратный километрим составляя. 1941 ин 1 январеш древесинын общий запас 129 миллион кубометр ылын.

Древесный породын составышты главный вәрим йәктү занимая, кыды лесной площадын 34% налеш, да еловопихтовый насажденивлә 32% занимают. Кымши вәршти лиственний породывлә, шукыжок—коги, шапки, писты, тум да молы ылыт.

Йәктү, площадын кого частьшым занимаен, когонжок, республиканы западный да южный частьвләштижү күшкеш. Йәктер шыргывлән основной типши свезә йәктер ылеш, кышты яжо качестван шуки да стройный йәктүвлә шалгат.

Рекавлә лишней да күптымы лапатавләшти йәктү еловопихтовый да смешанный насажденивләдон вашталтеш, рамене маным образуя. Ирсә кожер шыргывлә сравнительно шуки вәршти агыл перегәлтәнйит.

Пиш шуки шыргы ылмашток, кыдыдан территорин пеләйҗэт утла леведәлтеш, республиканы шыргыдбәй почти цәрә северо-восточный частьши төрокок сыйнзашкы кербәлтеш. Тишти шыргы нырдон вашталтмаш, когонжок таманяр шүдү и перви лиалтән. Бинде ти частьшты лес кымда колхозный нырвләшти островвлә веле встречаялтеш.

Лесвләм пытәрмәш да наиним нырвләдон вашталтмаш Марийский республиканы молы частьвләштәт лин. Но кого частьштыжок ти процесс значительно олен кен да лесым сплошной пытәрмәш лите.

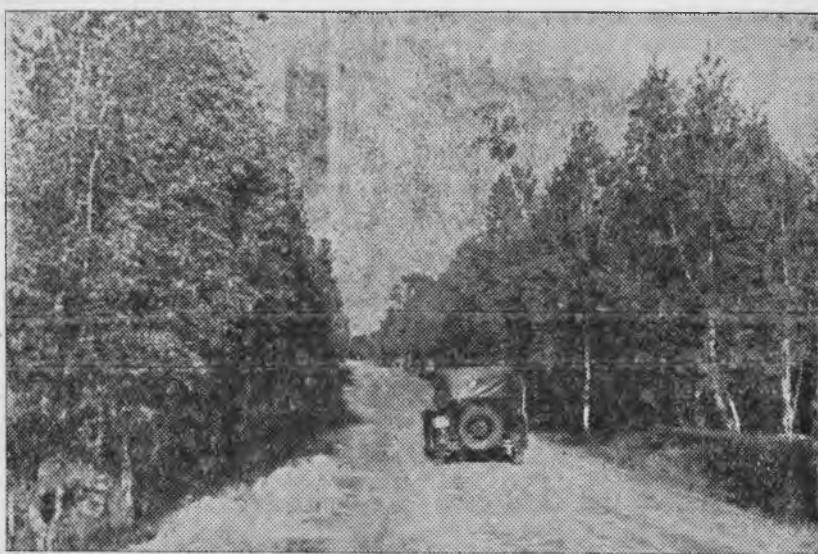
Марийский республиканы шыргывлә түдйин народный хозяйствышты основной рольым мадыт. Нинй механический да химический переработкын пиш шуки продуктвләм, строевой сортиментвләм, тенгеок высококачественный авиационный да мачтовый йәктүм, резонанс пушки кожым (музы-

кальный инструментвләлән) пуат; мебель йышымашкы дә молы ценный изделивләм йышымашкы кешү тумымат чыйдым агыл пуат.

Марийский республикаштыш шыргывләлән водоохраный дә почвозащитный характеран пиш кого задачивләм пумы. 1936 ин 2 июляш закон семйн Марийский республикаш лесной массиввлә СССР-н Европейский частыштыш водоохраный зонын составышкы цилә пыртмыы ылыт дә лесной массиввләм эксплоатириумаш у формывләм приобретая.

Шыргывлашты шуку кайцкывлә, понгывлә, лекарственный дә технический растениевлә (плаун, валериановый важ, тмин, папортник дә молат), гуттаперченос (бересклет бородавчатый), витаминосвлә (шиповник), дубильный растениевлә (шуку йиш уавлә) дә молат кушкыт.

Республикаштыш животный мир йышымжын представительвләжын богатствоидон отличаялтеш дә хозяйственныи кого значеним имея. Пушнина делашты главный вәр урын



Кокшайский шыргыштыш корны

ылеш, кыдын количествыжы, кож нүшмәйн урожай—урин основной качкышыжы вашталт мимй семйн, когон колебаялтеш. Молы пушнина шотышкы ош мореным, русак мореным, ёрләнүм, норкым, ёрвыйжым, шимпачым, сырмым, ыдырым пырташ келеш. Техенъ важный пушной зверьвләдон—лайдон дә амадон Марийский республика нуждаэмйн, но принимаймы мерәвлә ылмыдон, ти ценный зверьвлән количество күшкаш тыйнгәлеш. Бобрым дә выхухольым былыш

колтымаш угыц тыйгэллтеш. Шардывлам кычаш царымаш нийн количествым уже пул а шукемден. Мөскэвлэ мд донна пиш шуки; мөскэ, пирб ганьок, вредный хищник ылеш дд тб нүжвецок шуки меҳым дд пайым пуа.

Зверьвлэн фаунын состав количеству шотышты постоянный агыл, тиды, качкышын количество гыц дд болезньвлэ развиваялтмаш гыц зависимый лин, год ййде резко вашталтеш, кыдым особенно раскыдын грызунал шотышты замечаяш лиэш.

Кеквлэ, чонгештен эртышивладон иквэреш, 270 вид нары ылыхт. Икманяр видшы цилэ палымы охотничийвлэ ылыхт. Нинэй логыц сек шукижи кыйдир, а Йыл лишний—таманяр йиши лыды. Тенге гыннат, мд донна кызыт кекын ик видшэт промысловый значеним получайде.

Марийский республикин территориши ископаемый богатствыят чйдй агыл. Нинэй логыц иктэжж торф ылеш. Тидын запас 514,9 миллион кубический метрдон шотлалтеш. Горфяниквладон занимаймы площасть 90,4 тыйжем га ылеш.

Торфяной купвлэ, сек когонжи, республикин лап ылши левобережный западный, юго-западный дд центральный частьвлэшти ылыхт. Айыртемын шуки купвлэ Ветлуга, Рутка, Кого Кокшага дд Изи Кокшага рекэвлэн бассейнышты ылыхт.

Утлаок кого дд уже изучаймы купвлэжы ылыхт: Кырык-Мары районыштыш Шамьяро-Куплангский купвлэн группа, Йошкар-Ола районыштыш Арбанский купвлэ дд молы шуки тыгыды купвлэ.

Исследованин даннайвлэ торфын пул а күкшы качество гишэн попат: лывальнэ киши кукши торфын ломыжангмаш 11 гыц 31 проц. якте колебаялтеш, вылнайшын—6 гыц 11 проц. якте. Воздушно-кукши торфын теплотворностыши 2500 гыц 5700 калорий якте колебаялтеш.

Советский властьн ивлэ годым известняквлэн у месторожденивлэ момы линйт—Чукшинский, Кумужяльский, Олок-Яльский, Озеркинский дд молат. Республикинан цилэ стройкывлэ йшкимнэн известьдон обеспечиваялтыт.

Республика стекла йштэш керэл материалым—кварцевый ошмам пиш кого запасым имея. Нынэй базеш кым стекольный завод существуя.

Якшар кырпыйцым дд черепицым йштэш ярал шунын месторожденият шуки улы. Ти запасвлам использиваймаш эче олен кей.

Бутовый күэрэйт шуки улы, когонжок республикин восточный дд северо-восточный частьвлэшти. Запасвладон большырак значительный месторожденивлэжы ылыхт: Нолькинский кү, Карман-Курык, Ронгинский дд шуки молы тыгыды месторожденивлэ.

Республикин территории гипс пластвлэ (Моркинский

районыштыш Куп-Сола лишны), минеральный краискавлă (Йошкар-Ола районышты дă Сернур лишны) встречаются. Кого Кокшага дон Кого Кундыш рекавлăн долинышты бурый железнякым момы. Тыдыйн запасыжым изучаймы агыл.

Чувашский АССР-н границă донон почти Йылын вургым-ла велни Миняшкинский минеральный источник улы. Тыдыйн выдшы чыбы агыл кыртниан ылеш. Кызыт тышак санато-рийм ыштымы, кышки год йидеек ясы эдемвлă шукы толыт.

Республикинан юго-восточный частышты шукердь агыл лечебный лявыран вэрвлам момы. Особенно Сотнурский районыштыш Кленовый кырык доныши серный лявырь вниманим обращайыкта. Ти лявыравлăн лечебный свойствыштым изучен налмбы уже дă ныным используяш мероприятивлă намечаялтыт.

Республикинан природный богатствым изучаймашты пашам пулă ыштымы гынят, ти делашты эче шукы ышташ кодын. Естественный богатствивлă исследуймашым дă народный хозяйствышты ныным используяшым вычат. Ти кого дă пиш керэл делашты цилан палышашлык ылых.



МАРИЙСКИЙ НАРОДЫН ЭРТЫШЫ ИСТОРИ ГЫЦ



ари народын историжъ Поволжьештый молы народвлан историдон неразрывно пижшы ылеш. Нинъ татарский иго ваштареш, крепостнический дѣ колониальный гнет ваштареш иквэреш лин кредалынът. Первишй Российский империн молы вес народвлѣ ганьок, марийский народат йшкымжын освобожденижым великий русский народын палшымдон, Великий Октябрьский социалистический революцин сїнгемаш результатеш полу чаен.

Современный марийский народ шуки курымвлѣ мычкы различный этнический группывладон взаимный общенин дѣ скрещенин итогеш образуялтын, группывладон, ыдывлѣ Верхний дѣ Средний Поволжье территоришты ыленът.

Современный мари, удмуртвлѣ дѣ Поволжьештый ылышы молы народвлѣ анзыц ылышы этнический группывлада шукердѣ перви родовой стройдон ыленът. Тидѣ гишан кѣзбѣт яктеок перегалтшы памятниквлѣ дѣ ыды-тидѣ пережиткывлѣ свидетельствуют. Материнский родын кишавлажым, например, маривлан религиозный йнянымашвлан остатоквлѣшты, пиш шуки ылышы йдрэмаш божествовладн культышты обнаруживающ лиэш, ыдывлѣ природын явлениивлам ыштышшеш шоталтыт. Йдрэмаш божествовладн первобытный эдем-влан представеништы тѣдѣ ѿль вес родовой общинын родоначальниквлѣ ылыныт.

Пылгомыштыши ыдѣр гишан марийский легенда улы. Легендысты келесымъ, что мари народ йымын ыдѣр гыц лайлтын, ыды марылыкшым земля вѣлни мон.

Марийский АССР-н территориишты родовой стройин поздарак периодаш памятниквлѣ момы линът—сверлымъ ку таварвлѣ дѣ молотвлѣ, шоэн-шоэн бронзовый кельтвлѣ дѣ сарлавлѣ. Нинъ отцовский родын эпохышкы дѣ родовой стройин разлагаялтмашкы относалтыт.

Тошты годшы поселенивлан—городищевлн кишавлайт ыдыныт, рекавлн дѣ каремвлн күкшы дѣ тура сирвлашты шынзышвлн: Кузнецовский—Ляж рекашты, Марий-

ский АССР-н Сернурский район дон Кировский областын границашты; Ново-Алексеевский—Илеть река лишны, Волжский районышты; Ернурский-Одолем—Оршанский районышты, Ернур сола доны да молат. Ти городищевлә родоплеменной группывлә лоштыш да племявлә лоштыш войнавлә гишән свидетельствуят да пасна племявлән—марин, мордван, удмуртын да молын формируялтмаш периодышки относялтыт.

Первобытно-общинный стройын эпохышты общественый развитин пиш кужы процессышты икманяр родвлә племяшкы ушненйт. Племя определенный територим занимаен, кышты земельный, лесной да молы угодьевлә общий пользованишты ылыныт да пашкуды племя шывшын нәлмаш гыйц защищаймы ылыныт. Ти племявлә логыйц каждый племя определенный лымым усваиваен аль полу чаен.

Историн поздарак периодын маривләм мә Средний Поволжьешты возникаялтши да существуйши государства вләшты встречаен. VIII векын тишти волжский болгарвлән государство лиц, кышты цилә власть кугижән кидиштый, племенной князъвлән да племенной знатын кидиштый ылын да уже феодальный отношения складываялташ тыйнгәлйын. Ти государствын столицәжы Булгар хала ылын, кыдын вәржы, Иылын шалахай велни Кама рекән устье гыйц югышкыла 30 уштыаш вәрйшты, развалиныла кызыт ятекок перегалтбын. Болгарвлән влияниян сферыйшкы цармисын, вес семйнъжы марин землят пырен.

Ти государство Ышкымжын существуймы веремә лошты значительный экономический да культурный расцветым достигаен. Арабский писательвлә сирымы семйн, тишти земледели да скотоводство развиваялтын, шадәнгым, шожым да молы киндымат үденйт.

Болгарвлә Ышке пашкудывләштйдон когон торгеенйт. Болгарвлән торгеймашты значительный вәрбым мех занимаен, кыды кыцелә гынят—вашталтымла да даньла маривлә гыйц приобретаймы ылын.

Ти периодын мариийский племя Ышкымжын экономический да общественный развитиштйжы значительный ашкылым анзыкыла Ыштен. Болгарский царство образуялтмешкок эче маривлә земледелидон занимаенйт. Производствын основной орудижы мотигә ылын. Кыртни шәрләш тыйнгәлмәдөн трудын орудивләйт усовершенствуялтыныт, кыртни лемехән шагадон кыралаш тыйнгәлйын. Трудын производительностью когоэмдымаш обменын развитилән условим Ыштен. Болгарвләдөн торгеймлә вашталтылмашты маривлә кыртни хәдйрвләм, бронзовый украшенивләм, арабский монетывләм да молымат нәлйын.

Первобытный-общинный стройын разлагаялтмаш процесс

лин. Маривлән племенной военачальниквлә—изи князъвлә дә нйнйн приближенныйвлә выдвигаялтыт. Нинй племявләдон самовластно управляют, бшкымыштйн положеништйм яжо землявләм дә имуществым шывшын налмашеш используят.

XIII век түнгәлтйшын Восточный Европын территорииккы татаро-монгольский завоевательвлән лавина толын пырен, кыды йшке корныштызы циләок тылдон дә мечдон уничтожаен. Тенгеок болгарский государстваут нйнйдон воюен налмй дә разрушаймы ылын. Паян халавлә гйц—торговлын центрвлә гйц лач развалинывлә веле кодыныт. Восточный Европым цилә воюен налмй паштек татаро-монгольский у государство—Золотая Орда образуялтын, кышты первиши Болгарский государство Золотой Ордалан подвластный ылшы улусвлә (провинци) логбйц ик улусым составляен, дә татаро-монгольский баскаквлән контроль лйвәлнй ылын. Золотой Ордан правительство первиши Болгарский государстваут установляялты феодальный системым упраздняйде, первиши туземный феодалвләм—правительвләм тенгеок коден, кыдывлә йнде управляшты (князь лиш) Золотой Ордан хан гйц ярлыкм получайышашлык ылыныт. Пасна племявлә, ты шотышты, перви Болгарский государстваун составышкы пырыши маривләйт, первишиләок, Болгарский государство периодынок эче ылшы бшкымыштйн родовой старейшинивлән дә князъвлән власть лйвәлән кодыныт. Но нинй Золотой Ордан хан гйц зависимый ылыныт дә Золотоордынский баскаквлән вольым выполняенит—ясакым (даным) ханский казнашкы погенйт, татаро-монгольский завоевательвлән войскывләм пополняш эдемвләм дә имнивләм погенйт. Ти князъвләлән хан привилегивләм переген коден.

Тенгелән феодальный отношениявлә развиваялтынит дә марин феодальный элементвлән власть пакыла укрепляялтын.

Золотой Ордан разлагаялтмаш результатеш первиши Болгарский царствын территорииш XV векын покшал ивлән татарский у государство—Казанский ханство лилтйн дә укрепляялтын. Тыйн составышты тадарвлә гйц пасна—мордва, чувашвлә, удмуртвлә, башкирвлә ылыныт. Тенгеок Йыл шалахай велнй, Ока рекан устье гйц Кама рекә якте бйышы маривлә, дә тенгеок икманяры вургымла сиржат (кырык сир) ти ханстваун составышкы пыренйт.

Казанский ханстваун цилә стройжок раскыдын выражаймы феодально-аристократический характеран ылын. Подвластный племявлә лошты ханвлән господствым осуществляшы государственный аппарат местный населени гйц маняры кердйн тйнэрй шуку ясакым—даным кäчәен лыкташ стараен. Народный памятышты, преданивләшти ясак

тый дә татарский баскаквлан произвол гыц маривлан лелы страдаймашвлә гишән кыйзит яктеок йашындәрмашвлә кодыныт.

Мари народым тенгеок мариийский князъвлә-тарханвлә нима йжайлайдеок эксплоатириенйт. Нинй ханский казнан пользышки соплемениквлә лошты лымоксам погенйт. Нинок подвластный племявлан вооруженный силавлән организаторвлә дә руководительвлә ылыныт, қыдывладон война годым ханство пользываен. Седындон ханский правительство ти князъвлән-тарханвлән йашкымыштын соплеменниквлә вылнышы властым усиливаймашты заинтересованный ылын, а эксплоататорский интересвлән общностьши йашке церотыштыжы мариийский князъвләм-тарханвләм казанский феодальный знатьдон лишылемден, цаткыды узывладон ялштен.

Русский летописьшты дә мариийский преданивлашты қыды-тидй мариийский князъвлән лымыштат кодын: Акпарс, Адай, Полдыш, Ишкы, Аксарын, Алтыбай дә молат.

Кырык маривлә „Акпарсын земля“ гишән йашындәрәт. Акпарс владетельный князь ылын. Кырык-Мары районын территоријы почти цилә хәлә дә Ветлугышты шыргы тыйдйн кидышты ылын. Тенгеок Сабатар князь гишәнэт предани улы, қыды йашкымжын сородичвләм йашланжы ровотайкten паен.

XV векын покшал ивлән Иван III князь годым Московский княжествым объединени тыйгәләтйн. Восточный русский землявладон сага-сагаок ылышы Казанский ханство, Московский государствын территориишкы восток гыц тадарвлан пырымашым, постоянный угрозым представляен, единый русский государствым йашташ ёптыртен. Москва, тенгеок пиш важный торговый магистраль ылышы Йыллан кого значеним придаваен. Седындон XV векын покшал ивлән Казанский ханство выйкы Московский княжествын наступаймаш тыйгәләтйн.

Мариийский племенной верхушка—Казанский ханствуши привилегидон пользывайши князъвлә—соплеменниквлә вылнышы йашкымыштын властым переген кодышашланен, татарский ханвладон иквәреш выступаен.

Война почти 100 и продолжаялтын. Тиды воюышывләлән переменный успехвладон эртәрәлтйн. Но XVI векын 40 ивләжын Московский кугижән войскывлажы Казань ваштареш кредитмашты решительный сыйгымашвләм йашташ тыйгәләйнит. 1546 ин кырык маривлә йашкымыштын князъвлашты гач московский кугижалән Иван IV-лан йашкымыштын покорностым объявленйт.

1552 ин, Иван IV йашке войскывлажын Казаньшкы кемй годым, кырык маривлә Иванын войскывләм продовольствидон снабжаенйт. Тиды гыц пасна, мариийский князь

Акпарсын начальствуймыдон кырык маривлан кого отряд Казаным осаждаймашты участим принимаен. Русский войскывлалан палшымжи гишэн Акпарс Иван IV гыц наградым—кубокым дә землям получаен, кыды генеральный межевани планышты „Акпарсын земляэш“ лымдәлтыйн.

Шым ёрни осаждаймы паштек—1552 ин 2 октябрьын Казань московский войскывладон наимын лин. Тыйдым наимык Казанский ханстын территории кредитамаш царнайде. Поволжьештыш народвлә—тадарвлә, маривлә, чувашвлә, удмуртвлә татарский гнетлан вашталтышеш толыш русский феодалвлән у гнет ваштареш шалгенейт.

Самостоятельный ханствым угыц эче бишташ манын, ти кредитамаш первиши ханвлә дә князъвлә используяш цаценейт. Восставшийвлә вуйлалтышеш „алык сир эдемвлән“ энергичный сотник Мамич-Бердей шагалтымы ылын. Тиды ногайский хан гыц палшыкым ядын дә у царствын хан шотеш ногайский ик царевичым приглашаен. Тыйдыхы ногаецвлә гыц ылыш 300 эдемян отрядшыдон толын дә Чалым крепостеш шагалын (Кырык-Мары районышты, Малый-Сундыш сола доны).

Кредитамаш процессышты классовый противоречивлә когон пайларнайш тыйнгәлйынит, ныны кредитамаш народвләлошток биянен-кушкин миэнейт. Московский правительство ваштареш вооруженный кредитамаш организушы мариийский князъвлә дә татарский ханвлә, пытариок Мамич-Бердей дә ногайский царевич, бышкымыштын действивладон населенин массывлә лошты кого недовольствым тэрвәтенейт. Мамич-Бердейын дә ногайский царевичын сыйнгымаш татарский ханвлән первиши господствым угыц эче биштамашкы наимын миэн кердеш ылын. Седйндон Чалым пытамы паштек, Мамич-Бердейын военный силажы кырыйт кемикы, алык маривлә нинйлан кылден пумы ногайский царевич гыц ытлаш тумаен колтенейт.

1577 ин маривлә ногаецвләм цилә шин пуштыныт. Ханын вуйжымроал шуэнейт дә кужы мәнгеш керйл шагалтенейт дә келесенейт: „Мә тыйым царствуяш тыйын дворетдон седйндон наимынна ыллы, чтобы мәнмәм оброняш, а тыйн дә тыйн сагает ылшывлә мәләннә тыйнәр палшыкым биштаделдә, кынары мәнмән вали-ушкүжвләм дә ышкальвләм качкында. А кыйзат тыйын вует кужы мәнгү вуйышты царствуйыжы“ (А. Курбский).

Тыймакырәкок кырык сирыштыш жительвлә Мамич-Бердеймат токышты (Алташ сотникин пирышки) алтalen пыртенейт дә рушвлалан кычыктенейт. Тилем вара маривлә московский кугижалан покорный линейт. Русский летописецвлә свидетельствуят, что Иван IV-н варашы шуки война-влаштыжы мариийский войскывладает участвуенейт.

Феодальный отношенивлѣ развиваются гнет когоэмън. Поволжье территории у владелец-помещиковъ, московский государстваи военный дѣ служилый эдемвлѣ линѣт, кыдывлѣ маривлѣ гыц, чувашвлѣ, удмуртвлѣ гыц дѣ тадарвлѣ гыц яжо землявлѣ шывшии нальнѣт, а населеніем ышкымъштии крепостнойвлѣшкѣ сартенѣт. Поволжье народвлѣ, тѣ шотышты маривлѣят, феодальный гнет когоэмъ виштареш шалгенѣт. Нинѣ ясакъм тулѣш отказывае-нѣт, сборщиквлѣм пуштыны, кутижан администрации вѣкѣ нападаенѣт дѣ молат.

Царский правительство, Поволжьешты народвлѣ со-противлением окончательно темден шуаш, нимамат кодаш агыл манын, меравлѣм принимаяш тѣнгѣлѣн. Тѣ веремѣ годши ик иностраннѣй путешественник Флетчер сирен: „Кутижѣ (московский) шытырлана, чтобы тыштишь жи-тельвлѣ ни оружим, ни оксам бинжышти имееп дѣ седѣндон нинѣ вѣкѣ податьвлѣм налагая дѣ кыце шана тѣнгѣ ны-ны гыц кышкедеш, нынѣлѣн ышке гыцшти ти игом шуэн колташ ѿль тидѣм куштылташ нимахань средствымат ак коды.“

Иван IV мари лошты первиши социалъный деленивлѣм ак уничтожайы, аиешлѣ, национальный князьвлѣ, мурзывлѣ дѣ тарханвлѣ Московский властыи полный признаним по-лучают дѣ „служилый иногородецвлѣ“ манмы лѣмдон слу-жилый московский эдемвлѣн составышки пырат. Нинѣ, первишилѣок, ышке службашты тэреш поместьевлѣм, вес семѣньжь землям дѣ хреснѣвлѣм получаенѣт. Московский правительство первиши Казанский ханствыи территорииш „служилый иногородецвлѣм“ имеймѣдѣн ышланжѣ опорым ыштѣш цацен. Расчет тидѣ верный ылын: „служилый ино-городецвлѣ“ Москвадон тихень сделким ыштѣм паштек ясачный населени шотеш кутижан властыи цаткыдемдѣ-маштии заинтересованный ылынит дѣ русский феодалвлѣдѣн иквэреш народный массывлѣ виштареш выступаяш тѣнгѣлѣ-нѣт.

1582 ин ясачный населени феодальный гнет виштареш кешѣ пасна выступленивлѣ первиши Казанский ханствыи цилѣ территориимок, тѣ шотышты маривлѣн ылымъ терри-ториамѣт, охватывайышы ик кого восстанишки ушненѣт. Восстани пиш кымдан тэрвѣнен, дѣ тидѣм подавляиш казанский воеводывлѣн силашты ситѣде. Московский кути-жалѣн военный силам дополнительно мобилизуяш вэрештѣн.

Ти кредѣлмаш кемѣ лошты марийский территорииш русский воеводывлѣ шуки хала-крепостьвлѣм строенѣт: Козмодемьянским (1583 ин), Царевококшайским (1584 ин), Царевосанчурским, Уржумым, Яранским, Цивильским дѣ молымат. Ти крепостьвлѣш опираялтыи веле царский воеводывлѣ восстаним подавляен кердѣнѣт.

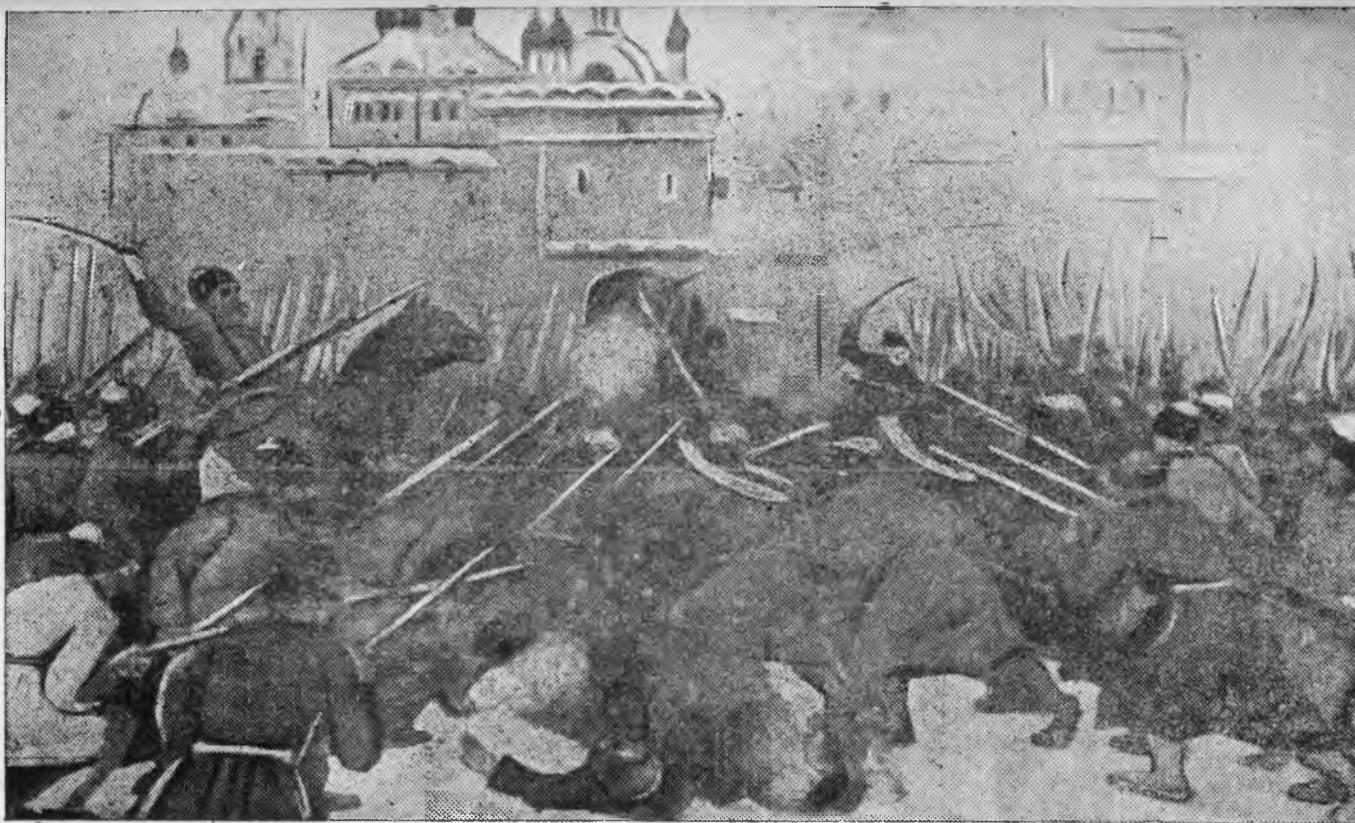
Казанский ханствым Московский государствыдон воюен
найлмаш Поволжьештыш народвлан историшты переломный
момент лин. Тиды маривлэн дә Поволжьең вес народвлан
исторический судьбаштылан прогрессивный влияним йыштен.
Ти веремә гыйц вара Поволжьештыш народвлан истори чынъ
развивалялтыш русский многонациональный государствын
историдон связывалялтеш, тышкевек яктежи ти народвлан
судьбашты Казанский ханствыдон связанный ылын, кыды
экономически дә тенгеок политическият и гыйц ишкү раз-
лагаялт миэн. Бынде Поволжьештыш народвлан ясачный на-
селени Российской „тягловый эдемвладон“ иквәреш феодаль-
но-крепостнический гнет ваштареш многовековый кредал-
машым продолжаяш түнгәлйн. Ти иквәреш кредитмаш
феодализмын разлагаялтмаш процессым чынештәрен.

XVII век түнгәлтыйн ылши крестьянский война Поволжьештыш народвлан массым тәрвәтен колтен. Нине
русский крестьянствыдон пулша-пулша феодально-крепост-
нический дә колониальный гнет ваштареш войнам у сила-
дон түнгәлйнит. 1608 ин, кынам Владимир дә Муром халавлә Тушинский правительство веки ванжен кенит дә Ка-
занский край Москва гыйц пыйчкын кодымы лин, восстани
түнгәлләтүн, кышты русский „сборный шуки эдемвлә“ дә
тенгеок Поволжьештыш народвләйт активный рольым ма-
дыныт, кыдывлә лошты, документвлә анжыктым семайнъ,
маривләйт активно участвуенит. Повстанецвлә Яранск дә
Санчурск районвлашты укреплялтйнит, Нижний-Новгород-
дым хватяш цаценит. Но нине тиштү Нижегородский вое-
водын войскывлә гыйц пораженим терпенит.

Шуйскийн правительство восстаним подавляен кердте.
Пасна карательный экспедицивлә линит, но восставшийвлан
шәпшәлә ылши отрядвлә, иквәреш лин, активный кредит-
машым угыйц тәрвәтенит. Тиды значительный военный си-
лавләм отвлекаен: Астрахань гыйц Москва лишыл халавлаш-
кы Йыл мычкы кеше Шереметьев, башке донжы тилем
повстанецвлә кодмаш гыйц лудын, Йыл гыйц карангаш ре-
шыде.

Йылын кырык сир велий мордан, маривлэн, чувашин,
тадарвлан отрядвлә Свияжский, Чебоксарский дә Козмо-
демьянский уездвлә мычкы восстаним шәрен действуенит.
Шереметьевын регулярный войскывладон кок гәнә кредит-
мый паштек повстанецвлә Козмодемьянск докы отступаенит,
Йылын шалахай веки ванженит дә Яранск дон Санчурск
районвләэш шагалыныт. Марийский повстанецвлә Царево-
кокшайским осаждаенит дә тыйдым налейнит.

1609 и мычкок Марийский край восставшийвлан власть
кидышты ылын. Казанский воеводывлә Казаным перегым-
донок ограничивалятыныт, ваштареш кеаш решйделит.
Шыжым повстанецвлә, наступленим угыйц түнгәлйн, Ко-



Макарьевский монастырь донъ восстаниш нижшы хресѧнъвлѧ

тельнич халам налйнйт, Вятка халашки наступлени йамдай-
лайлбн. Но шапшлл ылши крестьянский отрядвл дынген
кердтелит; восстани изиэмаш тынглеш да 1610 ин пора-
женидон пыт.

Русский крестьянстыдон иквэреш феодальный гнет
ваштареш кредалбн, маривл тенгеок цилл русский народ-
дон иквэреш интервентвл ваштареш кредалбнит, Россия
гыц польский интервентвлм поктыл колтымашты Козь-
ма Мининиң нижегородский ополченишты участим при-
нимает.

Интервенци да война сандалбкын хозяйственний ылбмай-
шым полный расстройстышки налбн миэнит. Казна пуста
ылын; соок кушкын миши различный налогвл да поборвл
труйышвл пулш вйкы кого лелбцл вазыныт. Шуки хре-
сайнъвл ышкымбшты господавлшты гыц северышки да
востокышки шылбнит. Боярвл да дворянвл хресайнъвлм
определенный помещиклэн да вотчинниклан окончательно
закрепляш тергенит. Царский правительство господствую-
щий классын—эксплоататорвл тергбмашым выполниен.
1649 ин тидб „урочные лета“ маным отменяен да хресайнъ-
влм помещиковллэн закрепляен. Средний Поволжьешты
землявлм, хресайнъвлм царский правительство помещик-
вллэн шллатш тынглеш. Примереш, князь В. И. Ромода-
новскийлан Царевококшайск хала лишбл землям кутиж
пуэн. Хала йир ылши соловл—Пахомово, Жуково, Коря-
ково, Лапшино, Семеновка, Мышино, Якимово да молат
князын кидбшты ылыныт. Тидбн владеништы 136 кресть-
янский двор да торговойвл да ремесленниковл 32 двор
ылыныт.

Царский правительство монастырьвлм строен, кыды-
вл маривл, тадарвл, чувашвл, удмуртвл да молы на-
родвл лошты христианствым насаждайши основной очаг-
вл ылыныт. Ти монастырьвл Поволжьешты царский са-
модержавин захватнический да колониальный политикым
ылбмашыш пыртымашты опорный пунктвл ылыныт. Ма-
рийский АССР-н территориишты уже XVI векбн Козмодемь-
янск лишней Спасо-Юнгинский монастырь, Царевококшайск
доны Ежовский монастырь строймы ылыныт.

Поволжьешты народвл лошты христианство насилино
пыртымы ылын. Тенге, например, Алексей Михайлович ку-
тиж Спасо-Юнгинский монастырь лишней Коптяково, Ка-
дышево да Черемышево соловлшты мари хресайнъвлм
христианстыш обращаяш монастырын настоятельлан
предлагаен. Христианствым принимаяш ак согласаеп гын,
тидб нынбм поктыл колташ да земляшты монастырьлан
причисляш шуден. XVII векбн 60 ивлэн ти монастырьдан
пашкудыла ылбш мари хресайнъвл ышке земляшты гыц
лишайм ылыныт.

1652 ин кугижә Ежовский монастырь йыр ылши хре-
сәньвлән „пашенный да сенокосный“ землям монастырьлан
пуаш грамотым пуэн.

Унжа донышы Макарьевский монастырь веңин Марий-
ский населени кого обидывлам да притетсненим терпен. На-
селени жалываен, что „монастырыштыш старецвлә ныным
шият да шушыртат да сакой поруганим нынйлан Ыштät“,
что шуки ясачный дворвлә пустэмйнат, хресаньвлә шы-
лыйнат. Марийский населени кидышты ылши цилә земля-
влам „старецвлә“ 100 уштышаш вәрйшкы да утла Ышләнйш-
ты нынйнат, седйандон населени ясакым да молы налогвлам
түлен кердтыймый лин.

XVII векйн маривлә московский кугижәлән ясакым пуш-
ниныдон, мүдон, воскдон да сельскохозяйственный продукт-
владон түленйт. Ясак кугижән казналан пиш кого доходым
пуэн. Тиды гыц пасна, маривлә эче шуки повинностьвлам
намалыныт: воинскийм, ямскойвлам поктымашым, кре-
постъвлам строймашым, корнывлам Ыштыймашым да молы-
мат. Поволжьештыш народвлә гыц особый ополчени ылын:
каждый кым крестьянский двор ик ратникым пушашлык
ылыныт.

Ти лелй гнет Поволжьең угнетаймы народвлә вең воз-
мущеним да противствлам вызываен. 1670 ин хресаньвлән
масса Степая Разинын руководствыдон крепостнический
строй ваштареш кредалмашыщ тәрвәнен. Восстанидон ма-
рийский крестьянстваат охватываймы ылын. Степан Разин
Симбирск докы толмыкы (1670 ин 4 сентябрьын), Средний
Поволжьештыш хресаньвлән масса тыйдан докы погынаш
тыйнгәлйн.

Ю. Н. Барятинскийын командыдон Казань гыц Симбир-
скышки колтымы войскывлә Ышке корныштышты рушын,
марин, чувашын да мордван шуки отрядвлам ваш линйт.
Ю. Н. Барятинскийлан повстанецвлән ти отрядвладон ныл
серъезный бойым выдерживаяш вәрештыйн.

Марийский АССР-н территориишти восстанин центржи
Козмодемьянск лин, 1670 ин 3 октябрьын повстанецвлә, ха-
лам хватен нылмакы, И. Побединский воеводылан, тыйдан
прислужниквлажылән расправым Ыштенйт да заключенный-
влам тюрьма гыц освобождаенйт. Марийский народ кре-
дальмаш кемашты Ышкымжын вожаквлам выдвигая. Хресань-
влән восстаним Козмодемьянскышты энергичный эдемвлә
вуйлалтенйт: Иван Шуст, повстанецвладон тюрьма гыц ос-
вобождаймы посадский эдем, марийский старшина Мирон
Мумарин да казаквлән группы сага Разиндон колтымы атаман
Илья Долгополов.

Илья Долгополов да Мирон Мумарин хресаньвлән вос-
станидон руководяш изи отряддон Ветлугышки колтымы

ылыныт. Ветлугышки отряд мимаш восстанин пиш кого подъемым Ветлугышты да Унжышты вызываен.

Козмодемьянск паштек руш хресаңывлан восстани Кокшайский уездышты тыйгәләйтән. Нынин докы лишил солавлыштыш марин да чувашын шуки хресаңывлә погыненыйт. Восставшийвлә Кокшайским осаждаеныйт, но национальный верхушкывлән—тарханвлән да старостывлән изменидон осада лоэштәрләт кен.

Казань гыц правительственный войскывлә колтымы ылыныт, қыдывлә Чебоксарский да Козмодемьянский уездвлышты таманяр шәпшәлә отрядвләм шин шүэнйт да 1670 ин 2 ноябрьын Козмодемьянским осаждаен шәйденейт. Правительственный войскывлә дон повстанецвлә лошты упорный битва тыйгәләйтән. Правительственный войскывлән преимущество—количество да вооружени шотышты кредәлмашын исходым решен. Халам приступдон нәлбәнйт. Шуки повстанецвләм пуштыныт да шукым пленеш нәлбәнйт. Пленныйвлә шотышты Козмодемьянский районышты действуйши повстанческий движенин вуйлалтышыжат Иван Шуст ылын.

Хресаңывлән восстани цилә Козмодемьянский уездышток вырещ потопымы лин. Ноябрь да декабрь тыйзивлән карательный экспедицивлә восстанин очагвләм беспощадно уничтожаеныйт. 1671 ин январьын Козмодемьянский уездон пашкудыла ылши цилә уездвлышток восстани правительственный войскывладон подавляен шумы ылын. Восставшийвлән руководительвләм Илья Долгополов дон Мирон Мумариным кыченыйт да казненыйт.

XVII векйн 70 ивлән марин, чувашын да Средний Поволжьешиш молы народвлән восстанивлә Степан Разинын руководствыдон ылши крестьянский войнан составной частьши ылыныт.

Степан Разинын крестьянский войнам подавляен шумы гыц вара Поволжьең народностьвлә эчәт кого лишенивләм терпәт. Маривлән, удмуртвлән да чувашвлән маханьгынят оружим имеяш да ювшат пашадон занимаяш запрещайши ылын. Нынай халавләм посещайш права гыцат даже лишайми ылыныт.

Налогвләм погышывлә Марийский край мычкы каштыныт, ясачный маривләм кыченыйт, цепеш коваеныйт да төхөн положениишты определенный выкупым түлбимешкышты юшке донышты ныным урденыйт. Шуки маривләм нынъ „закладнойиш“ сартеныйт, земляштым шывшын нәлбән, юшке донышты ровотайыктеныйт. Техенъ произвол ясак погышашым чыдембымашыш, кугижән казна котыргымашыш да недовольство кушмашыш нәлбән миэн. Тидын ярелә 1677 ин кугижә „ясачный закладной“ маривләм освобождаяш да нынъим „юшкымыштын ясаквлашкы“ мәңгеш колташ приказым пуэн.

XVIII век тýнгälтýшын Турция дон Швеция ваштареш тýнгälмý. Петр I-н войнавлæш керәл лишы рекрутский наборвлä дä шуки йиш налогвлä крестьянствын пулш вýлän лелä намалтышла вазыныт. Хресäньвлän массым бýшке семяштý гýц айырен, крепостъвлäm строймашкы, флотын строительстышкы дä шýргý пашашкý мобилизуеныйт. Государственный доходвлän у источниковлäm кýчäлшý различный „прибыльщиквлä“ лäктýн миэнýт. Подушный лýм окса пыртымы лин, кыдыдон цилä пүэргýвлä, ты шотышток ясачныйвлäйт, облагаялтыныт.

Помещичий гнет когоэм мимäш, различный налогвлä дä поборвлä шукем мимäш кугижäн власть ваштареш дä по-



Ясакым погымаш

мешиквлä ваштареш хресäньвлän у движеним тärвätенýт. 1707 ин Донышты Кондратий Булавиндон руководымы восстани тýнгälлätýн. Тиды гýц первирäк башкирвлän восстани тýнгälлätýн, нýнýн сага мариввлä дä тадарвлä пижýнýт.

Мариввлä дä башкирвлän повстанецвлä Елабугым сýмбýрен шуэнýт дä Сарапул крепостым осаждаенýт. Казань гýц

Елабугышкы колтымы полковник Шереметьев повстанец-владон кредитмашты шин шумы ылын. Пытари андак восстанишки башкирский, мариийский, татарский знать пижын ылын, но вара, национальный крестьянствын кого массыжы помещиковлан дә чиновниковлан произвол ваштареш тәрвәнен кемәкбы, ти знать восставшийвлан изменяен. Повстанецвлә ваштареш Казань гыйц 8 тыйжем эдемән войскыдан Хованский воевода выступаймыны мариийский дә татарский сотниковлан Хованский докы миэнйт дә заявляеный, что Хованский толмылан ныйн сусу ылыт, налогвлам түләш линйт дә „тыйшкы-тишкы лывшалтмашкы“ пижаш агыл манын шамакым пүэнйт.

Военный кого сила дә национальный верхушкывлә вең ылыш предательство палшымдан царский самодержави маривлан, тадарвлан, удмуртвлан дә башкирвлан восстаним подавляен шуэн.

Подушный оксала налог вайлан Петр I-н преемниковлә дополнительно хлебный налогым пыртеныйт, дә тидым „инородецвлә“ гыйц кок пай больши нәләнйет. Налог тиды, сенатын башкымжын признанидонок, „сила гыйц совсемок кемашкы дә пиш кого лелә якте“ түләшшы эдемвлам шоктейн.

Налогвлам түләш манын, хресәньвлә оксам кого процентдон ёраш вынужден ылынит дә ёрымеш пушывлә анзылны вечный должникеш кодыныт, а ныйжы должниквлам башке доранышты закрепляеныйт. Ти „должниквлә“ башкымштын кредиторвлан крепостной хресаң линйт.

Крепостнический насили церковный гнет когоэммашдон сопровождаютсян. XVIII векын пиш шуку попвлан арми воинский командывлә палшымдан маривлә лошки дә молы народностьвлә лошкат православин основывлам пыртен. Угыйц крестялтшывлан лымоксавлам дә различный сборвлам түләмашты льготывлам пуэн, царский правительство налоговой обложенин лелыцым крестялтыйвлә вайкы артен пуэн дә, тенгелә башкымжыдан, Поволжьештыш труйши народвлә лошты рознымы ылбижтәш цапен.

У уложенин проектым вырабатывайши Екатерининский комиссин депутатвлан наказвлашты маривлә чиновниковлан произволым карангдаш дә захватчиквлан пиш кого шыкланымашым цәрәш тергеныйт. Цилә наказвлашток хресаңывлән разоряялтмаш гишән попымаш ылын. „Седындон шуку обывательвләюк,—Царевококшайский уездын повренныйвлә сиреныйт,—башке томаштым коден, разный вәрвлашкы шәләненыйт, а кыдыжы ватыштыйдан дә тетяштыйдан разный чинян эдемвлә докы сек изи ценәэш ровотаяш пыреныйт, чтобы кыце-гынят качкын ләктәш лижы. Кунгурский маривлә депутатлан наказеш местный администрации вең ылыш взяточничество дә грабеж гишән сиреныйт, ураль-

ский заводчик Демидов вайкы жалываенйт, кыды цилә шыргым, вайдым роалтен налын, хресаньвлам охота гыйц да кол кычымаш гыйц лишәен.

1773 ин Емельян Пугачевын руководствыдон восстани тэрвәнен. Пугачевын выступленижы Средний Поволжьештыш угнетаймы хресаньвлан массым сразу кынылтен колтен.

Казаныштыш да Казанский губерняштыш дворянство да чиновничество, восстани гишән пайлымык, пиш когон лүдйн колтенейт.

Пугачев икманяр крепостым налмайкы да 1773 ин октябрин Оренбургым осаждаяш тыйнгәлмайкы тыйдин докы мари старшина Мендей вуйлалтымы 500 эдемән мариийский отряд миэн. Мариийский вес старшина Турай Ашалин Пугачевлан сирен, что маривлә, тадарвлә да Казанский губерняштыш дворцовый хресаньвлә тыйдин векй ылыт да керекмам тыйдә шүдә гынят, нинь цилә исполняят, „остатка вайр патькалтыш яктеок Ышкымыштын силаштым ак Ыжәләп“. Циләжы тыйдин отрядышты 1000 утла эдем ылын. Поволжьештыш да Приуральештыш различный народностьвлан хресань массывлә больши да больши восстанидон охватываялтыныт.

Пугачевын пытәришы успехвлә паштек ылши положенин серьезностым учитываец, Екатерина II главнокомандующий Бибиков вуйлалтымы войскым Казаныш колтен. Правительственный войскывлә Яикышкы кенйт. Тишты мартаын 1774 ин Пугачев пораженим терпен да тилец вара Уралышкы у силавлам погаш кен. Ти цельдонок тыйдә Ышкымжын атаманжым Белобородовым башкирвлә докы да маривлә докы колтен.

Кыйык срокышток Пугачев кого армим поген да 1774 ин июнин Камышкы лайктын. Камышкы толмыкы Поволжьешты хресаньвлам тэрвәтен колтен да повстанецвлан арми угрожайшы силам представляш тыйнгәлбайн, кыдым сыйнгаш уже трудна ылын.

Бирский, кунгурский да уфимский маривлә Пугачев паштек кенйт. Бирск хала мариийский старшина Ахмер Агеев вуйлалтымы повстанецвлан кидышты ылын. Мариийский отрядвлә Байкей Тойкеев да Оска Оскин командываймыдон Уралышты действуенйт. Камышты икманяр крепостым да халавлам налын, Пугачев Казанышкы кеен.

Пугачевын армижы Вятка рекам Малмыж доны ванжен да Марийский АССР-н кызытшы Моркинский да Сотнурский районвлан территоридон Казанышкы кеен. Тишты тыйдә мариийский да русский хресаньвладон пополнялтын да Казань лишни 20 тыйжем эдем нарым уже имеен. Атаман Творогов сообщаен тыйнам, что арми „кызытшы гань многочисленный нигнамат ылте“.

Ти силавлайдон Пугачев 12 июльын 1774 ин Казаным

успешно осаждаяш тыйнгэлбэн. Но вес кечешйжок Казань докы Пугачев паштек поктышы Михельсон командываймы когон вооружаймы правительственный войскывлә миэн шонът дә Пугачевым шин шуэнйт. Тилем вара Пугачев Кокшайскышкы Йыл сир шалахай велдон кеен.

Кокшайск доны Пугачев Йыл гач ванжен дә Чебоксарский, Козмодемьянский дә Цивильский уездвләштүш хресәнъвлән манифестым колтен, помещиквләм кычаш дә казняш ўжын, вольностьюм, льготывләм дә наградым землядон пуаш обещаен.

Манифест хресәнъвлә лошты техень влияним биштен, что Козмодемьянский дә Чебоксарский уездвләштүш хресәнъвлә иктү дәнгэйн тэрвәненйт. Имнин миши повстанецвләм Пугачев бишке армишкайжы нальын, а ялешкайвләм мыйнгеш колтен. Ялешкайвлә бишкаймыйштын отрядвләм составляенит дә помещиквлән, чиновниквлән расправым самостоятельно биштейт.

Августын Казаныш у главнокомандующий П. М. Голицын толын. Шуки вәрвләшкү тиды карательный экспедицивләм колтен. Таманяр шүдү, тыйжем хресәнъвлә сәкүмү дә катыргышкы колтымы ылыныт.

Неорганизованность, замкнутость дә крестьянский восстанин стихийность—техеный тидын пораженижын причинывлә. Тиды когонжок, седындон подавляен шумы ылын, что крестьянстын рабочий класс ылыш руководительзы дә союзникишы эче уке ылын.

XIX векын Марийский крайын территориештүш почти цилә хресәнъвләок ѿль удельный ѿль государственный ылыныт. Нынын положеништы крепостнойвлән гыц яжо агыл ылын. Царский правительство дә местный чиновниквлә ти хресәнъвлә вýкы прибылын источник вýкы анжымыла анженейт.

Служебный вәрвләм оксала нальмылә ылын. Исправникин вәр тү веремән 5 гыц 10 тыйжем тәнгә якте оцениваялтын, заседательын вәржы—2 гыц 5 тыйжем тәнгә якте. Должностной вәр тэрим түлен, чиновниквлә „тыйдым цилә способовладон народ гыц вурчац правам“ получаенит. Маривлә, удмуртвлә дә чувашвлә ылымы уездвләштүш исправниквлә вәр тэреш кок пайым пуэнит, вет тишты „законный сборвлә“ вýлән керек махань надбавкывләм бишташ кого возможность ылын.

Колонизаторвлә дә церкы Поволжьештү землявләм кидышкайшты седок нальын миэнит, местный населеним глухой вәрвләшкү дә купвләшкү шыкенит. Маривлә, ти землявләшкү переселяялт, у солавләм биштейт. Нинь сек проста ылым вәрвләм строенит, кышты шырерәкйинок эдемвлә сага вольыквләйт ыленит. Портышты преяян пурал представляен, окниа вәрреш вольык хангым шывшиш шындым

изи ыраж ылын. Пёрт покшалны качкыш шолташ дä пёрт шокшемдäш вацак ылын. Олтым годым шыйкшýжы амасашкы äль пёрт левäш ыражышки лäктин. Стеня сага амалым вärвлä—нарвлä ылыныт, лыкышты грубый стол дä пökенвлä вärреш пун турвлä шыйзеныйт.

Выргемýм мари Ыдрämäшвлä Ышкеок йämдýленыйт. Тидым кынен муш мýнер гýц дä шарык миж гýц Ыштеныйт.

Сельский хозяйствын техника маривлän ты веремян пишлап ылын, шуки вäреок земледелиштý переложный äль подсечный система ылын. Землям обрабатываймы основной орудивлä проста шага дä пун шире ылыныт. Сельский хозяйство гýц доход чýдý ылын. Даже сек яжо урожай инäт маривлän киндýштý у урожай якте ситýде.

Мари хресäньвлä лесной промыселвлäшкы кенýт, кышты нинý лесопромышленниквлän дä скupщик-купецвлän влиянишкý попазеныйт. Лесной промыселвлäштý Ылýмаш дä ровота условивлä молы предприятиштышвлä гýц шуки худа ылыныт. Пиш изи пäшä тäр, трушоба-землянкывлäштýш антисанитарный условивлä лесной рабочийвлän Ылýмашым шукишкы сокращаеныйт.

XIX векýн маривлä лошты национальный ростовщик-влäйт ылыныг—„коштанвлä“, кыдывлä бедняклан оксам äрымеш пуэнýт дä тýдý гýц кок пай, кым пай шуки процентым näлýнýт. Бедняк, тидым түлäш силажы ылтейт, сельский хозяйствын остатка продуктвлäжым шулды äкдон пуэн äль Ышке долгыжым „коштанын“ хозяйствышты ровотаен түлен. „Коштанвлä“ мари хресäньын таварвлäm näлýнýт дä выжаленыйт; выжалмы таварын выручка гýц вýц пайышты ик пайжым хресäньвлä гýц нинý кычен коденýт.

XIX векýнät труйшывлä угнетательвлä ваштареш икäñä агыл восстаним тärvätenýт, но восстанивлä соок жестоко подавлямы ылыныт. Техень восстанивлä логýц иктýм 1842 ин Козмодемьянский дä Чебоксарский уездвлäштý подавляймы гишäн дä восставший хресäньвлäдон расправым Ыштýм гишäн А. И. Герцен „Былое и думы“ книгäштýжы возмущенидон сирен: „Мужиквлäm допрос годымат шинýт, наказаниэшт шинýт, примерлänйт шинýт, окса гишäнйт шинýт дä целый толпавлädон Сибирьшкý колтенýт“.

1861 ин ылши реформа паштекät труйши хресäньвлän положени чýдý вашталтын. „Освобождени паштекät хре-сäньвлä „низший“ сословиэшок, податной вольык шотешок, шим луэшок кодыныт, кыдывлäm помещиковлädон шагалтымы начальство мыскылен, лýмоксам тарвен, розгывлädон шин, киддонат тýкедýлын дä ахальничаен.

Мир вýлийшý ик сändälýкбýштät, Российыштышла, „освобождени“ паштекät крестьянство техень разореним, техень нищетам, техень униженим дä техень орландарымашым переживайде“ (Ленин, Соч., т. XV, стр. 109).

„Реформа“ паштек 25 и лошты Вятский губерния мычкы первиши ясачный да государственный хресаньвлан лымокса кок пай когоэмбн. Кагырген шийцшй, киндым шачыктыдым земля, вековой крепостнический эксплоатацион вызываймы нищета хресаньвлам у варвлашкы поктенийт. Переселенческий движени массовый характеран лин. Айыртеминок кого размерым тиды Уржумский уездышти принимаен. 26 и лошты (1858—1884 ивлан) ти уездын куд волостьюшты ревизский душа шот 20 тажем аль 20,4% чедембн. Ик Кичминский волостьюшток ревизский душа 30,6% чедембн. Целый солавлә шуэн кодымы линйт да нырвлажи пустырвлашкы сэрналтынит. Техень пустырвлә ти волостьюшти 1885 ин 10 тажем десятина нары ылыныт. Но налогвлам ти пустырвлә тәримэт тышак кодшы хресаньвлә түлышашлык ылыныт. Результатешкы мариийский крестьянство, Корак-Солинский, Кукнурский, Куженерский да Кичминский волостьюшти крестьянство, кыдывлан частьши Марийский АССР-н Ново-Торъяльский да Сернурский районвлашкы пырен, 1887 ин 100.000 тәнгәм недоимким имеен.

Поземельный лымокса гыйц пасна 1887 ин выкупной платежвлә пыртымы ылыныт. Нини государственный денежный налогвлан размерым эчейт больши когоэмденйт. Налогвлам погымаш цилә вәреок изdevательствыон эртәрәлтын. Косолаповский районыштыш Б.-Степаново солаштыш хресаньвлә йышиндәрәт, что губернский да уездный начальниквлә толмы годым разгыдон лывышмаш солашты обычный явлени ылын.

Губернский да уездный властьвлан представительвлә мари солашты, хресаньвлам кабалашкы налыш да населеним иквәреш грабышы кулаквләш опираялтыныт (например, Степаново солашты Винокуроввлә да Ведерников купецвлә).

Ти грабеж хресаньвлә лошты царский властьын представительвлә ваштареш упорный кредәлмашым вызываен. Хресаньвлә сакой податьвламок түләш отказываенит; властьвлә нынбын имуществым описываяш цацымышты годым, хресаньвлә приставвлә выйкы да полицейский отрядвлә выйкы нападенивлам ыштенит, арестованныйвлам освобождаенит.

Тидылән ответеш расправа когоэмбн, карательный экспедицивлә лиайлтынит. Вятский губернян вице-губернатор Ратьков-Рожнов, ик техень экспедициим характеризуен, докладыштыжы нима намысдеок сообщаен, что „исправниквлан рвение да усердие цилә мерәм эртен“.

Послереформенный Российышты чынъ күшши капиталистический отношенивлә крестьянствын разореним вызываенит. Помещиквлә ылмашток кулаквлә ләктин мийт,— крестьянство лошты земляде кодмаш процесс кей.

ХХ век тайгылтышын земельный угодивлә дә шыргывлә сек шукыжы крупный землевладелецвлән дә казнан кидышты ылын. Козмодемьянский уезд мычкы 1905 иеш крупный землевладелецвлән дә казнан кидышты 232.026,7 десятинә земля дә шыргы ылын, а хресаньвлажын—174.593,6 десятинә, вес семийнжы 43% нары. Землевладелецвлә лошты тишты 1191 десятинә землям дә шыргым имейшү Зубов, 240 десятинам имейшү Образцов дә молат выделяялтынит. Крестьянский дворланжы в среднем 11 десятинә нары вазын.

Царевококшайский уезд мычкы частный владелецвлән дә казнан 475.197 десятинә ылын, а крестьянствын—211.578 десятинә аль цилажы 30%. Тышты 62 крупный владелец 16.357 десятинә землям именит. Примереш, Булагин 2.976 десятинә землям дә шыргым имеен, Сайдашев—3660 десятинам, Хохряков—2.431 десятинам, Добронравова—876 десятинам, а крестьянский хозяйствеш 10 десятинә нары веле вазын.

Йүрнйштыш помещик Шереметьев 70 тыйжем десятинә нары землям дә лесам имен.

Хресань гыц кулак-мироед тарвен дә эксплоатироваен тыйдым. Проклятый эртбаш гишән башкымжын ашындармаштыж хресань В. И. Лапин попа, что „кулак Блинов (Б.-Сердежский сельсовет, Сернурский район) большырак наживаяш манын, тыйдин доны ровотайшывлам пиш когон худан пукшен. Тиды нейнйдон нигнамат иканашты расчечтым биштәде, целый тыйзывладон шывшиң, а кынамжы расчечтым совсемок биштәде. А расчечлан миши эдемвлам кудвичыйж гыцат поктен лыктын, келесен, что ныйным тыйдый пукшен дә ныйни тидыләнок довольна лишашлык ылыт“.

Старый Торъял солаштыш крупный кулак Софронов, хресаньвлән землям оксала нальин аль долгвлә гишән тидым отимаен, цила солан дә лишыл солавлән населеним башке кидыштыж урден. Тыйдин земляжы цила вәре ылынат, хресаньвлә вольыкым алыкыш дә йүкташ нянгемый годым софроновский земля гач каште кердтелит. Софронов хресаньвлә гыц „потрава гишән“, тыйдин шыргышты понгы погымы гишән штрафым нальин, хресаньвлам когон мысылен дә даже шин ныйным.

Капитализм лесной промышленностыштат развиваиялтын. Икманяр крупный владелец-лесопромышленниквлә тыйжем рабочийвлам—шукыжок сезонник-хресаньвлам эксплоатируенит. Техень сезонниквлә гишән В. И. Ленин „Развитие капитализма в России“ книгаштыж сирен:

„Хресаньвлә лесопромышленниквлә доны „вечный кабалашты“ ылыт. Вятский исследовательвлә отмечают, что шыргы пашавлажкы тэрлымаш обыкновенно

3. МАССР-лан 20 и



оксам погымы веремәэш толеш, что Ылыш керәл припасвләм хозавlä гыйц анзыцок näлмаш пашä тäрим когон чäдемдä. „Лес рошывлä, тенгеок пу рошывлäйт кäнгäйж кечин 17 копейк näрим дä имнидонжи 33 копейк näрим кечеш получаят... Техенъ пиш чäдй тüльмаш—ровота тäреш сиатлык агыл вознаграждени ылеш, если äшбäндäрьшаш, что промыселжы тиды сек антигиенический обстановкышты выполнялтеш.“

Тенгелän лесной рабочийвлä, изи земля лаштыквлäм имейшы дä сек выгодный агыл условивладон бишкымыштын рабочий силаштым выжалаш вынужден ылши сельский пролетариатын ик кого составной частьшым бишкештäдон представляят“. (Ленин, т. III, стр. 412—413).

Кустарный промышленностыштат капиталистический эксплоатаци когоэмйн. Йүрнäштыш кожевенный производствышты 40 näрү предприниматель-хозавlä тýжем рабочий-кустарьвлäм эксплоатириенйт. Рабочийвлä ирок 5 цаш гыйц вадеш 7 цаш якте ровотаенйт, пашä тäржä пиш изи ылын. Закройщик 32 гыйц 40 копейк якте, пижом ыргызы—19 гыйц 29 копейк якте кечеш ровотаен кердйн. Пашä тäржäм шукыжымок натурыдлон тüленйт, тидбäжy пашä тäрйн уровеныйм эчает когон валтен.

1905 ин ылши революци годым Марийский крайышты революционный движени сек пытäриок Йүрнäшты развииялтеш, кышты первиät рабочийвлä дä предпринимательвлä лошты, тенгеок рабочийвлäдон дä хресäньвлäдон ик веçйн, Шереметьев помещикдон вес веçйн, столкновенивлä ылыныт.

Йүрнäштыш рабочийвлä лошты 1899 и годшенок эче тиштäшy учитель Касаткин организуймы революционный кружок ровотаен. 1905 ин шошымеш большевистский социал-демократический кружок оформлялтын, тиды шукыжок рабочийвлä гыйц ылын дä РСДРП-и Нижегородский окружной центрдон связым имеен. Ты Касаткинок организуймы ти кружок капиталиствлä дä помещиквлä ваштареш тиштäшy рабочийвлäн дä хресäньвлäн кредäлмäшым организуймыдон пашäм виден.

Царизмдон дä помещиквлäдон решительно кредитмäшyш Ленинын ўжмäш Марийский крайыштыш труйшывлä донат откликом моэш. Социал-демократический кружок агитационный пашäм кымдан шäрä. Октябрьын 1905 ин, всероссийский октябрьский стачкын влиянидон, Шереметьеввлäн помещичий гнет ваштареш массовый выступлени эртäрälтеш. 23 октябрян Йүрнäштыш рабочийвлä, большевиквлäн призывадон, якшар флагвлäдон, революционный мырывлäм мырен, демонстрацишкä лäктйт. Демонстрацишкä хресäньвлäйт пижйт.

Демонстрантвлäн тýжем эдемэн масса Шереметьевский

замок докыла кей. Ныйн 8 цашан паша кечим устанавливаяш да помешик землям хресаньвлалан выкуптеок пуштергенйт. Шереметьевын замокышты шинзбаш вооруженный стража оружидым демонстрантвл айкы лулаш тянгалин. Таманяр рабочий шушыргенйт.

Нижегородский губернатор Йурнышкы колтымы салтак-влан отряддон вес кечинти выступлени подавляен шумы ылын. Но революционный движени царнбде. Социал-демократвл рабочийвл дон хресаньвл лошты агитационный пашам пыт когоэмдат. Хресаньвлан да рабочийвл собранивлашты хресаньвлалан землям пумы гишан да тенгеок рабочийвлалан выгоным да усадьбылык варым пумы гишан тергымашвл Шереметьевлан угыц предъявляялтыт.

Паша тарым лултам гишан, ровота кечим кыйкемдым да паша условивлам якоэмдым гишан тергымашвл кожевенный предприятивлан хозавлалан предъявляймы ылыныт.

1905 ин ноябрь покшалын юринский рабочийвл забастовка эртэрлтэн. Забастовкыдан юринский большевистский социал-демократический кружок руководен.

Стачечный комитет рабочийвл экономический положеним якоэмдым гишан шуки тергымашвлам хозавлалан предъявлен. Заводчиквл уступкышкы кейш вынужден ылыныт, паша кечин продолжительность 12 цаш якте кыйкемдым, а паша тар 35% гыц 100% якте лултамлини.

Революционный событивл Царевококшайский да молы уездвлаштат шарлат.

1905 ин декабрын царевококшайский властьвл ширгы гыц укшвлам да валежникым шулды ценадон хресаньвлалан колташ отказенйт. Гиди хресаньвлан выступленивлалан повод лин. Декабрь покшалын, активиствл арестуймыкы, Вараксинский да Арбанский волоствлашты хресаньвл Царевококшайскишкы погиленит да арестованывлам освобождаяш тергенйт, но конный да пеший полиции отрядвлдон поктыл колтымы ылыныт.

Московский вооруженный восстаним подавляен шумы паштек реакции наступлени тянгалилтеш. 1906 ин январын Йурнышты РСДРП-н кыды-тиди членвл да тенгеок шуки рабочийвл арестуймы да судыш пумы ылыныт. Арествл Царевококшайскишты, Козмодемьянскишты да Марийский крайышты разный солавлышты ылыныт.

Но рабочийвл да хресаньвлан кредитмаш продолжаялтын. Йурнышты 1906 ин февральын социал-демократический кружок рабочийвл собраним эртэрен да населеним ужын: налогвлам, Шереметьевлан арендный платым түлш агыл да у выступленишкы йамдайлалташ. Шошым икманяр массовкывл эртэрлтйт. Первый майын рабочийвл забастов-



1905 ин юринский рабочий влän да хресйнвлän выступлени

кым объявленыт, а вадеш рекашты массовый демонстраци и эртэрлтйн.

1906 ин кәнгәжым РСДРП кружокышты уже 30 эдем ылын. Рабочий-кожевниквән професиональный союз создаваялтеш. Тынамок рабочийвлә гыц боевой дружина организуялтын. 1906 ин октябрьын Йүрнүшты кокшы массовый выступлени лин.

Сентябрьынок эче Юринский волостьюн Бардица сола хресаньвәлә Шереметьевын владеништы лесым роаш тынгәлйнит. Лесной стражыдөн кредитмаш лиц. „Беспорядкывләм“ ликвидирияш 1906 ин 1 октябрянын Йүрнүшкү надзиратель Орфелин вуйлалтыман полицейский отряд толын. Икманяр эдемым арестуймы паштек, лишыл солавлә гыц толши рабочийвлә да хресаньвәлә волостной правленим ёрен налбайт, полиции оружим шывшин налбайт, а волостной правленим шин шалатенит да старшина дон писарым поктыл колтенит. Властьын лудын колтыши представительвлә икманяр кечү мәңгеш толаш решеделит.

4 октябрянын Н.-Новгород гыц толши, вице-губернатор вуйлалтыман салтаквлә да казаквлә восстаништы участвишывләм 50 эдем нарым арестуенит. Ти арествлә гыц вара Йүрнүшты революционный движени изиэмаш тынгәлйн.

1906 ин революционный движени тенгеок Царевококшайский да Козмодемьянский уездвлаштат продолжаялтеш. 26 июнянын Памъяльский волостьюн хресаньвәлә 400 эдемят утла волостной правлени доран погыненит, старшинам да волостной писарым поктыл лыктыныт да наинин вәреш бишкымыштын эдемвләм айыренит, ти гишән губернский присутствишки да уездный земский съездышки сообщаенит. Но вес кечешок наинин старшина дон писарь арестуймы ылыныт, а наинин вәреш тоштывләм шынденит.

Июльын Звениговышты рабочийвлән да хресаньвәлән движени тынгәлләтйн. Звениговский затонын рабочийвлә свободым да учредительный собраним погаш тергымдан демонстрациим организуенит. Ты веремәнок Помарский волостышты цилә солавлышток волненивлә линит. Волостной старшина дон писарылан когорак окладым установливаймы велдыйк волостной управлени содерживаяш погымы сборым когоэмдым ваштареш хресаньвәлә протестуенит. Хресаньвәлән волостной сход старшиналан да писарылан наинин первишик окладымок кодаш решен да указываен, что „сход гыц пасна должностный эдемвләлән жалованьем назначаш иктät правам ак имейй“.

Движени күшкүн, пашкуды волостывләм охватываен. 20 июлянын Посадско-Сотниковский волостьюн Сидельнико-во солашты, 23 июлянын Помарский волостьюн Луговой со-лашты, 30 июлянын Мариинский Посадышты, ты кечинок Kokшамарышты движенивлә линит. Посадско-Сотниковский

волостышты хресäньвлän митингвлä эртенейт, кышты нын тенгеок учредительный собраним погым гишän Звениговский рабочийвлän тергымаш присоединялтыныт. Движеним организуймашты Казанский большевистский комитетдон связанный ылши одиночка социал-демократвлä участвуеныйт.

6 августын хресäньвлä Звениговышкы да Маринский Посадышкы погынат. Нын земский начальниквлä гыц немедленно ссудым пуаш да продовольственный запасым шäлätäш тергät.

Звениговышты 800 эдем нäры хресäньвлä, ма-шондон вооружаялтывлä, земский начальник Сунгуровын квартирим шин шäлätеныйт, штрафвлä, недоимкывлä да молы гишän ылши судебный делавлäm лыктын нäнгеныт. Движениеиштäжä Звениговский затоныштыш рабочийвлä вуйлалтен выступаеныйт.

Волненим подавляяш вес кечинок стражниковлän отряд Звениговышкы да Маринский Посадышкы колтымы ылын, а 8 августын Казань гыц салтаквлän отряд толын. Движени подавляен шумы ылын, а тыйбын активный участниквлäжä арестуимы да судыш пумы ылыныт. Тынамок революционный коэ изиэмаш тынгäлеш.

Тенге Марийский крайышты пытäриш революци эртен.

Третъеиюньский переворот паштек 1907 ин столыпинский реакциин период наступая.

„Рабочийвлän да хресäньвлän революционный движеним темдымаштäжä, царский правительство лач ирсä репрессивлädон, карательный экспедицивлädон, расстревлädон, тюрьмавлädон, катыргыдон ограничиваялт кердте. „Царьбатиошкылан“ хресäньвлän наивный Ынянымаш утла да утла пытен мимым царский правительство лüдбïн-лüдбïн тыргыжланен ужын. Седйндөн тыйбы кого маневрим биштäш лин, солаштышы буржуазин пиш шуки эдемäн класс гыц—кулачество гыц Ышлэнжä тýкыллätäш цаткыды опорым биштäш тумаен.

Хресäньвлäm община гыц хуторвлäшкй айырен лыкмы гишän 1906 ин 9 ноябрьин Столыпин земельный у законым лыктын. Столыпинский земельный закон семийн землям общинидон пользываймаш разрушаялтын. Каждый хресäньвлäm Ышлэнжä вацшы землям личный владенишки получаяш да община гыц лäктäш предлагаялтын. Хресäнь Ышлэнжä вацшы землям выжаленäт кердйн, а первижä тидбïм биштäш тыйбын праважы уке ылын. Община гыц лäкши хресäньвлäm общество землям ик вäре пычкын пушашлык ылын (хутор, отруб).

Паян хресäньвлä-кулаквлä маломощный хресäньвлä гыц тý нүжвецок нынин земляштäm шулды ценäдон нäläш возможностым получаеныйт. Ты законым лыкмы паштек икма-

нэр ишток миллионат утла маломощный хресаңывлә совсемок земляде кодыныт да разорялтыныт... Хуторян-кулак-вләйән обществын сек яко землям пычкын пуаш правительство хресаңывләм заставляен". („ВКП(б)-н истори Краткий курс“, стр. 106).

Марийский крайышты, цилә Россия мычкы ылшилаок, кулаквлә столыпинский законеш шыкын кечәлтәнйәт, хутор-вләшкә да отрубвләшкә ләктинаңт, хресаңывлән сек лучший землявләм налбыңт. Но хресаңывлә земля налмашты цилә вәре кулаквлә ваштареш шалгеныт, сопротивленим оказывален. Примереш, Козмодемьянский уездышты шуку солавләшты хресаңывлә майын 1912 ин общинный угодывлә гыц кулаквләйән отрубвләм пычкын налаш волям путелыт. Происшестви вәрйашкә ўжын кандымы полици утлаок активный хесаңывләм арестуюш тыйнгәлән. Хресаңывлән төхөн выступленивлә мол уездвләштät ылыныт.

1914 ин тыйнгәләлтшә пытәриш империалистический война Марийский крайыштыш хресаңывлән хозяйствылан пиш лелә ударым йаштен. Царский правительство хресаңывлән вольыкым, киндәм да фуражым усиленно реквизириун. Худан обрабатываймы земля пиш изи урожайым пуэн.

Марийский солавлә пустаэмйәт, тылыкеш кодыныт. 1914 ин тыйнгәләлтшә войнан пытәриш тыйзәвлә гыцок уже голо-дын луан кидшә Марийский крайыштыш солавләйән угро-жаен. Царевококшайский уездын куд волостыштоң веле (Ронгинский, Моркинский, Шиншинский, Сотнурский да молы) хресаңывләйән продовольственный палышкым пуаш 207 тыйжем пудат утла киндә келеш ылын. Крестьянский хозяйствын разорялтмаш катастрофически чынъ кеен. Царевококшайский уезд мычкы 1915 ин хресаңывлә вылны 257 тыйжем тәнгәт утла недоимка шотлалтын.

Цилә шергештәш, шужен бәләмаш да война шалгымаш гишән народ лошты больши да больши недовольство күш-каш тыйнгәлән. Империалистический войнам гражданскийыш сәрәл колташ керәл гишән большевиквлән лозунгвлә рабочийвлән, салтаквлән да хресаңывлән массывләдөн когон воспринимаялтыныт. Российышты революци угыц назре-ваялтын.

Царский правительство да тыйди приспешниквләжә тол-ши революционный кыйдиртыйш гыц пиш когон лүдәнйәт. Уездный жандармский управленивләйән колтымы циркуляр-вләшты царский правительство народ ваштареш оружим применяяш терген. 1916 ин Козмодемьянский уездный жандармский управленишкы колтымы ик циркулярышты предла-галялтеш:

„Войскывләм вызываяш керәлеш шотледә гынъ, то нынъ гыц решительный действим тергыда, вет войскы-влә беспорядкывләм анжен шалгаш агыл, а нынъм ору-

жин силадон ййлерәк подавляш вызываалтыт. Сакой беспорядкывлә тыйгәләлтмәштү годымок подавляен шумы лишашлык ылыт. Нижний чинвлә тыштү замешан лит гынъ, то ныйнам немедленно полевой суддон сужаш... приговоржым тү кечйинок исполняш...

Генерал *Сандеецкий*^{*}.

Царский правительство техень жестокий мерәвләдон народым лудыкташ цацен, оружин силадон тыйдым подавляйнежы, опкәләдеок покоряялташ заставынежи ылын. Но репрессивләдон, арествләдон да расстрельләдон самодержавим неминуемый гибель гыц ытараш акли ылын, да тыйдү 1917 ин февральский революцин кечйивлә годым восставший народвлән удар лывлән сымырлен вазын.

Совершаялты Февральский революцин результатеш сандалыкшты двоевласти лин. Ик веңши, буржуази бишкымжын Временны правительствым вәрваштү губернски дә уездный комиссарвләдон создаваен да, вес веңши—революцин пытариш кечйивләнок рабочийвлән, салтаквлән да хреcаньвлән депутатвлән Советвлә линьт. Советвлашкы меньшевиквлә да эсервлә пыренйт; нинй соглашательский политикым виденйт, буржуазилән народым алталаш палшенийт.

Кок властын техень бишләнжылә статян плетайлт шыцмаш кужы веремә существуйде. 1917 ин июльын эсервлә да меньшевиквлә цилә властым контролреволюционный буржуазилән добровольно передаенйт.

Тошты государственный аппаратым бишкымжын интересвләэш приспособливаен, народын выдвигаймы жгучий вопросвләм буржуази разрешайде. Земля, недрвлә, шыргывлә первишиләок помещиквлән да буржуазин кидеш кодыныт. Война первишиләок продолжаялтын; угнетаймы национальностьвлә бесправныйок кодыныт.

Временны правительствын контролреволюционный политикым да соглашательвлән предательствым ашылык гыц ашкылыш разоблачаен миэн, большевиквлән парти массым пакыла кредалмашкы йамдылен. В. И. Ленинын знаменательный Апрельский тезисвлә да большевиквлән Апрельский конференци буржуазно-демократический революци гыц социалистический революцишки ванжымаш верц кредитламашш направленим пуэнит. Партии VI съезд, кыдым Сталин тәнг руководен, буржуази да тыйдән Временны правительство ваштареш вооруженный восстанилән курсым пуэн.

Большевиквлә масса тошты политический пиш кого пашам эртәрәт да труйшывләм соглашательвлән влияни гыц шывшын лыктыт. Большевистский партии руководствыдон Российыштыш цилә областьвлаштү, тү шотышты Марийский крайын территориштät, рабочийвлән да хреcаньвлән революционный кредитламаш со силаракын шәрлен.

Царевококшайский уездыштыш хресәнъвлә 1917 ин майынок эче помециквлән землям шывшиң нәләш тыйнгәләнүт. Йүрнүштү забастовочный движени шәрлә, а майын рабочийвлән, хресәнъвлән дә салтаквлән депутатвлән Совет создаваялтеш. Юринский Совет, населенин тергәмдон, Шереметьевский именем шыргыгә, алыквләгә, нырге шывшиң нәлмә гишән постановленим лыктын дә ти владенивләм народный собственностеш объявляен.

Помециквлән землявләм, шыргывләм дә алыквләм шывшиң нәлмә цилә Марийский край мычкок эртә. Царевококшайский уездын Моркинский да Шиншинский волость-влаштыш хресәнъвлә 1917 ин майын Казем-Бек помецикын землям дә алыкым шывшиң нәлбәнүт. Козмодемьянский уездышты хресәнъвлә Зубов да Разумовский помециквлән именьевләм шывшиң нәлбәнүт.

Временный правительстын Казанский губерняштыш комиссар хресәнъвләм усмиряяш дә помециквлә гыц хресәнъвлә шывшиң нәлмә землям, шыргым дә молымат мәнгеш пуаш Козмодемьянский уездыш карательный отрядын колтен. Козмодемьянский да Царевококшайский Советвлә, кышты тыйнам эче меньшевиквлә дә эсервлә шынзенүт, карательный отрядвлән действивләм юк лыктеок поддерживаенүт.

Местный национальный буржуази меньшевиквләдон дә эсервләдон иквәреш действуен. Волостной комитетвләм дә земский управывләм Ышке кидышкәйжә хватен нәлбән, тыйдә Ышкәйжән властьшым укрепляйнежә ылын. Но, труйшывлән массын поддержкым имейдеят, поддержкым тыйдә Временный правительство доны, тыйдән империалистический, антинародный политикижым поддерживаен, кычалаш тыйнгәлән.

1917 ин июльын буржуазный националиствлән съездышты, кыдым нынбы „Маривлан первый Всероссийский съезд“ манын ләмденүт (Бирск хала, Уфимский губернян), нынбы Временный правительстылан доверим выраженүт, империалистический войнам „сынген шоктым яктеок“ поддерживаяш керәлеш признаенүт дә национальный земский управывләм Ыштен шокташ решеним принименүт, кыдындон Ышләнүштү властым обеспечиваяш шаненүт.

Тенге гынят, Марийский народ буржуазный националиствлә паштек кете дә Бирский съездын решеним поддерживайде, съездым дә тыйдән принимаймы решенивләм антинародныш, контрреволюционныш шотлен.

Массылан большевистский политикым разъясняймашты большевистский печать, осовынок „Правда“ газет пиш кого рольым мадын. Советвлашты шынзышый меньшевиквлән, буржуазный националиствлән, эсервлән предательский рольыштым массылан печатный дә устный пропагандышты

большевиквлә раскыды примервләдон анжыктенейт. Народын ти предательвләм Советвлә гыйц поктыл лыкташ келеш манын большевиквлә массывләлән ынгылдаренейт. Большевистский партия үжмәйдон массывлә Ышке депутатвләштәм веспачаш айыренейт дә Советвләшкә большевиквләм дә большевистски настроенный беспартийныйвләм колтенейт. Цилә сәндәләк мычкок Советвләм большевизириумашкен. Угыйц выдвигаймы „Цилә власть Советвләлән!“ лозунг техенъ лозунг лин: „...странашты цилә властьюм большевиквлә виктәрымй Советвләлән пумы цельдон Временный правительство ваштареш Советвлән восстани“ („ВКП(б)-н истории Краткий курс“, стр. 221).

25 октябрьын 1917 ин Ленинын—Сталинын партия руководствыдон Великий Октябрьский Социалистический революци лин. Пролетариатын диктатура устанавливаялтын: власть Советвлән кидыш ванжен.



СОВЕТСКИЙ ВЛАСТЬ ВЕРЦ КРЕДАЛМÄШ ДÄ МАРИЙСКИЙ НАРОДЫН СОВЕТСКИЙ АВТОНОМИИ ОБРАЗУЙМАШ



еликий Октябрьский Социалистический революцииң сýнгымашыжы мäнмäн сандалыкышты сакой гнетым, ты шотышты национальный гнетымат ликвидириумашым означаен.

Марксын — Энгельсын — Ленинын — Сталинын великий ученидон вооружаялтшы большевиквлан партии керек кынамат национальный гнет ваштареш кредиталын, интернационализмын знамям күшкүй кычен.

Сталин тাংг „Марксизм и национальный вопрос“ лымайнышкымжын исторический ровоташтыжы да мäнмäн партиин VII Апрельский конференцишты йышымай докладыштыжы, революционный кредиталмашын опытым обобщаймы основеш национальный вопросым решымай раскыды марксистский программым пуэн:

„а) народвлалын отделялтмашлан правам признаймаш;
б) данный государствын пределешок кодши народвлалын—областной автономи; в) национальный меньшинствовлалын—йыйналын свободно развивалтмашлылан гарантим пушы особый законвл; г) данный государствын цилд национальностьвлан пролетарийвлалын—единый нераздельный пролетарский коллектив, единый партим“ (И. Сталин, „Марксизм и национально-колониальный вопрос“, стр. 49).

Национальный вопросодон марксизмын-ленинизмын ученим пакыла развиваен, Сталин тাংг анжыктен, что национальный вопрос пролетарский революци гишай, пролетариатын диктатура гишай ылши общий вопросын частышы ылеш. Угнетаймы национальностьвлан революционный движени социалистический революци верц тýдай кредиталмашыжы пролетариатын прямой, могучий резервши ылеш, а угнетенный народвлам действительно освобождаймашыжы сакой национальный гнетым окончательно уничтожаймашыжы социалистический революцииң сýнгымашыжы гач веле достигаймы лин кердеш.

Великий Октябрьский социалистический революци капитализмым шин шалатен, пролетариатын диктатурым уста-

навливаен, национальный вопросдон большевистский программым бўлмайш пыртен, Ленинын да Сталинын гениальный выводвлам цилдок да полныйок подтверждаен. Сакой национальный ограничивил курымешок пытенйт да каждый народ национальный форман, социалистический содержаниён йашкимжин культурым развиваяш возможностым получаен.

1917 ин 2 ноябрьин Ленинын да Сталинын подписыдан „Декларация прав народов России“ лыкмы лин, кыды национальный вопросдон Российшты төхөнөн основной началывлам законодательно устанавливана:

„... Российштыш народвлан равенство да суверенность. 2. Российштыш народвлан свободно самоопределялташ права, айырлымы да самостоятельный государствым образумы якте. 3. Цил да сакой национальный да национально-религиозный привилегивлам да ограничивил вашталтымаш. 4. Российн территорим населяйши национальный меньшинствовлн да этнографический группвлан свободный развити“. (Ленин—Сталин, Избранные произведения 1917 года, стр. 616).

Российштыш угнетенный народвлан труйышывлам Октябрьский социалистический революции сыйнгымаш гишан да народвлан семяни равноправный членышкей нынбм сартышы „Декларация прав народов России“ гишан уверым пиш кого сусудон принимаенйт. Нын Ленинын—Сталинын партии непоколебимый настойчивостьлан да последовательностьлан ўшке сыйнзаштайдон убеждаялтыныт, убеждаялтыныт, что социалистический революци веле сакой гнет гыйц, ти шотышты национальный гыйцат нынбм освобождаяш способный ылеш.

Окраинвлашти Советский властым устанавливаймаш да цаткыдемдаймаш верц кредитлам, тенгелянлә, высший ступеньш лултатлын.

* * *

Централашти социалистический революци сыйнгымаш да Советвлан II-ши съездын исторический решенивлам—земля гишан, мир гишан декретвлам мариийский народым когон тарваетен колтенйт. Советский власть верц да Советский правительствуң декретвлам бўлмайш пыртим верц Марийский крайыштыш труйышывлам кредитлам нигнам ужтымы силадон йўрваш шарлен. Большевистский лозунгвладон вдохновляймы массывлам творческий инициатива тошты порядкам шин шалатым верц да у строй сыйнгым верц кредитламашин конкретный формывлам выдигаен.

Мариийский крайыштыш труйышы массывлам помещиквлан землям, помещиквлан да крупный буржуазин имуществым

конфисковаймашым организованно эртәренйт, Временный правительстын властын представительвлам поктыл колтейт дә Советский властым устанавливаенйт. Советский строіым устанавливаймаш дә Советский властын декретвлам осуществляймаш ожесточенный классовый кредалмаш обстановкышты эртенйт. Кулаквлам дә ныннын агентвлаштый— „Мари обществоывлышкы“ цымыргышы буржуазный националиствлам дә эсервлам Советский властым устанавливаймы виштареш бешеный кредалмашым виденйт. Открытый боіышты шин шумывлам, нын Советский строіым цаткыдемдамаш делам көргүй гыйц подрываяш манын Советвлашкы пыраш цаат. Тенге гыйнат, марийский народын бедняцкий массывлам, середняквлам поддержкыдон, русский рабочий классын дә беднотан промердон воодушевляялтынит дә врагвлам циләти попыткывлам шин шалтейт. Уже 1917 ин декабрын Царевококшайский уездышты власть солдатский дә крестьянский депутатвлам Советын кидыш ванжен, а 1918 и тынгәлтышын Советский власть цилә Марийский край мычкок шәрлен кен.

1918 ин гражданский война тынгәлләтйн. Тиды интервентвлам дә буржуазноПомещичий контрреволюци виштареш рабочийвлам дон хресаньвлам справедливый, отечественный война ылын. Советвлам виштареш ылышы интервенции силавлам шотышты чехословацкий корпус используимы ылын. 1918 ин майын тынгәлләтшы чехословацкий мятеҗ, Поволжьең частымат охватываен нылбын. Большевистский парти дә Советский правительство Республикум защищаяш регулярный Рабоче-Крестьянский Красный Армин силам цаткыдемдаш цилә силам мобилизуенйт. 1918 ин 10 июльын Советвлам 5-шы Всероссийский съезд постановленим принимаен, кышты республикин вооруженный силавлам строительствыжын основеш всеобщий воинский повинность провозглашайлтын.

Марийский крайышты объявляймы мобилизаци успешно



А. Г. Смирнов—Краснококшайский
Уисполкомын пытәриш
председатель

эртен. Труйшывлә Красный Армишки сусун кенәт. Козмодемьянский уездный военный комиссариатын 1918 ин 25 октябрьын Казанский губвоенкоматлан Ыштым докладышты келесәмбى, что уезд мычкы „мобилизаци яжон эртен, призываимывлә призываин пунктыш толаш отказымаш случайлә лителит, вет нынай логыц каждыйок палә, что Советский власть... Октябрьский революцин врагләдон крәдәләш призываая“. (Архив Октябрьской революции Татарской АССР, ф. 592, д. 2, лл. 44—46).

Интервентвлә, местный буржуазидон союзым кычен, цилә силаштыдон Советский властым ликвидирияш цаценыт. 1918 ин 7 августын мятежниклә Казаным нәлбәнит.



И. С. Максимов—Краснококшайский Ревкомын член

городской думылан властым передаенит.

Городской думын властым восстановливаен, местный буржуази чехословакләдон связываялтын дә „самооборона“ отрядын организуен. Полковник Лукояновын командыдан ти отряд уездышты волостной Советвләм поктыл колташ назначымы ылын.

Царевококшайским хватен нәлмәдөн буржуази чехословакий войскылан центрышки, Красный Армин частьләдон

Веремәш лишү ти успехын влияниеш, контрреволюци наглыг лин дә Советвлә виштареш ышкымжын деятельностьшым усиливаен. Первиш земский дә городской заправилывлә земстым дә городской самоуправленим восстановливающ керәл гишән шекләндейдеок попенит. Царевококшайскишты городской буржуазный элементвлән собраним погымы ылын, тышты Советский власть уездышты дә волостъвләштәт пытен манын провозглашенийт, а населеним лудыйктәш манын провокационный уверим лыктыныт, что чехословакий войскывлә Царевококшайск докы лишемит. Царевококшайский уездный исполнкомын составышки пырыши эсервлә дә буржуазный националиствлә нимахань сопротивленидеок буржуазный

яжон защищаймы Иыл мычкы агыл, а йыр корныдон кеаш корным пачын.

Но буржуазилан властьшты кужы веремә шынзаш вареште. Августын 20 числа паштек, эче Казаным освобождаймешкок, Царевококшайскышкы 1-й Нижегородский советский да 1-й латышский стрелковый полквла колтымы линейт. Буржуазный „самооборона“ отряд сопротивляш цацен, но шин шумы лин. Царевококшайск халашты да уездыштат Советский власть восстанавливаймы лин.

4 сентябрьын рабочий, крестьянский да красноармейский депутатвлан Советвлан уездный съезд погынен, кышты Царевококшайский уездный Исполнительный Комитет айрымы лин. 1918 ин сентябрьын Царевококшайский городской большевистский организаци создаваймы лин. 2 сентябрьын халаштыш коммунистыллан собрани эртэрләтүн, кышты РКП(б) городской Комитетым айрымы ылын.

Царевококшайский городской партийный организаци халаштыш труйшывла да уездын крестьянский населени лошты кого пашам виден, да тенгеек беднотан комитетвлан пашадон руководен. Ти пашан результатеш беднотан лучший частьши РКП(б)-лан сочувствушийвлан составышкы пырен. Городской партийный организацият чынъ кушкаш тыйнгэлэн. 1918 и пыйшаш годым тиды ўшке рядыштыжы 70 член нарым имеен.

1-й Нижегородской советский да 1-й Латышский стрелковой полквла, местный населени логыц доброволецвладон пополняялтывлы, Царевококшайск гыц Свияжск докыла V-ши армидон иктыш ушнаш лактэн кенэт. Тырлалал колтыши белогвардейщина угыц вуйжым лүлтен. Кулачествыэш опираялтын, тиды Царевококшайск гыц 5 километр ѡрдыштый ылышы Княжна солаеш силам погаш тыйнгэлэн, кышкы Царевококшайск гыц шылшы „самооборона“ отрядын кодышывлажы, тенгеек первиши царский чиновниквл, городской буржуази да молы антисоветский свора цымырген.

Княжнашты контрреволюционный мятеј 1918 ин 10 сентябрьын тыйнгэлләтүн. Кулаквл коммунистыллан да красноармеецвллан жестокий расправым ўштенет. Геройский колымашдон коленет: Царевококшайский чрезвычайный комиссин председатель Данилов тাঙ да красноармеецвл Волков, Анисимов, Зарубин. Нынин кәпшештэ зверски изуродываймы ылыныт.

Кулакский восстанин ти жертвывлам увековечиваяш маңын геройвлан лымым Йошкар-Олаштыш олиçвлалан пумы—улица Волкова да Анисимовская.

Царевококшайскышты положени когон сложный ылын. Халаштыши военный силавла контролреволюционный мятејым подавляен шуаш ситалык ылтелет; тиды гыц пасна, княжнинский восстанин влиянидон Моркинский, Сотнурский

волостьвлайшты дә тенгеок Марийский крайышты молы вәрвляштат кулачествын контрреволюционный выступленивлайтынгәләттәйнит.

Медведево, Шойбулак солавлайшты кулаквлә, запад дә север вең Царевококшайскиш нападаяш, вооруженный бандывлам образуенит.

Контрреволюционный мятеждон кредитлайш Царевококшайскиш полквлам мәйнгеш кандымы ылын. Полквлан представительвлә гыйц дә местный коммунистылә гыйц (А. Г. Смирнов, И. С. Максимов дә молы тәнгвлә) Военно-революционный комитетым Ыштәмә ылын.

Княжининский белогвардейский лагерь вәкү наступаймаш 1918 ин 13 сентябрьын тәнгәләттәй. Местный караульный ротывлан, Царевококшайскиштыш дә лишыл солавлайштыш труйшывлән полквлан силавлайдон восстани шин шумы лин. Тидбән паштек мол вәрвляштат кулацкий выступленивлә ликвидириумы линит.

Тенге Марийский народ русский рабочийвлә дә хресәньвлә палшымдон контрреволюциум шин шәләтен.

Контрреволюционный мятежвлә дә кулачествын выступленивлә марийский бедноталан наглядно анжыктенит, что „Кулаквлә—сек зверский, сек грубый, сек дикий эксплуататорвлә, молы сәндәлйквлән историшты ик гәнә веле ағыл помещиквлән, кугижәвлән, попвлән, капиталиствлән, властым восстановившывлә“. (Ленин, т. XXIII, стр. 206—207).

Цилә Советский сәндәлйк мычкы контрреволюционный кулачествыдан беспощадно кредитламаш шәрлә. Ти кредитлайштыши пиш кого рольым беднотан комитетвлә мадынит.

1918 ин 11 июнынок эче Советский правительство комбедвлә гишән декретым лыктын. Марийский крайышты комбедвлам организуймаш чехословакский мятежым шин шәләтәмә паштек, 1918 ин сентябрьын—октябрьын лин. Нины кулацкий саботаждон, нынай гыйц сәндәлйкыштышна пролетарский центрвләтән дә Красный Армилан киндым лыкмы верц пиш кого кредитламашым эртәренит.

Явно спекулятивный цельвлайдон тайыми киндым кулаквләнүм тýжем пудвлам комбедвлә конфисковаенит. Например, Больше-Яшнурский обществышты, Арбанский волостьюшты селькомбедын членвлә 2000 пуд нәрй тайими киндым кыйчал моныт дә конфисковаенит. Отбираймы киндым комбедвлә Советский продовольственный органвләтән сдаенит. Тенгелән, 1918 ин 20 ноябреш Токтай-Белянский волкомбед, кулаквләнүм конфисковаен, 40.000 пуд киндым Упродкомлан сдаен, Сернурский волкомбед—30.000 пудым, Мари-Солинский—22.000 пудым.

Но, комбедвлә тидбәндөн веле ограничиваялтелыт, нынай

эче кулаквлан производствын средствывлам, окса капитал-
влам да молы собственностьвламт частично конфисковае-
найт. Например, Арбанский волостын Аргамачинский сель-
комбид лесопромышленник Лебедеввлан арава да тир Ыш-
тым материалвлан пиш шуки запасым мон, кыды конфи-
сковаймы да бедняквлан пумы лин.

Комбевлд Советский властьлан кулаквлам чрезвычайный
налогдон да контрибуцидон, облагаймашты палшенайт. Тиды
гыц пасна беднотан комитетвлд Советвлам кулацкий элемент-
влд гыц ирыйтмашты, советский государствын военный обо-
роным пингйдемдымашты пиш кого пашам Ыштенайт, красно-
армеец семиявллэн материальный палышым пуэнайт. „Ком-
бевлд пролетариатын диктатурын солаштыш опорный
пунктвлажы ылыныт“. („ВКП(б) историн Краткий курс“,
стр. 242).

Чехословаккий мятејым шин шумы паштек иностран-
ный империалистический интервенцин да внутренний контр-
революцин основной силавлажы Колчакын командованишкы
цымырымы ылыныт, кыдылан Советский властьын врагвл
сек когонжок Ынненайт. 1919 ин апрелеш Колчак почти
Иыл якте шон.

Колчак Краснококшайскышкы (первишы Царевококшайск)
лишеммй семийн белогвардеецвлд Советский власть ваш-
тареш у контрреволюционный заговорым талашен йамдыш-
лат. Заговорщиквлд местный красноармейский частым ал-
талыл Ышке векышты сэрэш, уездышты Советский·властьым
карангдаш, цилә большевиквлам арестуяш да лүэн шуаш,
буржуазин властьым угыц шагалташ тумаенайт. Ныны Уис-
полкомын председателым А. Г. Смирновым арестуенайт.

Но заговорщиквлд шанымышты статян Ыштен кердте-
лыт. Красноармеецвлд белогвардеецвлн жалкий кучкылан
палышым путелыт. Заговор пиш Ыле шин шумы лин, а
организаторвлажы лүмү линайт.

Цилә гражданский война гачок Марийский крайыштыш
труйшывлд большевиквлам руководствыдон Советвлд верц
пыйт кредалыныт, лучший силаштым международный импе-
риализм да внутренний контрреволюции ваштареш кредалаш
колтенайт. Ти кредалмаштын передовой отрядвлашты ком-
мунистыл ылыныт. Уже 1919 ин апрельын Краснококшай-
ский парторганизаци Ышке членвлажым пележымт утла
гражданскийвойнан боевой участкывлажкы колтен.

Советвлд верц, чехословаккий мятејниковлд ваштареш,
Колчак, Деникин да буржуазин молы ставленниковлд вашта-
реш кредитмашты революционный Рабоче-Крестьянский
Красный Арми күшкын да калялтын, мәнмән сәндәләкнән
народвлд лошты нерушимый дружба күшкын миэн да цат-
кыдемий.

* * *

Интервентвлам шин шалтый паштек Советский власть мирный хозяйственный строительствын рельсвлашкы ванжа. Угнетаймы национальностьвлан труйшивлә гражданский война периодын русский рабочий классдон союзышты дә тыйдән руководствыдон внешний да внутренний контрреволюци ваштареш беззаветно кредитлыйт, нын ынгыленйт, что ти кредитмаш „...национальный гнетым уничтожаймашины, национальный равенствым устанавливаймашын, национальный меньшинствовлән правам обеспечиваймашын основной услови ылеш“. (И. В. Сталин, „Марксизм и национально-колониальный вопрос“, стр. 67).

Интервентвлам сыйген шумы паштек, у обстановкышты, перви угнетаймы национальностьвлан труйши массывлә дон рабочий класс лоштыш союзым, социалистический строительство сыйгымаш верц, первиши гыйц наследствеш кодшы отсталостью уничтожаймаш верц кредитмашлән ылши союзым пакыла цаткыдемдымаш задача особый силадон шагалын, вет „РСФСР-шты национальный вопросыны сутьши тышты ылеш, чтобы национальностьвлан ты отсталостью (хозяйственный, политический, культурный) уничтожаяш, кыдым мә первиши гыйц унаследываенә, чтобы отсталый народвлән государственный, культурный, хозяйственный отношениявляштәт центральный Российым поктөн шоаш возможностьюм пуаш“. (И. В. Сталин, „Марксизм и национально-колониальный вопрос“, стр. 76).

Ти великий задачам выполняяш техень отношениявлям устанавливаяш келеш ылын, кыдывлә народвлә лоштыш дружбам да нерушимый союзым обеспечиваен кердыштү. Государственный отношениявлян ти формывлә эче 1917—1918 ивләнок пролетариатын гениальныи вождьвладон Лениндон да Стalinдон определяймы да разрабатываймы ылыныт да Советский правительствыдон законеш принимаялтыныт. Первый Советский Конституцин 11-шы статьяжы попен: „Особый бытдон да национальный составдон отличаялты областывлә Советвлә автономный областной союзвлашкы ушнен кердбіт, кыдывләдөн вуйлалтымашты, вообще керек-махань образуялт кердтшы областной союзвлашты вуйлалтымаштылаок, Советвлән областной съездвлә да нынин исполнительный органвлә шалгат.

Ти автономный областной союзвла федерацин началывладон Российский Социалистический Федеративный Советский Республикишкы пырат“ (Съезды Советов РСФСР в постановлениях и резолюциях, стр. 93).

1920 и мычкы Stalin тәнгбын руководствыдон РСФСР-н административный устройствым эртәрмаштү пиш кого пашым тыйнгәлмәй. Национальностьвлан дела видышы Стalinский Народный Комиссариат автономиялм организуюш йамдблаш тыйнгәлүн, а 4 ноябрьын 1920 ин „Марийский на-

родын Автономный областым образуймы гишән" Всероссийский Центральный Исполнительный Комитетын да Народный Комиссарвлан Советын, В. И. Ленинын да М. И. Калининын подписьвладон декрет издаваймы лин. Декрет төхөнгөтөн содержаний ылын:

"Всероссийский Центральный Исполнительный Комитет да Народный Комиссарвлан Совет постановляют:

1. Марийский Народын Автономный Областым образуяш.

2. Границывлам устанавливаймашым да Автономный Областым гишән положениим вырабатываймашым, Национальностьвлан делам видыш Народный Комиссариатын, Внутренний Делан Народный Комиссариатын, да Земледели Комиссариатын представительвлам гыц ылши составан, заинтересованный национальностьвлан да заинтересованный Губернский Исполнительный Комитетвлан представительвлам участвуймыдон комиссилан поручаяш.

3. Комиссилан йышке пашажым мытык срокышток пыттараш обязуяш.

4. Комисси погымашым Национальностьвлан дела видыш Народный Комиссариатлан поручаяш.

Всероссийский Центральный Исполнительный

Комитетын председатель М. Калинин.

Народный Комиссарвлан Советын председатель

В. Ульянов—Ленин.

4 ноябрь 1920 и.

5 ноябрьын правительствуң решенижым Краснококшайскышты пайленийт. Марийский Автономный Областым образуймаш гишән уверым марийский народ пиш кого сусун встречаен. Солавләшти, поселоквләшти да халавләшти, марийский народын шанымылан да вычымылан отвечайшти ти мудрый решениим пламенно приветствиши массовый собравивлә эртәнит. 7 ноябрьын Краснококшайскыштыш труйшывлән торжественный заседаништы Марийский областым образуймаш гишән правительственный телеграммым лыдмаш Интернационалым марла мырымашдон сливајлатын. Заседани постановлениим принимаен, кышты сирыймай:

"Рабочий, крестьянский да красноармейский депутатвлан Краснококшайский уездный Исполнительный Комитетын заседани, РКП(б) организациин Краснококшайский комитет, взрослыйвлан да молодежын уездный беспартийный конференцивлә трудовой народын Автономный Марийский Областым утверждаймы гишән ВЦИК-ын да Совнаркомын телеграммым колышт ләкмәйкә, пачеш кодшы марийский массывлан политический да культурный уровеньым лүлтәш да мирыштыш цилә народвлан великий коммунистический семяшкы равноправный членлә ныйнм нәлбән миаш

возможностью пушы ти решеним приветствуят. Шулыкан лижى Советский власть! Шулыкан лижى Российский Коммунистический большевиквлан партия! (АОР, Краснококшайский УИК, 1921 г., д. 29, л. 105 об.).

25 ноябрьин „Марийский народын автономный область гишаң“ ВЦИК-ын да Совнаркомын кокши декрет лактыйн, кышты административно-территориальный состав да Марийский областын областной центр определямы ылыныт.

Марийский областын составышки пыренйт: Краснококшайский уезд да Вятский губерняштыш Яранский да Уржумский уездвлайштыш мары населенийн волостьювл; Козмодемьянский уезд да Нижегородский губернян, Васильсурский уездйн Емангашский волость. Областной центреш Краснококшайск объявлямы ылын. Декретышты указывалтын: „Марийский областын Советвлан 1 съездым погымы якте Автономный Марийский Областьшты властьын циләполнотажы Революционный комитетлан лиеш, кыдын лишыл задачызы ылеш: Марийский Автономный Областьын Советвлан съездым погымаш да цилә областон управляемаш“.

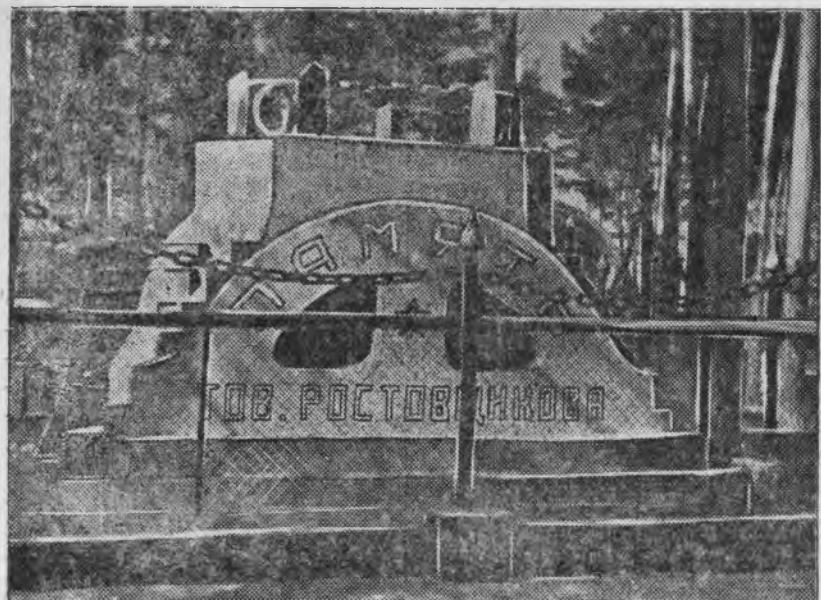
Марийский область кым кантонеш пайылымы ылын: Краснококшайский, Козмодемьянский да Сернурский. Марийский областын административно-территориальный управленим организуймаш национальный признаквлан основеш, населенин национальный составым да бытын особенностьвлам учитываен эртэрлтыйн.

1921 и тыйнгәлтыйн Марийский областной партийный организаци орнанизационно оформлялтын. 20 февральын первый областной партийный конференци лин, кышты РКП(б) Областной Комитетым айырмы. Партийный организаци автономим да областын административный устройствым оформляймашты массово-политический да организационный кого пашым биштен.

1921 ин шошым Советвлан перевыборвлә эртэрлтыйнит. Областьштына перевыборвлә техенъ обстановкышты эртеннйт, кынам большевиквлан парти военный коммунизмын политика гыйц новый экономический политикиш серьезный да лелү поворотым биштен, кынам сандалык анзылан центральный задача шотышты экономический у основеш рабочий влә дон хресаньвлян союзым всемерно укрепляймаш задача шагалын. Вот малан НЭП-н вопроссвә, рабочий влә дон хресаньвлян союзым цаткыдемдымаш вопроссвә, Советвлан цилә съездвлайшты вниманин центршты шалгенйт. 20 май гыйц сельский советвлан съездвлә эртэрлтыйнит. Перевыборвлә Марийский областын труйши массывлан политический кого подъемдон эртенейт. Предвыборный собравивлайшты

дә съездвлäштй труйшывлä экономический у политикым сусун приветствуенйт. Краснококшайский кантонын, Вараксинский волостьын, Вараксинский сельсоветштыйш хресäньвлä постановляенйт:

„Мä, Вараксино солаштыш гражданвлä, тишкй погынен, „Текущий момент гишäн“ докладым колыштаат, труйшывлän власть ылши, Советский властью всецело поддержи-



Звенигово рабочий поселокштыш братский могила, тишакен кулацкий восстани годым зверски пуштмы Ларин, Цыганов дä Ростовщиков тэнгвлäm таймы

ваенä, властым, кыды пиш кого усиливлäдон, пүжвыйддон дä вырдон кугижäвлä дä капиталиствлä гýц русский рабочийвлäдон дä хресäньвлäдон воюен налмý ылеш. Советский власть—сек правильный дä справедливый управленин орган ылеш. Тýдýн цилä мероприятивлäжý, продналог гишäн лыкмы декрет дä молат труйши массивлän благосостояним яжоэмдбäмäшш, анзыкылашы яжошки, социализмын царствышки направляймы ылыхт“. (АОР, Краснококшайский кантисполком, 1921 г., д. 53, л. 20).

Марийский областыштыш молы солавлäштыйш хресäньвлäйт техень решенивлäмок принимаенйт.

Советвлäн перевыборвлä успешно эртенйт; Советвлä коммунистылäдон укрепляймы ылынит, а большевиквлäм айырмаш, ваштареш шалгышы кулачествын проискывлä шин шä-

лайтыймай линйт. Марийский областыштыш трудовой крестьянство большевистский партия паштек кеен. 10 гыйц 15 июнь якте Советвлан кантоонный съездвлээртэрлтыйнйт, кышты кантииснолкомвлэ, дä Марийский областьын Советвлан I съездыш делегатвлэ айрымы линйт.

21 июнянын Краснококшайск халашты Марийский Автономный областьын Советвлан I съезд пачылтын. Съезд „крестьянинын (положениим) күштылтымашкы, крестьянский хозяйствым разживаймашкы цатдкыдемдымашкы...“ направляймы НЭП гишэн декретым горячо приветствуен, цилä съезд честный трудовой крестьянствым тидын докы пиш кого добросовестностьюдон анжаш ўжеш дä „...бýнянä, что Советский властьын төхөн политика ылмашты веле, мä разрухым пытäрен дä бýшке хозяйствынам йылера克 налаживаен кербýнä...“ (АОР, Ревком, д, 25, лл. 93, об. 94).

Тыйдйндон иквэрешок съезд новый экономический политикым пыртымаш условивлайшты народный хозяйствым восстановливаймашты практический мероприятивлам намечает.

Промышленностым восстановливаймашты дä разживаймашты съезд төхөн мероприятивлам намечает: лесной массивым разрабатываяш, деревообрабатывающий промышленностым разживаяш, химический промышленностын развитим тýнгäläш, транспортный сообщениим яжоэмдäш. Сельский хозяйствым восстановливаймашты съезд решен: шýжй удымаш кампанишки йамдýлалтäш ударный месячникым объявляяш, севооборотыш многопольный системым пыртымашым чýнештэрäш, киндä шахтымашдон кредитмашты практический мероприятивлам разрабатываяш, животноводствым всемерно развиваяш дä молымат.

Марийский областьын культурный строительстышты съезд төхөн задачывлам шýнден: особый вниманиим политико-воспитательный пашашкы дä труйшывлам коммунистически воспитываймашкы обращаяш, неграмотностым дä малограмотностым ликвидирияш, профтехнический образование разиваяш, социалный болезньвладон—трахомыдон дä зобдон кредитмашым организуяш. Советвлан съезд Советвлан Областной Исполнительный Комитетым айрымашдон пашажым пытäрен.

* * *

Марийский народын Советский автономим провозглашаймы кечй годшен 20 и эртен. Ти ивлä напряженно кредитмашын, пиш кого успехвлан анзыкала, социализмышкы, могучий, цилä сýнгышы движенин ивлä ылыныт. Ленинын—Сталинын великий партиидон руководьмы, кугижай годым пачеш кодшы, пызыртен урдымы дä Обездоленный Марийский народ СССР-тыш народвлан великий семьяшты равныйвлä лошты равный лин. Помещикин, кулакын дä поли-

цейскийын дикий произволышты перви ылшы край, социалистический күльтурын, сплошной коллективизацин, народный хозяйствын нигнам ужтымы подъемын—сыйнгышы социализмын край лин.

Марийский республикин территоришты первиший убогий кустарный предприятивлә вәреш у техникидон оснашаймы социалистический промышленностьюм йыштәмй. Перви нищий ылшы, разоряймы сола йәнде МТС-н кымда сетян, ремонтный мастерскойвлән, кооперативный предприятий да социально-культурный учреждениан зажиточный колхозный солашкы сартымй.

И гыйц ишкы населенин материальный благосостояни күшкеш. Среднегодовой пайш тәр, 1937 иден төрештәрен, 1940 ин ик рабочийлан 66,2% күшкын. Урожайность күшмаш да животноводствын продуктивность когоэммаш колхозный хозяйствын доходым когоэмдәт. Колхозвлән оксала доход 1937 ин 25,2 миллион тәнгә гыйц 1939 ин 37,7 миллион тәнгә якте, вес семйнъжы 49,6% күшкын.

Мәнмән республикиштыш труйшывлән зажиточный да обеспеченный йылмаш торговлын да общественный питанин развити гыйц раскыдын каеш. Республиканы мычкы различный товарооборот 1932 иштү 70.500 тыйжем тәнгә гыйц 1940 ин 247.600 тыйжем тәнгә якте күшкын, а общественный питанин предприятивлән товарооборот 5.200 тыйжем тәнгә гыйц 42.400 тыйжем тәнгә якте, вес семйнъжы 8 гәнә күшкын. Ти ивләнок ик эдемлән товар нылмаш кым гәнә когоэмйн.

Марийский народын сыйнгымашвләжы пиш коговлә, ныннын освобождаймы труд счастливый да сусу ылеш, пакылашы цельвләжы да перспективвләжы раскыды да величественный ылыт. Ти основеш народын иктәт сыйнген кердтыйдымы морально-политический единствоожы, тыйдән пакылашы успехвлә верц кредитләмашшы волызы слагаялтыт да цаткыдемйт. Марийский народын творческий подъемжым да успехвләжым Ленинско-Сталинский парти да Советский правительство когон цененйт: Марийский область Автономный Советский Социалистический Республикиш преобразуймы. 1937 ин 21 июнын Марийский АССР-н рабочийвлән, хресяньвлән да красноармейский депутатвлән Советвлән XI-шы Чрезвычайный съезд Сталинский Конституцин принципеш строймы Конституциум принимаен.

Марийский АССР-н пиш кого успехвләжы Марксын—Энгельсын—Ленинын—Сталинын научный теоридон вооружаялтшы массывлән творческий инициативын да энтузиазмын результат ылыт. Нинй классовый врагвләдон, троцкистско-бухаринский сворыдон, контрреволюционный националиствләдон да капитализмын молы вес агентвләдон беспощадно кредитләмаштый, великий русский народын братский палышк дон поддержка ылмашты воюен нылмый линйт.



Советский Союзын Герой Сергей Николаевич Бутяков

Марийский народын сыйгымашвла Ленинско-Сталинский партияның да народын вождын Сталин тәнгын гениальный руководствының резултатшы ылтыт. Төве малын марийский народын шанымашвләжбы да действивләжбы, тыйдын литературыжы да поэзижы партим да Сталин тәнгым яратымдан да благодарностьдан пронизанный ылтыт. Марийский народ йышке мырывавлаштыжбы мыра:

Спасибо за все тебе.
Сталин родной!
Мы жизнью гордимся,
Гордимся тобой!

Ти кого яратымашым да благодарностью Марийский АССР-н Советлән XI съездын делегатлә төхөн шамак-владон выражает:



Редина верц бойвлаштыш участниклә: (вургымла гәц шалахайышы)
К. А. Родюшкин, А. Н. Вершинин да Е. Я. Ивайков — орденләдоу
награждаймыла

„Величайший народный торжество кечын, Марийский республиканы Конституциум принимаймы кечын, мәнмән анжалтышна, мәнмән яратымашна да преданностьна тыйн до-кет, мәнмән шергәкән да яратымы, Сталин тәнг, устремляймы ылты! Советский Союзын цилә народвлән единый интернациональный семьяшты, Сталинский Конституциун күшкә лўктәлмә знамя ләйвәлни тыйлät, Сталин тәнг, мәнмән сәмәрәйк Марийский республиканы Советский Союзын передовой республикывла лоштыш ик передовой республикаш превращаяш манын, эчеат яжоракын, эчеат энергичнырак ровотаяш обещаним пуэнä“ („Марийский АССР-н Конституци“, Маргосиздат, 1937 и).

Сталинский у Конституциин основеш Советвлам айырмы периодын, мэнмэн родиныштыш вес народвлам ганьок, мариийский народ, партийн дя Сталинлам бишкемжын пиш кого яратымашыжым дя благодарностьшым анжыктен. 1937 ин 12 декабрын СССР-н Верховный Советыш айырмашвлам эртэрлтыйт,

кыдывлам народный праздникла, СССР народвлам могуучий дружбым демонстрируимашла, большевистский партии величественный триумфа эртенйт. 90 миллион эдем, ти шотышты мариийский народат, мэнмэн сандалык-баштынә социализм сыйгымымыш кымыштын единодушный голосованыдан подтверждаеныт.

1938 ин 26 июнянын РСФСР-н дя Марийский АССР-н Верховный Советвлам айырмашвлам эртэрлтыйт. 99,03% избирательвлам избирательный урнывлам докы миенйт дя голосованишты участвойшывлам логыц 98,33% сталинский кандидатвлам



Родина верц бойвламаш участниковлам:
(кушыц, вургымла гыц шэлахайышы)
А. А. Тутубалин, Н. М Барцев. П. Я Николаев
дя Г. Т. Набатов--ордендон награждаймывлам

верц, коммунистылам дон беспартийныйвлам блокын кандидатвлам верц башке юкыштым пуэнйт. Марийский АССР-н Верховный Советыш пытариш депутатвлам труйшывлам народын вождым, великий Сталиным дя тыйдин верный соратникым Молотов тэнгым айыренйт.

Труйшывлам депутатвлам местный Советвлам айырмашвлам Сталинский Конституциин основеш Марийский АССР-н государственный оформленим завершаенйт. Местный Совет-

влашкы коммунистылә дон беспартийный влән блокын кандидатвлә, мариий народын лучший представитель влажы выдвигаймы ылыныт дә единодушно айырмы линйт. Местный Совет влашкы айырмывлә лошты 32% Бидрамашвлә дә 52,3% маривлә ылыт.

Айырмашвлә труйши массывлән морально-политический единствоң цаткыдеммәшым, политический активность күшмашым дә социалистический демократизмын торжеством анжыктенит.

Ленины—Сталинын партилән дә Советский правительстылан беззаветно преданный ылмыжым мариий народ, великий Советский Союзыныш цилә народвләдон иквәреш, финский белогвардейциныдон кредитләш фронтыштат тенгеек анжыктен. Бойвлашты героизмым дә самоотверженностью амжыктыши, Советский Правительстыдан выеши наградывләдон—орденвләдон дә медальвләдон награждаймы советский патриотвлә лошты мариий народынат лучший эргивлажы чыйдын агылеп, а „Красный Волгарь“ ләмән судоремонтный заводыныш первиши ёвшатлән Сергей Николаевич Бутяковлан Советский Союзын Герой ләмбим присваиваймы.

Ленинско-сталинский национальный политика мариий народлан счастливый дә сусу бәләмашым обеспечиваен. Автономин коклы и шомашым торжественно отмечаен, Марийский республикин народ большевиквлән великий партилән, цилә мирыштыш труйшивлән вождьлан Стalin тәнглән башкимжын кого яратышыжым дә таужым выражая дә, молы народвләдон братский содружество ылмашты, коммунизмын вершинывлашкы йиянйын кей.



МАРИЙСКИЙ АССР-Н СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ



арский Российской пачеш кодын мишиб окраина гыйц Марийский край, Советский власть ивлэн, пеледалтшы индустрально-аграрный республикишкы сарналтын.

Октябрьский Социалистический революци якте тиштү цилә промышленностьны 4 полу-
кустарный стекольный заводвлә гыйц, Йурныш-
тыйш икманяр кустарный кожевенно-рукавич-
ный заводвлә гыйц, Ветлуга рекәштүш канифольно-скипи-
дарный завод гыйц, Царевококшайск халаштыш винокуренный
 завод гыйц дә Звениговский затоныштыш ик судоремонтный
 мастерской гыйц ылын. Цилә ти предприятивлә капиталист-
 влэн кидыштү ылыныт.

Кыйыт Марийский республикаыдан занимаймы террито-
риштү пиш кого вәрим шыргывлә занимают, кыдывлэн пло-
щадьшы 1.206.965 гектарым составляя, нинй логыйц: 1.102.239
 гектаржы—казеннийвлә, 90.263 гектар—помещиквлэн дә
 14.463 гектар молывлэн ылыныт.

Лесосырьевой ресурсывлә пиш когон шуки ылыныт гый-
нят, деревообрабатывающий промышленность развиваймы
 агыл ылын, тидү циләжэт Йыл, Ветлуга дә Рутка рекә-
 влыштү 13 тыгыды сезонный лес пильши установкывлә
 гыйц веле ылын.

Шыргывлажы лесопромышленниквладон хищнически эк-
 сплоатириумы ылыныт, кыдывлә сплавной рекәвлә лишнейш
 массиввләм веле разрабатываенйт. Йамдымбый древесинным
 почти циләок Йыл мычкы ўлкы йоктаренйт, пиш кого ба-
 рышвләм наживаенйт.

Ты веремэн ылши кустарный промыслывлә логыйц, ка-
 ваштывләм перерабатываймаш ылмашток, утларак разви-
 ваялтшы промыслывлә ылыныт: смольым йоктарымаш, шү
 ыылатымаш дә мацаалам баштыймаш. Кого объемдонок агыл
 арава шолвләм, положавләм, арава явләм, щун посудывләм,
 шарган дә миж гыйц йөримбый обувьвләм биштенйт. Мебельным
 дә бондарный посудывләм тонышты ровотайшы кустарвлә

веле да пиш чыйдай количествым йыштенейт; металлический изделиявлам воксеок йыштаделыт.

Энергетический хозяйство исключительно пачеш кодши ылын. Цилә промышленностьштыш силовой установкывлан пыйтариш двигательвлан мощностьшы 1913 ин 390 имни силам веле составляен. Ниний сек проста паровой двигательвлам ылыныт.

Цилә промышленностьшы (лесозаготовка гыйц пасна) 1913 ин 3.160 тыйжем тэнгаш валовой продукцим пуэн, тыйштышты: стекольный—1.373 тыйжем тэнгашым, лесопильный—944 тыйжем тэнгашым, кожевенно-рукавичный—566 тыйжем тэнгашым.

Промышленный предприятивлашты цилажы 1480 рабочий веле пашам йыштенейт. Промышленный предприятивлан владелецвлам рабочийвлам жестокий эксплоатацишкы подвергаенейт. Исключительно лелей условиввлам ылмашты рабочий кечы 12 цаш гыйц 15 цаш якте шывшылтын. Паша таржы пиш изи ылын. Бидрэмашвлан да тетявлан труд когон применялтын. Когораквлам қынар цаш ровотаенейт, тыйнэрок тетявлает ровотаенейт, но паша таржым утлаок изим получаенейт. Йүрныштыш, кожевенный промышленностьшты ровотайшы рабочийвлам тошты веремэн йышке Ылымашшым теве кыце описывают:

„Рабочийин Ылымашшыжы соты укейн ылын. Тыйдай изинекок, 10—12 иаш гыйцок, когораквладон иктёрешок производствышты ровотаяш тыйнгэлэн, қыдывлан рабочий кечышты 15 цаш якте шон. Айыртемёнок кавашты миж тредшы да ыргышы рабочийвлан лелей Ылымаш ылын. Миж тредшыввлан паша тарышты молы профессивладон ровотайшы рабочийвлан паша таргыйц шукуы изи ылын, да тый веремёнок нийн шукунжок цилә и кыт мычкеш пашадон обеспечиваймы ылтелыт. Бидрэмашвлан труд тарым түлымашкы касайшаш гыйн, то свободный рабочий силин кого количество ылмаш велдик, тидей чрезвычайно изи ылын. Бидрэмаш йышке квартирыштыжи пижомвлам ыргымы тареш, тыйзеш 5 тайгай нэрим веле получаен, тый веремёнок тыйдай йышке сагажы изи тетявлажым ровотаяш заставляен.

Производствышты рабочийвлан трудын условиввлам тырхен кердтыйм худа ылыныт. Рабочийвлам пыцкемыш, лывыргы да когон тор, когон пыракан да лявиран помещенивлашты ровотаенейт. Рабочийвлам ровотаймы цилә помещенивлашты тел веремэн полуфабрикатвлам коштенейт, седындон мастерскойвлашты воздух пиш худа ылын. Ти мастерскойвлашты да „цехвлашты“ привикнайдым эдем воксеок шүлен кердте, известьдон да пыракдон темалт шыцшы воздух логерин слизистый оболочкишки раздражаймыла действуен. Каждый инок царский армишкы рекрутвлам призываимы годым юринский молодежын большинствоожи слабый-

вләэш, туберкулездон когон хворайшывләэш ләктыйнъ.

Молы предприятивләштү ровотайшы рабочийвләләнъят яжонжоқ Ылыш вәреште.

„Мариец“ стеклозаводыштыш рабочий, шонгы стеклодув, кызыт пенсионер ылыш Степан Николаевич Ивакин, первиши ылымаш гишән ўштен, тенге попа:

„Мыйным, шым иаш ўзәм ётам заводышкы нянген. Мыйнын ышеш шукуы веремәеш кодшы лелә кечивлә тыйнгәләттүйт. Ты веремән заводыштыш рабочийвлә 12 цаш гыцат утла ровотаенъйт. Мә—тетявлә дә подросткывлә веле ағыл, но когораквләт янгыленъйт. Тенгеэт лиалтыйн, что мыйн нимамат ўштен кердтелам дә токына кеашыт силаэм ситетде. Тыйнам ётам кидишкыжы кычен мыйным намал кен. Мыйн тыйн шамаквләжым кызыттат ўштем: „Ничего, эргем, терпү, качын ләкташ манын, циләок ужаш келеш: янгылмашымат, мастер шимашымат“. Ирок йыде шыренок тыйн мыйным заводышкы амалшымок нянген“.



Шыргыштыш рабочийвлән ылымы вәреш служышы тошты зимица

Лесозаготовкывләштү, кышты в основном сезонник-хрестынъвлә ылыныт, паша исключительно лелә условивләштү кен. Нужда, шужымаш хрестынъвләм шыргы пашашкы поктенийт; крестьянствын беднейший частьши логыц лесопромышленниквлә шулды рабочий силам получаенъйт, кыдым жестокий эксплоатацишкы подвергаенъйт. Лелә трудовой кечи паштек шыремэн, худа пышан зимицавләшкы кәнәш кенъйт.

Революци якте шыргыштыш рабочийвлалан—зимицәэш лымдымы ик йишиш балымы вар веле ылын, тый 4—6 рәдән, 9—10 аршын кытан пыренявладон йылерәк чангымы, седбәрәдымы да окнидымы пура ылын, ик рәдәй равыдон, виelleцшы имән пушәнгәй укшвладон аль күрдөн да землядон левед шындымы ылын. Зимицашкы пырым вәржы квадратный аршын кымдыкашыраж ылын. Тышкавалянен веле пыраш лиеш ылын, көргыштәжы пүгйен кашташ вәрештән. Зимицә покшалан тыл олташ вацакым Ыштенйт, шыкшайжы зимицә көргешок шәрлен. Покаэш, стендавлә воктен равывлә гыйцыштымым примитивный нарвлә ылыныт. Шәрйешшайжы—олым служен. Начкы выргемвләм (майжәрим, портнякам, йыдалым да молым) вацак вәлән коштенйт. Техенъ зимицаштый 15—20 эдем Ыленйт. Шыкш да сыц, воздухын ситидымаш, тор да ик гань агыл температура, зимицәм туберкулезын, трахомын, чесоткын да молы болезньивлән рассадникым Ыштенйт. Лесной рабочийвлалан медицинский палышымок воксеок путелйт.

Империалистический да гражданский войнавлә лошты, существуйши промышленность полный упадкышы миэн. Марийский Автономный Областым образуймыдон промышленностьюм угыц создаваяш вәрештән. Найл стекольный завод гыйц кокты веле, 13 лесопильный завод гыйц—5 перегәлт кодыныт. Действуйши предприятивлә шотышты 4 ковжевенно-рукавичный завод кодыныт.

Советский власть, марийский народым русский помешчиквлән, капиталиствлән да местный национальный буржуазин гнет гыйц освобождаен, тидындон самой тыйдан цилә творческий силажым развязываен да промышленный да культурный строительствылан керәл условивләм создаваен.

„Войнам пытәримейкىй, Советский сәндәләк хозяйственний мирный строительствын рельсвлашкы ванжаш тыйнгайлан. Войнадон Ыштен кодымы шушырвләм төрләш келеш ылын. Разрушаймы народный хозяйствым восстановливаиш, промышленностьюм, транспортым, сельский хозяйствым порядокыш кандаш келеш ылын“. („ВКП(б) историн Краткий курс“, стр. 270).

Марийский Автономный Область существуймашын пытариш ивлашти промышленностьюн пашашти эче заметный улучшеним пуэн кертелна. Шужымаш да шыргыштышы кого пожарвлә (1921—22 ивлән), средствавлән, сырьең уке ылмаш да промышленностьюн роботниковлән йәмдәлмә руководящий кадрвлә уке ылмаш да тошты специалиствлән икманяр частьши вең ылши открытый саботаж да вредительство промышленность күшмашым тормышленйт.

Советский государство средствывләм планомерно накапливаен да ныным народный хозяйствын отрасльвлә йиде төр пайылен. Марийский республикиштыш труйшывлә, ци-

лай советский народдон иквәреш, разрушаймы народный хозяйствым восстанавливаймашкы большевистский партия руководствыдан энергично пижейн. 1922 ин судоремонтный „Красный Волгарь“ заводышты (кызыйт тибы Советский Союзын Герой, Бутяковын лаймам намалеш) угайцок механический цехым восстанавливаймы. 1925 ин ти заводышток у литейный цехым строен шоктымы. 1913 ин строяш түнгэлмэй Юринский районнын территориши, 1923 ин Ленин лаймэн стекольный завод эксплоатацишкы колтымы лин.

Промышленностью восстанавливаймашдон созидательный паша цилә республик мычкы кен, тайнамок тошты предприятивлам восстанавливаймы веле агыл, но значительно расшириямы линйт. Уже ти вермэн у предприятивлай создаваялыт. Тенге, Йошкар-Ола халашты строймы: государственный типографи, коммунальный электростанци, лесопильный завод, 3 миллион штук кирпичным годышты пушы производственный мощностян кирпичный завод. 1928 ин тищток электромельницым эксплоатацишкы колтымы. 1926 ин Йурнайшты, существуйышы кожевенный предприятивлам да мастерскойвлам объединяйышы, Марийский кожевенный трестым организуймы. Существуйышы промышленный предприятивлам восстанавливаймашкы да у гайц строймашкы общий капитальный вложенин объемжы 2 миллион тэнгэм составляен.

Ти пашавлам биштен мимбай результатеш Марийский республикин социалистический промышленностьшы 1928 ин, 1926-1927 иаш неизменный ценадон 4.228 тыйжем тэнгаш валовой продукцим биштен лыктын, яль война яктеш уровень гайц 34% больши продукцим пуэн. 1928 ин лыкмы валовой продукцин общий суммы гайц деревообрабатывающий промышленностьшын продукцижбай 1.150 тыйжем тэнгэм, стекольный—1.230 тыйжем тэнгэм, кожевенно-рукавичный—1.220 тыйжем тэнгэм да молывлай 620 тыйжем тэнгэм составляен.

Государственный промышленностьшты пашам биштишай рабочийвлан шот война яктеш уровень гайц 56% шукембайн да 1928 иеш уже 2309 эдемиш шон. Коренной национальность гайц ылышы рабочийвлан количествоат күшкеш.

Фабрично-заводской промышленностью восстанавливаймы лошток кустарный промыслат восстанавливаялын. Одиночка-кустарвлай промысловый артельвлайшкы организултыт, ыдывлай империалистический да гражданский война ивлан заброшенный лишай промыслывлам оживляиш түнгэлбайт (шүйылатымаш, смолым йоктармаш, мацалам биштымаш да молат). Лесопромысловый артельвлан кого частышок древесинным йамдблайш да йоктараш түнгэлбайт.

Икманяр веремә промысловый артельвлай Марийский потребительский кооперацишкы объединяялтайнйт, но промыс-

ловый коопераци развиваялтмаш велдýк дä потребительский кооперацин Ышкýмжын күшмаш велдýк промысловый кооперацим особый системышки айыраш керäл лин. Седбýндон 1926 ин промкооперацивлädон руководяш Марсельлес-союз дä молат создаваялтеш.

1928 ин Марийский республиканы промысловый кооперативлäd уже валовой продукцим (неизменный ценäдон) 4.624 тýжем тýнгáшым пүэнйт.

Пýтäриш Сталинский пятилетка тýнгäлтýшеш хозяйственний дä культурный строительствышты Марийский республика значительный успехвлäm бýштен шоктен. Тенге гýнят, промышленный строительствын подлинный пеледмäшбýжы пýтäриш пятилеткин тýнгäллтеш дä кокшы, кымши Сталинский пятилетка ивлän эчейт кого размервлädон продолжаялтеш.

Народный хозяйствым восстанавливаймаш пäшän итогвлäжым бýштен, ВКП(б)-н XIV съездышты Сталин тýнг, сäндäлýкнäm социалистический индустриализириумаш верц, кредäлмäшым центральный задачы шотеш выдвиген. Марийский республикаышты, цилä сäндäлýкштýшнä ганьок, местный сырьем использываймаш базеш промышленный предприятивлän кого строительство развертываялташ тýнгäлеш.

Пýтäриш пятилетка тýнгäлтýшын Иletь рекä тýреш кымраман лесопильный завод строялтеш. 1929 ин Лопатинский нýл раман лесопильный заводым строяш тýнгäлмäй. Йош-



Маркоҗтрестын пижом ыргымы цехышты

кар-Олашты кок раман лесопильный завод строялтеш. Пищевой промышленностьюн развивааялтмашлан тынгэлтыйш пиштэлтеш: Козмодемьянск халашты плодоварочный завод строялтеш, Йошкар-Олашты—растительный ўм вырабатывайши маслозавод.

Республикиштына северный районвлэшти итйн ўдымаш развивааялтмыдон итйным первичный обработкам ыштэш 6 завод строялтеш.

У предприятивлам строймаш тошток тоштывлам важ гыцок реконстриуимаш паша кого кен. Перви ылши кым стекольный заводвлэшти царныдеок ровотайшика макавлам строймы, тидын результатеш заводвлан производственный мощностышты кок гянкү күшкын. Звениговский судоремонтный заводышты кузнечный, меднотрубный, столярно-модельный дя котельный цехвлам строялтыт, нынъ заводын мощностьюн 7 гянкү когоэмдэт.

Промышленный предприятивлам, жилищевлам дя социально-культурный учрежденивлам строймашын пиш кого размахши строительный материалвлан базым значительно когоэмдэмшти терген, седйиндон Йошкар-Олашты существуйши кирпичный завод шуки когоэмдэмшти лин. Пытэри тынгэлтэшын ылши тидын производственный мощностышы 3 гянкү гыцат больши когоэмдэмшти.

Маркоожтрестын заводвлан тошты помещенивлам становвлам дя машинявлам шийндаш ярал агулеп ылын; заводвлан цилэ тошты дя тыгыды зданивлам пыжымы линыйт, а нынъвлам вареш кожевенно-рукавичный заводын кым этажан пиш кого корпус строймы лин. Реконструкциим ыштэш результаташ Маркоожтрестын кожевенно-рукавичный предприятивлан производственный мощность 4 гянкү гыцат утла когоэмдэн. Выйжгыш дя тор помещенивлам вареш, соты, просторный цехвлам рабочийвлам полуученыйт.

Мижгем ѹорым производствым вовсеок угыц ыштым. Перви каваштым перерабатываймы годым получаймы дя СССР-н вес халавлэшкы колтымы миж, варыштоук перерабатывайлаш тынгэлайн.

Пытэриш пятилетка ивлан Марийский АССР-н промышленностьюшкы пиштэш капиталовложенин общий объемы 17,1 миллион тэнгэм составляен, государственный фабрично-заводской промышленностьюн основной фондвлажбэ пытэриш пятилетка пытэшеш 12,9 миллион тэнгэшкы шон.

У фабриклам дя заводвлам строймаш дя эксплоатациишкы колтымаш, существуйши предприятивлам расширять маш дя реконстриуимаш промышленностьюн валовой продукцин пакыла пысийн күшмашым обеспечиваеныйт. Государственный промышленностьюшты валовой продукцин стои-

мостьши пытариш пятилетка пытимашеш (1932 и) 17,5 миллион тэнгэм составляен.

Ти веремээш народный хозяйствышты промышленностын удельный весшт пүлэ когоэмэн. 1927-28 ивлэн государственный промышленность (лесной гыц пасна) республикнэн народный хозяйствышты 5,8% занимаен гынь, то пытариш пятилетка пытимашеш тыйдэн удельный весшти уже 18,3% якте кузен.

Существуйышы предприятивлам реконструймаш дэувлам строймаш энергетический хозяйствын значительный кушмаш шотдон эртэрлтэн. 1928 ин цилэ промышленный дэ коммунальный энергоустановкывлэн мощность 278 киловатт ылын, а 1932 ин 1884 киловатт якте шон, вес семийжы почти 7 гэнэ кушкин.

Кокши Сталинский пятилеткин планым осуществлямаш результатеш Марийский АССР-н промышленность у кого успевлам добываен. Партийный, советский организацивлэн дэ цилэ труйшывлэн основной внимани ти ивлэ лошты Марийский целлюлозно-бумажный комбинат строймашым йыле осуществлямашки направляймы ылын.

Целлюлозно - бумажный комбинатын цилэ республик ыштен. Тыйдэм строймашки земля капаяш, плотныклаш, кырпышм опташ сек яко колхозниквлам дэ колхозницавлам колхозвла колтенйт. Кызыт нынэ логыц шукынжок бумажный промышленностышты высококвалифицированный рабочийвлэ линйт. Комбинатын строймашки кокши пятилеткин 82,6 миллион тэнгэм пиштымы ылын. 1938 ин февралын, народын врагвлэн проискывлэ цилэ способблайдон строительствым срываяш цацмашвлэ ылмашым анжидеок, тыйдэн пытариш очередьши эксплоатацишки колтымы лин.

Шыре йактер шыргы вэршты, йыл тыйшты кызыт шукуы этажан каменный корпусвлэ күкшын кайыт. Пиш па-

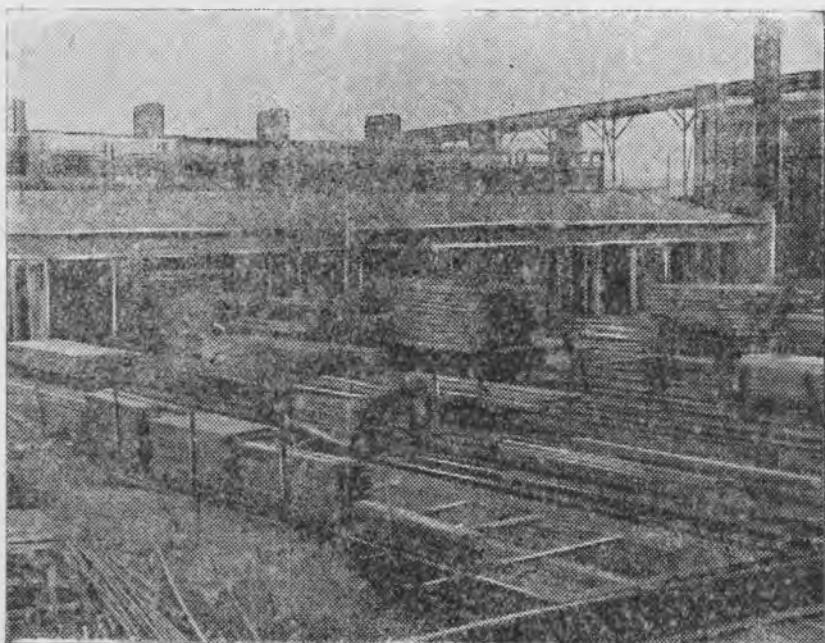


Марбумкомбинатын бумажный залышты

ян техникидон оснащаймаш Марийский целлюлозно-бумажный комбинатын социалистический промышленностын сек яжо предприятивлан рәдйшкән выдвигая. Балансым пумаши гәц тәңгәлән дә готовый продуктим упаковаймаш яктеокцилә тиштә механизириумы.

Цехвлашты рабочийвлән дә специалистывлән высокопроизводительный трудлан пиш яжо условивлам баштымы. Каждый цехышты—душ, кәнәм комнатывлә, буфетвлә, силан вентиляционный устройствывлә. Цехвлашты просторно, шукы воздух.

И йәдеок марийский рекәвлә гәц Лопатинский Волжкышкы, целлюлозым дә технический сортан пумагавлам вы-



Волжский древкомбинатын сушильный цехын
камерым грузымаш

рабатываяш, сырье шотеш кешй балансовый древесинным, 300 түжем кубометр утла йоктарен мият. Когон силан лес шывшы машинавлә күкшй сирышкй пәренявлам кузыктат, нынәм каргыж гәц специальный машинавлә итрайт дә

сәрнйлтшы подкрановый башнывлә лесым штабельвләшкү оптат.

Вый вал мычкы древесина комбинатын пытариш цехышкы—древесный отделышкы кәй. Тиштү роши машинан ко-го кыйзывләжү балансым тыгыды тарвашвләшкү сәрттәт. Тар-вашижы решетчатый барабанышты сортируялтеш, лен-точный транспортер вара тыйдым варочный отделын күшүл этажышкы кузыкта. Кого бункервлә гач варочный падвлә тарвашдон темәлтүйт, тышкү щелокым пуат.

Температурын определенный режим дә парын давлени ылмашты тарваш падвләштү шолалтеш, древесиннын клет-чатка (целлюлоза) пижыйтыш веществавлә гүц освобожда-ялтеш. Получаймы вишкүйдү масса падвлә гүц диффузорвлә манмышкы йөрәл лыкмы лит, тиштү тыйдым вайдон мышыл-теш дә щелок гүц освобождаялтеш.

Вишкүйдү целлюлозный масса трубавлә мычкы дә валвлә мычкы сложный корным йыштә. Тыйдым бассейныш поступая, вара—сучкоуловительвләшкү, пакылажы сортировкын сис-темышкы кәй. Целлюлозын частьшы пресспатышкы (40 метр кыташ машина) күчтүрмө лиэш. Сложный процесс лимы паш-тек пресспат гүц кукшы целлюлозын масса ләктеш, тыйдым прессуялтеш дә листвләш пычкедәлтеш.

Целлюлозын вес частьшы вишкүйдү массылаок бумаж-ный фабрикышкы поступая.

Марийский целлюлозно-бумажный комбинат сакой сор-тан бумажный продукцим вырабатывая, нини качествыжыдан заграничныйлан ак уступаеп.

Ти ивлә лошты молы предприятивләйт шуку строял-тыныт, существуйшывләйт расширяялтүт дә механизирял-түйт. Паснанок Волжский древкомбинатын кого реконст-рируймаш паша лин. Тиштү цилә производственный про-цессвлә механизирумы. Кыйзят древкомбинат Советский Союзын сек яжо лесокомбинатвлән образец семйнъ обору-доваймы.

Сталинский пятилеткивлән период лошты 45 промыш-ленный предприятиим строймы дә эксплоатацишкы колтымы. Фабрично- заводской промышленностьюн основной фондвлә 1941 и тыйнгымаш 149 миллион тәнгәм составляенйт, ре-волюци якшеш промышленностьюн цилә основной фондшы 930 тыйжем тәнгәм веле составляен. Государственный фа-брично- заводской промышленностьюн валовой продукциже 1927-28 ивлән отношеништү 1940 ин 49 миллион тәнгә якте, ёль 11 гәнә гүцтәт больши күшкүн.

Советский власть лимы годшен промышленностьюм: бумажный, льнообрабатывающий, стройматериалвлән, поли-графический дә молы промышленностьюм вовсеок угыц создаваймы. Фабрично- заводской промышленностьюн ва-

ловой продукцин күшмашыжым ти таблица анжыкта (тыйжем тәңгәдөн):

	Промышленностын отрасльвлә	1913 и	1940 и
1.	Бумажный дә деревообрабатывающий .	944,0	28120,1
2.	Лесохимический	40,0	95,0
3.	Металлообрабатывающий	—	2589,7
4.	Пищевкусовый	237,0	9973,1
5.	Кожевенный	566,0	3738,0
6.	Стекольный	1373,0	2214,4
7.	Стройматериалвлә	—	347,8
8.	Полиграфический	—	491,8
9.	Швейный	—	49,0
10.	Молывлә	—	1240,5
	Цидажы	3160,0	48859,4

Марийский АССР-н промышленностын энергетический хөзяйство Сталинский пятилеткывлән ивлән лошты 8 гәнә когоэмбын, тыйдән мощностышы кыйыт 15,1 тыйжем киловаттым составляя.

Крупный социалистический промышленность развиваялтмыдон иквәреш пыйтариш пятилетка ивлән кустарно-промышленный кооперацийт чынъ күшкүн. Существуйши шукы лесохимический, кожевенный дә молы промыслывлә расширяттым лошток вовсеок у йиш производствывлә создавалтыт: мебельным, стройматериалым Ыштышы, швейный, металлический изделиивләм, пищевкусовый продуктвләм лыккы производствывлә.

Лесопромысловый кооперациштätт кого вашталтмашвлә лиайлтбыт. Ти веремәэш лесопромысловый артельвлә, смольым юктармы гыц пасна, сэндэлйкнән народный хозяйствылан пиш керәл лесохимический продукцин у видвләм лыкмашы м развиаеныйт.

Советский правительство промысловый кооперации промышленный фондым создаваймашкы дә расширятмашкы кого средствывләм пуа. Таманяр лу полукустарный спирто-порошковый заводвлә строялтыныт; мебельным, швейный, сапожный, кожевенный дә молы изделиивләм вырабатывайши общественный мастерскойвлә создавалтыт.

Ти периодын кустарно-промышленный кооперации член-влән количество 4 тыйжем эдем гыцат шукым составляен. Инвалидвлән производственный кооперативный артельвләлит. Кустарно-промышленный кооперации дә инвалидвлән кооперации валовой продукци 1928 и годышы гыц кым гәнә

гыцат шуки когоэмеш да 1932 иэш 14.770 тыйжем тэнгаш-
кы шоэш.

Промысловый артельвлан, нынбн членвлан количест-
во кумаш дә производствын у видвлам осваиваймаш про-
мысловый кооперации организационный структуржым дә
руководствым перестраиваяш настоятельно тергенйт. 1932
ин Марпромлессоюз как самостоятельный союзвләш—Мар-
леспромсоюз дон Марпромсоюзыш пайымы линйт.

Кустарно-промышленный промысленностьн пасна важный отрасльвлан валовой продукцин күшмашызы 1932 иаш неизменный ценайдон төхөн дандыйвладон характеризируялтеш:

Отрасльвлă		1932 и	1940 и	%/о
Цилă промкоопераци		14770,3	38092,7	257,9
тăи шотышты:				
1. Стойматериаллă		215,0	297,6	138,4
2. Силикатно-керамический		76,9	144,9	188,4
3. Лесохимический		2482,8	3617,0	145,7
4. Металлообрабатывающий		109,9	669,6	609,2
5. Кожевенно-меховой		3092,5	3636,0	117,5
6. Текстильно-ткацкий		—	165,0	—
7. Галантерейный		—	277,1	—
8. Культурно-художественный		9,3	290,5	—
9. Пищевкусовый		2322,9	2978,8	128,2
10. Мебельный		74,0	792,9	—
11. Деревообрабатывающий		3332,0	7964,9	239,0
12. Швейный		766,1	5766,9	752,7
13. Валяльно-войлокный		475,6	621,2	136,0

Промысловый кооперацин дä инвалидвлäн кооперацин системышты населенин бýлмäшäm обслughivайышы мастер-скойвлäн сетьым создаваймы. 146 мастерской шотлалтеш, тý шотышты: обувым ремонтируйышы мастерскойвлä—78, выргем чиньышивлä дä реставрируйышивлä—53, металлический äдбىрвлäм ремонтируйышивлä—11 дä молывлä—4.

Одиночек-кустарвлам кооперируймаш шотышты да у квалифицированный рабочийвлам йамдыймаш шотышты кого пашым йыштеймүй. 1928 и гыйц 1941 и якте промкоопераци членвлан шот 13.542 эдем якте — кым ганай гыйцат больши күшкүн. Промкооперативвлан количество

тый периоды шток почти 6 гәнә шукемйн, күзйт нинә 175 ылышт, тый шотышты: Марпромсоюзын системышты—49, Марлеспромсоюзынышты—100 да Коопинсоюзынышты—26.

Социалистический соревнованием да стахановский движеним развертываймыдон да производствым механизирий-машдон кустарвлан паша производительностышты и гыц ишкү күшкүн миә. 1932 ин промкооперацишты ровотайышы ик рабочийн среднегодовой выработкызы 2.041 тәнгәм составлеен ылын гынь, то 1940 ин тидбү уже 6.970 тәнгашкү шон. Кооперированный кустарвлан среднегодовой



Йошкар-Олашты, „Прогресс“ промартельын хохлэмский окраскин цехышты

паша тәрыйшты эртыйш кым и лошты почти кок гәнә күшкүн.

Республиканан промкоопераци 1.453 стахановецым да 1.078 ударникым шотла, нинә выработкын нормым систематически утыдон выполняят. Марпромсоюзын системышты 15 стахановец да Леспромсоюзын системышты 25 стахановец 1940 ин „Отличнику промкооперации“ значокдон награждаймы линйт.

Ти ивлан районный подчиненишты ылышы промышленностят пүлә развитим получаен, қыды валовой продукци лыкмашым 1934 ин лыкмы 185 тыйжем тәнгә гыц 1940 ин 2.465 тыйжем тәнгә якте күштен.

Районный подчиненишты ылышы промышленностын дә промкооперацин продуктивлан значительный шукеммәш улы гынят, тидбі пүлә эче ак ситең. Труйшывлан материальный благосостояни күшмаш широкий потребленин товарвлам лыкмашым дә труйшывлан шуқы йиш нуждавлам обслуживайшы мастерскойвлам сетьим значительно шукемдәш келеш.

ВКП(б)-н XVIII съезд башкымжын решеништәжы тидбівлам керәлеш указываен:

„Труйшывлан күшкын миши потребностьвлам удовлетворяшы кого источник ылышы местный промышленностын промкооперацим всемерно развиваяш. Нынайин кызытшы күшмаш темпыштым ак ситеш шотлен, пятилетка лошты местный промышленностын дә промкооперацин продукцим лыкмашым кок гәнә гыц чыдбі ағыл шукемден шокташ, а тенгеок ассортиментвлам шукемдәмәшым дә яжоэмдәмәшым (паснанок мебельвлам, посудывлам дә томашты кычылтмы молы хайдырвламат) баштен шокташ“.

ВКП(б)-н XVIII съезд гыц вара кок и лошты республикаштына широкий потребленин товарвлам лыкмаш 18.022 тыйжем тәнгә гыц 25.733 тыйжем тәнгә якте, яль 42,8% күшкын. Ты веремә лошты ширпотреб товарым вырабатывайшы у предприятивлам 51 строймын дә эксплоатацишкы колтымы. Тенге гынят, Марийский республикаштына ылышы пиш кого сырьевой ресурсывлам майндиркы ситалык ағыл использоваялтыт. Труйшывлан запросывлам полныйок удовлетворяен шокташ керәл размерышкок ширпотребын дә продовольственный товарвлам республикаштына вәрйштәш сырье гыц баштамашилган 1941 ин 9 январын лыкмы СССР Народный Комиссарвлан Советын дә ВКП(б) Центральный Комитетын постановленидон, цилә условивлам создаваялтыныт.

Марийский АССР-шты лесозаготовительный промышленность пәлен кердтәмәлә вашталтын. Тәйдин развитие жыллан Советский правительство и йиде пиш кого средстывлам колта. Сталинский пятилеткивлам лошты лесозаготовительный промышленностишкы пиштам капиталовложенин объемжы 37 миллион тәнгәм составляен. Ти средстывлам пиштам результатеш, сплавной рекәвлә гыц майндиркы ылышы у лесной массиввлам осваиваяш возможность лин. Сплавной рекәвләшти мелиораци шотышты дә нынайин пропускной способностью когоэмдәмәш, рационализируйшаш дә лес йамдайламашил дә шывштымашым механизируйшаш шотышты кого пашавлам баштама. Жилищный фондым

создаваймы дә лесной рабочийвлән культурно-бытовой об-
служиваймашым яжоэмдәмй.

Кызытшы веремән мәнмән республикаштыш шыргывләш-
тый 154 километр кыташ ширококолейный кыртни корным, 20
километр утла узкоколейный паровой дә автомобильный
шывшман корным, 40 километр тракторно-ледяной кор-
ным, 100 километрт угла автомобильно-грунтовый дә 200
километр нәрбә конно-ледяной дә яжоэмдәм корным быш-
тый.

Суслонгер железнодорожный станци гыц Юшутский
лесной массив мычкы Тайганур якте 80 километр кыташ
Юшутский ширококолейный кыртни корны ветка строялтеш.

Ти ветка угыц 18 миллион
кубометр древесинам ос-
ваиваяш возможностым
пуа. Кызытшы 1941 ин, Ки-
лемарский ширококолейный
железнодорожный веткым
строймашеш йамдайлалтмаш
паша видлтеш. Ти ветка 120
километр кыт лиәш дә тый-
дән гач 20 миллион кубо-
метр гыцт шукы древеси-
нам осваиваймы лиәш.

Лес йамдайлмашты дә
шывштымашты механизаци
кушмаш, лесозаготовитель-
ный промышленностьнын
круглогодовой пашашкы
ванжымаш лесной промыш-
ленностьюшты рабочийвлән
постоянный кадрвлам соз-
даваяш керәлбәм вызывае-
ныйт. Кызытшы веремән „Ма-
ритранлес“ трестышток ве-
ле постоянный рабочийвлә
5 тыйжемәт угла ылыт, нинй
логыц паша нормам систе-
матически утыдон выпол-
няйшывлә, стахановецвлә
1250 эдем ылыт.

А. И. Алешин—Дубовый
станциштыш токарь-стахановец,
Марийский АССР-и Верховный
Советын депутат

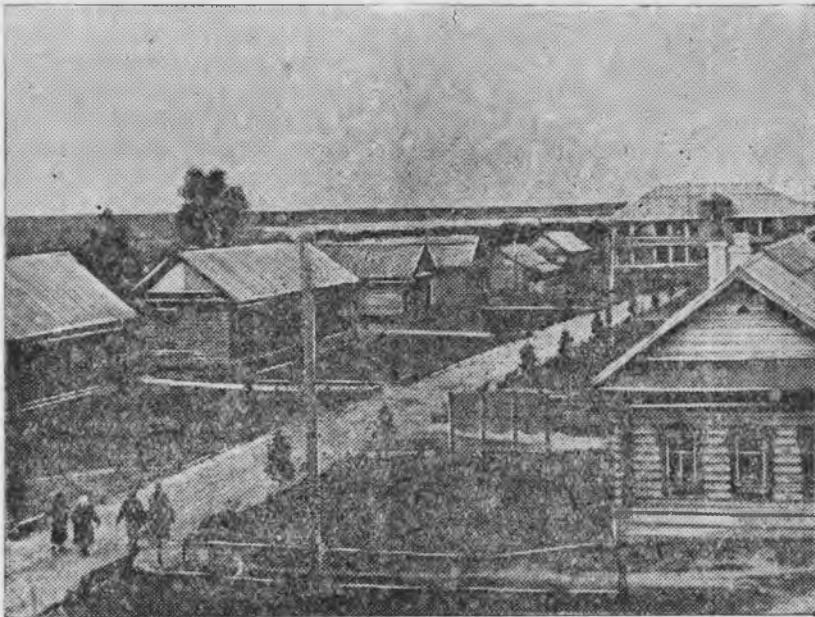
Лесорубын трудшы важ гыцок вашталтын. Трудым стро-
го пайылмы основеш паша бригадный методдон быштәл-
теш. Лучковый пилавлә кымдан применялтыйт. Цилә тидү
трудын производительность кушмашлан дә стахановский
движени кушмашлан палша. Сек яжо стахановец-лесорубвлә
тыйзеш тыйжем тәнгә якте ровотаят.

Лесорубвлә шокшы, соты, воля томавләшты дә барак-

влаштый Ылät, выргемым да обувым кошташ йори помешнивлä оборудоваймы ылых. Общежитивлаштый кыртни краватьвлä, постельный принадлежностьвлä ылых, вайд шолтым кипятильниквлä да мол керäл хäдйрвлä ылых. Лесоруб газетым, художественный литературым лыдаш, радиом колышташ возможностьюм имея да молат.

Шыргыштый кызбýт лесной рабочийвлан таманярлу поселоквлä строймы ылых. Каждый поселок медицинский пунктым, клубым, момоцам, магазиным, радиом да молымат имеят.

Примереш Тюминский механизированный лесопунктным нälшäш. Эче шукердат агыл тишти кого шыргы шалген, а кызбýт 920 эдем населениян кого поселок ылеш. Рабочийвлан да служащийвлан шуки квартирён томавлäm строймы. Лесной рабочийвлан тетявлан неполный средний шко-



Звениговский районыштып Б.-Кокшага рекäштыйш лесной рабочийвлан поселок

лым строймы, кышты 115 эдем тыменеш. Поселокышты ылых: медицинский пункт, магазин, пекарня, общественный столовый, 70 точкан радиоузел, 100 вäрэн клуб, кышты систематически кинокартинвлä демонстрируялтыт. Любительский драмкружокын силадон спектакльвлä лит, духовой оркестрым организуймы. Лесозаготовительный сезон годым лесной рабочийвлам культурно обслуживаяш рес-

публиканский центр гыц артиствлә толыт. Лесной поселок кышты вады йбде электричество йыла.

Советский власть лимы годшен лесозаготовительный промышленностыштыш рабочийвлан йымаш тенге вашталтын.

Марийский республикиштыш шыргывлашты эртәрәмй лесозаготовкын объемжат когоэмйн. Война якте сек кого подъем ивлан лесопромышленниквлам максимум 1.300 тыжем кубометрым йамдыйленет. Кызытши веремән железнодорожный транспортны, бумажный промышленностын, у стройкывлам да мәнмән сандалыкнан оборонный промышленностын снабжаяш Марийский республикиштына каждый инок 4 миллион кубометр гыцат шуки лес йамдыйләтеш.

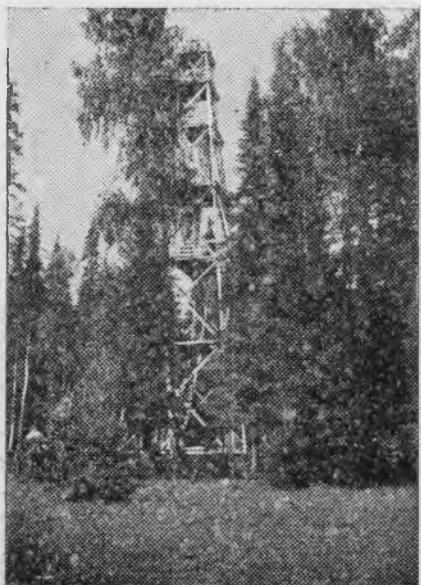
Лесной хозяйствышты хламым ликвидириумаш да шыргы

вредительвлан массовый развиваялтмашын очаг-влам уничтожаймаш кого пашым эртәрәмй. Водоохраный зонеш лесым организуймаш гишән 2 июляны 1936 ин лыкмы ЦИК-ын да СССР СНК-н постановлени лесной хозяйствым некультурно видымашлам конецым пиштен. Марийский республикин шыргывлә лесной хозяйствы организуймашын научно-обоснованный планым получаенет. Лесоохранын да лесонасажденин специальный управленим ыштымй; лесной хозяйствым восстанавливаймаш да яжоэмдымаш кого средствавлә шәвләттәт. 1938—1940 ивлан лесной

Шыргыштыш противопожарный вышка

хозаистышкы пиштымй оксала средстваин объемжы 23.682 тыжем тәнгәм составляен.

Республикишты промышленностын күшмашыжы рабочий классын күшмашдон күшкын. Кызыт фабрично-заводской промышленностышты 7 тыжем рабочий шотлаттеш. Безработица тагнамок да вовсешок ликвидириумы. Мәнмән промышленностылан квалифицированный кадрвлам йамдыйләмаш фабрично- заводской обучени гач кея. Ремесленный училище пачылтеш. Высший квалификациән промышленный кадрвлам йамдыйләттәт; Горький лымән Поволж-



ский лесотехнический институт лес инженервлам йамдайл.

... У общественный стройын сыйгымашлан самой важным, самой главным" (Ленин) составляйши трудын производительность промышленностин цилә отрасльвласток күшкеш. 1932 ик ик рабочийын выработка 4.076 тәнгәм составляен ылын гыйнъ, то 1940 ик тидә уже 7.473 тәнгәлин—83,5% күшкын.

Шудын, тәжембән передовой рабочийвлам стахановский методвладон ровотаят. Кожевенный промышленностишты 255 стахановец шотлалтеш, стекольныйышты—300 гыйцат утла, деревообрабатывающий — 350, Советский Союзын Герой-жын Бутяков тәнг лыман заводышты — 175, Марбумкомбинатышты—1000 эдем näрд дә молат.

Пиш кого достижени-жок тидә ылеш, что мәммән республикаыштыш промышленностышты производствын техникым пыток пәләйшү, трудын производительностын образецым анжыктышы передовой эдемвлан замечательный кадрвлам күшкынът.

Предприятивлашты профессивлам совмещаймаш дә шукуы станоквлам обслуживаймаш кымдан шарлам. Шукуы рабочийвлам стахановский паша гишин „Отличнику социалистического соревнования“ значокдон награждаймы ылых. Марбумкомбинатышто веле 26 эдем Целлюлозно - Бумажный промышленностин Наркоматдон значоквладон награждаймы ылых. Нынй лошты Белоусов, Бирюков, Чебышев, Григорьева тәнгвлам дә молат. СССР-н Лесной промышленностин Наркомат лесной промышленностиштыш сек яжо стахановецвлам—передовиквлам 30 эдемым значоквладон награждаен. Награждаймывлам лошты — Марийский АССР-н Верховный Советын депутат токарь А. И. Алешин тәнг, Волжский лестранхозын грузчиквлам бригадир Бело-



Противопожарный полосам ширимаш

усов тәңг, Волжский дрекомбинатын рамщик Денисов тәңг дә молат.

Предприятивлашты квалифицированный кадрвлә күшкүт. Комсомолка Л. И. Иванова икманяр и перви марийский колхоз гыйц неграмотный толын, Марбумкомбинат строймашты пытәри чернорабочийшты ровотаен, а кыйзит тиды целлюлозный заводышты, варочный цехышты старший диффузорница ылеш, паша нормым систематически перевыполняя.

Тарасов Д. И., Советский Союзын Герой Бутяков лыман судоремонтный заводышты стахановец-йышт, паша нормым систематически кок гәнәк перевыполняя. Стахановский пашайш гишән тиды СССР правительстындон „За трудовое отличие“ медальдон награждаймы лин.

Панов В. В.—крупчатурник-мастер, Йошкар-Олаштыш 9 номеран электромельницишты ровотая. Паша нормым 140% якте выполняя. Сек яжо рабочий-стахановец ылешт Йошкар-Олаштыш труйшывлә тидын Йошкар-Олинский городской Советын труйшывлән депутатеш айыренйт. Панов тәңг СССР заготовки Наркоматдон „Отличнику мукомольно-крупяной промышленности“ значокдон награждаймы лин.

Техең эдемвлә промышленностын каждый отрасль-влашток шукун ылыш.

Национальный республиквлән дә областывлән пакылаш хозяйственный дә культурный подъем гишән ВКП(б)-н XVIII съезддон шындымы задача семийн Марийский АССР-н промышленностьшын пакылаши развиваялтмаш обеспечивалтеш.

Кымыш сталинский пятилеткин эртбашы кым иок уже республикин промышленный предприятивләм строймашкы средствым пумашын күшмашыжыдон характеризириуялтеш. 1940 и пытбашшдон Марийский целлюлозно-бумажный комбинатым полный мощностьюдон эксплоатацишкы колтымы. Йурны рабочий поселкышты 250 тыжем мыжырым пушы сапоговалильной фабрикын у зданни строялт пытбаштеш. Пищевой промышленность чынъ развиваялтеш. Козмодемьянскышты сыра шолтым заводым строймы дә эксплоатацишкы колтымы, сыра шолтым завод Йошкар-Олаш строялтеш. Марийский АССР-н пакыла развиваялташ пиш кого значим имейши молы шуку предприятивлә лит.

Марийский АССР-н промышленностын развитижи, мәнмән партийон дә Советский правительстындон национальный политикым неуклонно осуществляймашын показательвлажы ылыш.

1941 ин XVIII Всесоюзный партийный конференци погынен, кыды промышленностын дә транспортын развиваймаш областышты пакылаши задачывләм намечает. Цилә Советский народ партийный конференциин решенивләм одобряен.

Марийский республикин промышленный предприятивлäштыйш рабочийвлä дä инженерно-технический работниковлä ти решенивлäm йлämäшш пыртым верц единодушно ровотаяш пижынäйт. Предприятивлäшти чистотам дä порядкым йштýм шотышты, трудын производительностым лултýмäш шотышты кого пашам йштýмäй. Технологический режим эртäрмäш верц, производственный графикым выполняймаш верц ответственность когоэмеш.

XVIII партийный конференцин решенивлäжай мäнмäн промышленностин пашам яжоэмдымäшти пиш кого палшым пүэнäйт. Конференцин решенивлäm реализуймаш верц настойчиво кредäлмäш тыйдýн пакылаш развитижым обеспечивая.



ТРАНСПОРТ ДА СВЯЗЬ



ктябрьский социалистический революци якте
Марийский Республиканы территориешты ни кырт-
ни корнывлә, ни твердый покрытиән трактовый
корнывлә уке ылыныт. Шуки агыл ылшы тракт-
влә икманияры улучшаймы грунтовый корнывлам
представляенйт, қызывлә, однако, шошым дон
шайжым кашташ ярдымы ылыныт. Техенъ сос-
тояништы, например, губернский значениән Ка-
занский да Кокшайский трактвлә ылыныт. Трактвлә ло-
гыц ик трактын состояни гишән почтово-телеграфный кон-
торын начальникин төве ти донесенижи раскыдын попа:

„Тагачы йыдым лелә Казанский почта эртен да Царево-
кокшайск хала гый 4-шы уштыышты пырен шайизбн, қыды
командириумы конно-полицейский стражниквлән палшымдон
лыкмы лин“ (Архив № 973, лист 7—8 за 1913 год).

Уездный центрышки—Царевококшайскышы мишү кор-
нывләйт төрлүмү ылтелеңт. Хресәннвлә имнивләм шушыр-
тенйт, арававләм пыдыртенйт, башке здороваштым кырыйл-
тәренйт. Например, хала гый Княжна сола яктеши учас-
ток „гибльй вәреш“ шотлалтын. Солало корнывлажы эче-
йт худавлә ылыныт: корны уке да купвлә сола дон сола
лоштыш связым труднаэмденйт.

Корнывлән состояни верц постоянный контроль уке
ылын. Корным содерживаймашкы да төрлүмашкы пиш
чыйдү оксам колтенйт. Уездный аль губернский началь-
ство эртүмү случайвлә годеш полицейскийвлән нажимдон
корнывләм порядкышкы канденйт. Населени корнывләм
яжоэмдүмашкы шагал кердте; хресәннвлән цилә силашты,
иргодши кечим ышлан обеспичиваяш манын, башкымын
личный хозяйствым кычымашышкы обращаймы ылын.

Советский власть ивлән мәнмән Республикашты авто-
гужевый корнывләм угыц ыштүмү. Лу и лошток—1930
гый 1940 и якте—3.769 километр корным строймы, ти шо-
тышты 292 километреш твердый покрытиим ыштүмү. У
кывервләм 23.119 погонный метрим ыштүмү. Булыхник-
дон аль шашкыдон вакшмү благоустроенный корнывлә-

дон грузовой да легковой автомашинавлә, пассажирский автобусвлә эртәт. Корнывләшкы населенин отношеният вашталтын. Каждый колхоз, каждый район культурный корным имеяш цаца.

Йошкар-Ола—Сернур корным строймы, 87 километрым күдон вәкшмәй. Тракт 8 районым республиканский центр-дон связзывыя да хозяйствениный пиш кого значеним имея. Тыбын грузонапряженность каждый ин күшкеш. Ти тракт-дон районвләшкы промышленный товарвлә, сельскохозяйственный машинавлә, горючий кеят, а районвләжы гыц—киндә да молы сельскохозяйственный продуктвлә. 1500 нәрә имниәшкы да таманяр лу автомашинә ти корныдонан каждый кечейн каштыт. Сернурский тракт Ново-Торъяльский районный центрдон ушнен, 22 километр кытшы күдон вәкшмәй ылеш. 1941 ин ти трактышты реконструкци 36,7 километр кытеш лиәш.

Каждый ин дорожный строительстышки ассигновани когоэмеш. 1940 ин Сернурский трактим кычымашышки 450 тыжем тәнгәм шәвәмәй, а дорожный управленин цилә расходшы 1.791 тыжем тәнгәм составляен. Кыйзит ылши дорожный сетьым кычымаш да текущий ремонт яжоэм миә, грейдеровка да утюжымаш применялтеш, механизм-влә ярелә ныным лым гыц итрайт. Ажедшы знаквәм шагалтымдон да пушәнгйвләм шәндәмдон трактвләм культурно оформляймаш тәңгәләлтәйн.

Таманяр лу тыжем труйшывлә корны строймашты каждый ин активный участим принимают. 1940 ин населенин силадон 219 километр корны строялтын, ти шотышты 54 километреш твердый покрытим баштәмәй, 1489 погонный метр күверым строймы да төрләмәй. Тенеш ин Йошкар-Ола—Оршанка трактын строительство пытә.

Йошкар-Ола—Сернур трактим реконстриуимаш подлинно народный стройкын характеран ылеш, кышты таманяр тыжем эдем участвия. Ронгинский районаштыш „Родина“ артельин колхозниквлән цилә колхозниквлә докы сирымкы сирмашштыш сират:

„Корным строймаш—республикаштыш цилә труйшывлән кровный дела ылеш. Ти важный дела гыц ёрдыштә мә логбәцнә иктәт шалген ак керд да шалгышашлык агыл“.

Партийный организацивлә да Советвлә корны строймашкы пиш важный государственный дела ганылаок значеним придаваят. Шукы районвләшток, например, Мари-Турекский, Косолаповский, Куженерский, Ново-Торъяльский да Моркинский районвләштә каждый инок корны строймашты устанавливаима иланвлә перевыполнялтыт, а Параңгинский район республикаштына корны планым вы-

полняймашдон веле агыл, но корны кычымаш качествы-
донат пытариш варышты ылеш.

Районный дорожный отделвлан заведующийвлä Парань-
гинский районышты—Н. В. Кольцов дä Ново-Торъяльски-
йышты В. П. Богатырев тэнг каждый колхозышток посто-
янный дорожный бригадывлам йштен шоктенйт, кыдывлä
дорожный пашашты трудын кого производительностым
анжыктат дä прикрепляймы корны участкым яратен ан-
жат.

Советский властьдон создаваймы автомобильный про-
мышленность промышленный предприятивлам, МТС-влам
дä колхозвлам автомашинäвлан обеспечивая. Мäнмäн
республикин автопарк год гыц годыш күшкеш. 1937 идон
тöрештäрен автомашинäвлан количество 3 пай шукембän.



Сернурский тракт

Автомобильвлä каждый районышток улы. Автомобильный
транспорт МТС-лан горючийм шывштымашты кымдан
используялтеш, киндым дä молы сельскохозяйственный про-
дуктвлам шывштат, тенгеок строительный материалвлам
дä лесозаготовкышты лесым дä молимат шывштат. Шуки
колхозвлажок автомашинäвлам приобретают; кызйт уже 142
грузовой автомашинä шотлалтеш.

Каждый инок автоперевозкывлäйт когоэмйт. Марийский
АССР Совнаркомын автомобильный транспортын управ-

лени 1940 ин йышкымжын транспортшыдан шывштымашым 1937 и годышы гыйц кым пай шукемден шоктен.

Пассажирский сообщенин постоянный линивлә существует: Йошкар-Ола—Сернур, Йошкар-Ола—Новый Торъял, Йошкар-Ола—Яранск, қыдывлә автобусвләдон обслуживаялтыт. Цилажы 14 автобус улы. 1940 ин 453 тыйжем пассажирын шывштымы. Тилец пасна, эртышы и гыйц таксомоторвлә каштыт.

Автохозяйствывлә квалифицированный водительвлән дә механиквлән кадрвләдон обеспечиваймы ылыт. Гаражвләшты шофервләдон технический учеба эртәрәлтеш; Йошкар-Олашты шофервләм йәмдүлшү дә переподготовкам ыштышып шывштымашым курс ровотая.

Народный хозяйствым автомобилизириумаш күшкеш, но автотранспорт докы предприятивлә вең дә населенин массывлә вең тергымашвләйт күшкыт. Цилә тиды автотранспортын пакыла развиваймаш задачым, корнывләм йыләрәк яжоэмдымашым, дорожный строительстышты мероприятивләм ылымашым, полныйок пыртымаш задачым выдвигая. Корнывләм анжымашым цилә семийн яжоэмдәш, основной трактвләм, айыртеменок тел веремән, кашташ ярал состояништүр урдаш келеш.

Цилә хозяйственниквлән дә автотранспортнын работниквлән задачышты тыйштүр ылеш, чтобы ВКП(б)-н XVIII съездын решенивләм полныйок выполняш, автоперевозкым когоэмдәш, улы машинавләм яжоракын используяш, технический уходым дә веремашты ремонтируймашым организуяш, автомашинавләм местный топливышкы вашташ.

Республикин народный хозяйствышты Йошкар-Ола дон Казаным соединяйши күртни корны кого значеним имея. Тиды 1927 ин строймы. Тенгелән, Марийский АССР Москвадон дә СССР-н вес халавләдон постоянно связым имеяш возможностым получаен. Тиды республикинан экономический дә культурный ылымашин развитишты пиш кого ролым мадаш тыйнгәлән.

Марийский республикинан территориишты күртни корнын кытшы (Зеленодольск якте)—106 километр. Куяр, Сурок, Суслонгер, Шолонгер, Иletь дә Помары промежуточный станцивлә ылыт. Айыртемен значеним Суслонгер станци имея, тыйштүр угыц строялтыш Юшутский күртни корны ветка соединялтеш.

Йошкар-Ола—Казань күртни корны Иletь рекә гач, пиш яжо шырган вәрдөн кея. Тиды юго-восточный районвләм: Сотнурский, Звениговский, Волжский районвләм дә тенгеок шуку крупный предприятивләм: Марбумкомбинатым, Суслонгерский лестранхозым, Красногорский лесозаводым дә Звениговский райпромкомбинатым республикинан центрдон связывая.

Кыртни корныдон предприятивлашты биштэмү товарвлы, лес да сельскохозяйственный продуктвлы шывштен нянгейлт, а сельскохозяйственный машинавл да оборудованивл, горючий, республикана түнү биштэмү сакой ииш промтоварвл да продуктывл шывштен кандалтыт.

Кыртни корны мыч грузвлам да пассажирвлам шывштымашын күшмашызы ти цифрывлам төрештәрен анжымаш гыйц каеш: 1928 ин Йошкар-Олашкы 4 тыйжем тонн груз толын, 38 тыйжем тонным колтымы, 42,5 тыйжем эдем пассажирым шывштымы, а 1940 ин 104 тыйжем тонн груз толын, 555 тыйжем тонным колтымы да 408,2 тыйжем эдем пассажирым шывштымы.

Марийский АССР-н граница мычки да территориштызы Йыл 155 километрим йоген эртә. Транспортнын средство шотышты, восстановительный период годым, кынам кыртни корны эче уке ылын, Йыл Марийский республикалан кого значеним имеен. Кызбат, товарооборот когон күшкүн мимидон, изи значеним ағыл тыйдә имея. Йыл мычки марийский лесын основной массызы йога, Маркоҗтрестын, промысловый кооперацин изделивлам, овошым, олмам да сельскохозяйственный молы продуктвлам шывштен лыктыт. Выйд корныдон промышленный товарвлам, горючийм, сельхозмашинавлам кандат.

Марийский АССР-н территориишты Йылышты Верхне-Волжский пароходствын кым пристин улы: Йурны, Козмодемьянск да Звенигово. Когорак значенижым кок дебаркадердон обслуживаймы Козмодемьянск пристин имея. 1940 ин навигаци годым тыйдән грузооборотшы 1.274 тыйжем тонным составляен, а пассажирвлан движени—200 тыйжем эдем ылын.

Козмодемьянскеш цилә линин пассажирский паротеплоходвл шагалыт. Да ветлужский пароходвламёт шотыш наильшаш гынь, то Козмодемьянск пристинш кечиньок 10 нәрәи пассажирский пароходвл толыт, кеат.

Марийский АССР-н территориишты ик ветлужский пристин улы—Марьино. Тиды Йурны районын северный частьшым, да Ленин лыман стеклозаводым обслуживая. Перви Ветлугышты шошым дон шайжым веле пароходвл каштыныт, а коаш выд периодын кашташ царненйт. Кызбат цилә навигаци гачок коашын шайизбы суднывл (газоходвл) каштыт.

Йыл мычки пригородный сообщени Микино дон Ильинка лошты водный трамвайдон обслуживаялтеш. Тиды Козмодемьянсклан, тенгеок Йурныштыш, Дубовый станциштыш рабочийвлан да местный колхозный населенилан кого значеним имея.

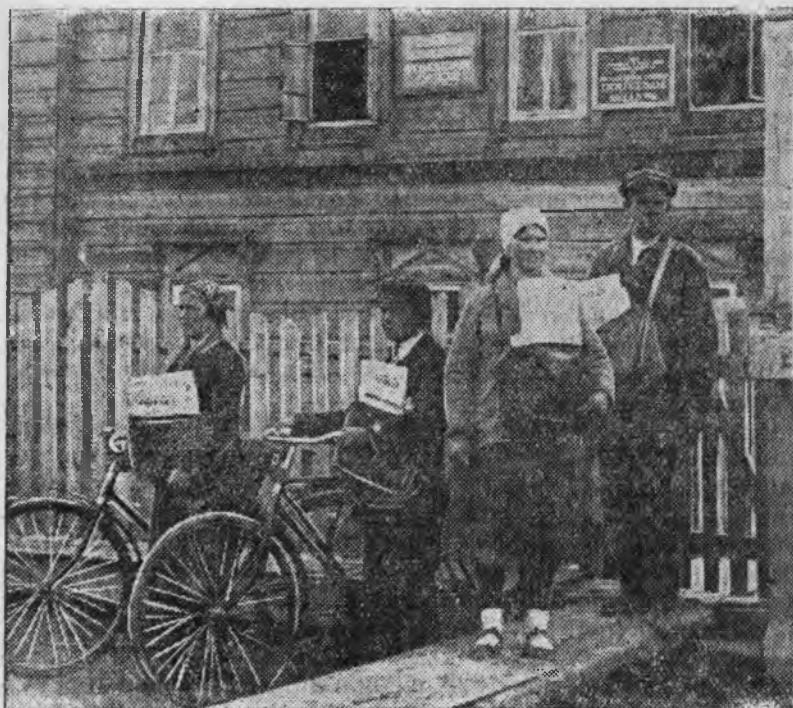
Остатка ивлә лошты мәнмән Марийский республикаштына транспортнын средство шотышты авиаци применяял-

теш. Посадочный площадкывлä почти каждый районышток улы. Самолетвлäш пассажирвлäm дä почты шывштат, врачебный палшык пултеш дä молат. Авиатранспорт развиваялтыдон Йошкар-Ола Горькийдон дä Москвадон авиа-линин связым кычаш тýнгälеш.

* * *

Перви Марийский АССР-н территоришли связын сред-
ствывлä пиш чýдб ылыныт. Связын предприятии цилажы
36 веле ылын, а телеграф 5 вäре веле ылын.

Почтово-телеграфный операцивлä пиш чýдб ылыныт.



Колхозный письмоносецвлä

Тенгелän, ик и мычкы (1911 ин 1 июль гыц 1912 ин 1
июль якте) уездын шудб тýжем населеним обслуживайши
Царевококшайский почта гач 72 тýжем сирмäш, 38,8 тý-
жем газет дä журналвлä, 307 посылка дä 72 телеграмма
веле эртен. Телеграф дон телефон крестьянский населени-
лän почти доступный агыл ылыныт.

Великий Октябрьский социалистический революци гыц
вара веле, социалистический хозяйствын күшмашдон ик-
вärеш, связын предприятивлä шукембىйт. Кýзýт республи-

кыштына—184 предприятии, конторы влә, отделенивлә дә агенствывлә. 650 гыйдат утла колхозный письмоносецвлә колхозниквлән почтым кечинь шалятат. Перви сирмаш колташ 10—12 километрш вәрйш кеаш келеш ылын гынъ, то кыйзит почтын услугывләдон кымдан пользываяш условивләм населенилан пумы.

Почтым автомашинайдон шывштат. Тиды почтын кемашбижим пүлә чынештәрен. Почтым шывштащ самолетвләйт применялтыт. Йошкар-Олашты ләкшү газетвлә ты кечинок районвләшкү почтыдон нәнгөн кодалтыт. 1940 инон веле самолетвлә почтын грузым 50 тонн утлам шывштейт.

Телеграфно-телефонный проводвлән кыт почти 5 тыйжем километр шукемийнит. Кыйзит цилә районный центрвлә телефонный дә телеграфный связым Йошкар-Оладон имеят, а Йошкар-Ола Москвадон, Горкийдон дә Казаньдон связым имея.

Районвлә көргүштейш связым организуймаштат кого успехвләм йаштен шоктымы. 249 сельсоветым, 22 машино-тракторный станцим, 34 колхозым телефонизириумы. У коммутаторвләдон оборудоваймы 18 районный телефонный станци улы.

Йошкар-Олашты 700 номеран центральный батареян полуавтоматический у телефонный станцим строймы. Телефонный аппаратвлән количество 38 гәнә гыйдат больши шукемийн.

Радиофикацият чынъ развиваялтеш. 1928 ин республикаштына 186 радиоточекан ик радиотрансляционный узел веле ылын. Кыйзит Марийский АССР-н территории Наркомсвязын 19 радиузел действуя, а радиоточкивлән количество 11 тыйжем якте күшкүн. 600 утла эфирный установкывлә ыллит. Тиды гыц пасна йышкимийн радиовещательный станцим строймы, кыдын гач марла дә рушла йылмывләдон местный передачывлә кеят.

Связь пашан объемжы таманяр гәнә күшкүн. Почтовый дә телеграфный обмен 1928 и дорц 8,8 гәнә шукемийн. 1940 ин связын предприятивлә гач 8 миллион 137 тыйжем сирмаш, 32 миллион 20 тыйжем газетвлә дә журналвлә, 407 тыйжем окса переводвлә, 166 тыйжем посылка, 846 тыйжем телеграмма эртен дә междугородний телефондон 467 тыйжем попымашым колтымы. Тиды мәймән населенин культура күшмашын яркий показательжи ылеш.

Связь работниквлә лошты стахановецвлән рядывлә күшкүт, а Волков, Яковлева, Вишнякова дә Подгорный тәнгвәлән связын мастер лымым присваиваймы.

Связь органвлән задачышты тыйшти ылеш, чтобы народный хозяйствым обслуживаймашым яжоэмдәш, населенин күшкүн миши запросвләм полныйок удовлетворяш.

МАРИЙСКИЙ АССР-н СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ СЕЛЬСКИЙ ХОЗЯЙСТВО



ок десятилети гыйц изиш веле шукурак мэнмән мрачный дә лелй дореволюционный солан Ылыймаш гыйц айыра. Ти, лачокшок, незначительный веремә лошты мариийский солашты пиш кого социально-экономический вашталтмашвлә ли-нит. Пачеш кодшы, шужен Ылыйш дә бесправный сола большы уке. Советский сола Ленины—Сталинын партин руководствыдон единственно правильный корнышки—колхозвлән корнышки шагалын дә ти корнышты, колхозвләм организационно-хозяйственный дә политически укрепляймашты, колхозниквлән зажиточность дә культурность кушмашты пиш кого сыйгы-машвләм Ыштен шоктен.

Великий социалистический революци помещичий землевладеним ликвидиран, землялән частный собственностью уничтожаен, земля национализируймашым устанавливаен. Мариийский АССР-н территоришток веле помещичий дә церковный землям 22.890 гектарым шывшын налмбә дә хресәнь-вләлән пумы лин. Тидын гыйц пасна хресәньвлә лес лыйвәл-нбәш землям корчуяш дә кыралаш 40.640 гектарым полу-чаенит.

Землям национализируймаш мэнмән сандалыйкышты колхозный строительствын ик важнейший предпосылка лин.

Октябрьский революци у корнышки — колхозвлән корнышки хресәньвләлән ванжымаш условивләм Ыштен. Но колхозвлән массовый строительство мэнмән республикиштына 1929 и гыйц тыңгайлалтын, вет „ти веремәш веле Октябрьский революцин хозяйственный результатвләжы цилә кымдыкешок палдыйрненит, ти веремәш веле сандалыйкым индустириализируймашым анзыклила тэрвәтен колташ лин“. (И. Сталин, Вопросы ленинизма, стр. 449).

Уже 1919 ин Мариийский АССР-н территоришты 9 сельскохозяйственный объединени организуймы ылын, тү шотышты 3 сельскохозяйственный коммуна, 2 артель дә ик-вәреш землям ровотаймы 2 товарищество. Республикишты сельский хозяйствыштыш кооперативный объединенивлән

шот дә нынъвләдон хресәньвләм охватываймаш каждый инок күшкүн мийт. 1926 ин 1 январеш республикаштына 204 сельскохозяйственный объединени ылын: 74 кооперативный товариществывлә дә коллективвлә, 53 кредитный товариществывлә, 22 сельскохозяйственный артельвлә дә кустарно-промышленный товариществывлә, 32 машинный товариществывлә дә 23 мол объединенивлә.

Сельскохозяйственный кооперацин кого размахши хала дон сола лоштыш, рабочий класс дон крестьянство лоштыш связьвләм цаткыдемдымашты, колхозвләм массово строймашки ванжымаш делашты исключительно важный рольым мадын. „Единоличный тыгыды хозяйствывлә гый товарищеский производственный шалдыра объединенивләшкى—колхозвләшкى ванжаш шуку миллион хресәньвләлән доступный дә ынгылыман корным кооперацишти вообще, айретмыйнжок сельскохозяйственный кооперацишти, Ленин ужын. Ленин анжыктен: мәнмән сәндәлйкыштың сельский хозяйствын развитижы хресәньвләм социалистический строительствуышки коопераци гач шывшмы корныдон, сельский хозяйствуышки колективизмын началым, пәтәри сбыт шотышты, варажы сельский хозяйствын продуктвләм Ыштамаш шотышты, изин-олен пыртен мимаш корныдон кешашлык ылеш. Ленин анжыктен: Пролетариатын диктатура дә рабочий класс дон крестьянствын союз ылмашты, крестьянство докы отношенияшты пролетариатын руководствым обеспечиваймашты, социалистический промышленность ылмашты,—правильно организуймы, шуку миллион крестьянствым охватывайшы производственный коопераци ти средство ылеш, ыдын палшымдон мәнмән сәндәлйкыштың полный социалистический обществым строен шокташ лиәш“ („ВКП(б) историн Краткий курс“, стр. 284—285).

Гениальный ленинский кооперативный планеш основыаялт, ВКП(б) XV съезд сельский хозяйствын колективизацию всемерно развертываймаш гишән решеним ылктын. „Колхозвлән дә совхозвлән сетьым шәрбымаш дә цаткыдемдымаш планым съезд намечает дә сельский хозяйствым колективизируймы верц кредитмаштын способбләжү гишән четкий указанивләм пуэн“ („ВКП(б) историн Краткий курс“, стр. 313).

Партийный организаци дә Марийский республикашты Советвлә партии XV съезд паштек, ВКП(б) ЦК-и дә Советский правительствау руководствыдон, колхозный строительствуидон пиш кого пашам шәрен колтенбт.

Хресәньвлә лошты колхозный стройын преимущество гишән кого массово-разъяснительный паша, кулачество выкы наступаймаш, солашты капитализмын развитим ограничивайшы пүлә у мерәвләм принимаймаш тышкы нәлбән миэ-

нýт, что крестьянствын бедняцкий дä середняцкий массы-
влä, первиши развидидон йäмдäлен шоктымывлä, колхозвлäш-
кý пыраш тýнгälбýнýт. Сельский хозяйствышты крупный
производствым создаваймы, кышты тракторвлä дä сель-
скохозяйственный машинäвлä применяялтыт, товарность
кушкеш.

Марийский АССР-шты сельский хозяйствым коллективи-
зируймаш кыце кемý ти даныйвлä гýц каеш:

	Колхозвлän шот	Тýшты хозяйство шот	Коллекти- визацин %
1928 и 1 октябрь	61	638	0,63
1931 и 1 январь	998	11256	11,3
1934 и 1 январь	1863	58334	59,5
1937 и 1 январь	1987	86937	87,1
1940 и 1 январь	1964	91208	92,3

Примечани: Остатка ивлä лошты колхозвлän шот икманяр чýдем-
мäши тыгыды колхозвлäm иктäш ýштämашдон объясняялтеш.

Марийский АССР-шты сельский хозяйствым коллективи-
зируймаш пашä кемäшты серьеэный ошибкывлä допускаймы
ылыныт. Кыды районвлäштäжý колхозвлäm строймашты
добровольностын принципвлäm нарушаймаш шуки случай-
влä лиайлтäнýт. Кыды-тидý работниковлä коллективизацин
кого процентым ýштышäлләнеч, колхозвлäшкý пырты-
машты администрированим дä принужденим допускаенýт.

Парти „левый“ загищиквлäm обуздаен, допускаймы
ошибкывлäm тörлен дä колхозный строительстын вопрос-
влäштä правильный большевистский линим пуэн. Ти делаш-
ты Сталин тäңгäн „Головокружение от успехов“ дä „От-
вет товарищам колхозникам“ исторический статьявлäжý
пиш кого рольым мадыныт. Колхозвлän палашаш солаш-
кы передовой рабочийвлän шуки тýжемäн отрядым колты-
мы лин.

Сплошной коллективизацин базеш мäймäн сäндäлýкýш-
тýнä сек шуки ылшы эксплоататорский класс—кулачество
ликвидирумы лин. Колхозный корнеш пыт шагалын, со-
ветский крестьянство кулацкий кабала гýц, нужда гýц дä
пýцкемýш гýц окончательно освобождаялтын.

Республикиштына сельский хозяйствым коллективизи-
руймаш ожесточенный классовый кредитмäш условивлäш-
тä развиваялтын. Кулачество, троцкистско-бухаринский дä
буржуазно-националистический контрреволюционный банды
колхозвлä ваштареш кредитмäш объединяялтын. Контр-
революционный агитаци, провокационный цельдон „левый“

перегиблам используймаш, вольывлам хищнически шышкылмаш, открытый террор,—цилә тидә колхозвлә дә тыйдән организаторвлә ваштареш применялтын.

1932 ин колхозвлән активный организатор, Куженерский районыштыш Лонгенерский сельсоветын председатель, Фомин тәңг пуштмы лин. Кулацкий террорын жертвыйещ Пектубаевский районыштыш Кадамский сельсоветыштыш „У жерә“ колхозын председатель Воронцов тәңг лин. Ты инок Пектубаевский районыштыш, Краснореченский сельсоветыштыш „Новый путь“ колхозын конный двор йылатымы лин, а 1933 ин Оршанский райзо заведующий Радыгин тәңг кулаквләдон зверски пуштмы лин.

А кынам выяснялтын, что ни контрреволюционный агитаци, ни вольыкым шышкылмаш, ни террор, ни йылатымашвлә неодолимый колхозный движеним шагалтен ак кердтеп, что крестьянствын миллионный массывлә пыт дә окончательно колхозвлән корнышки шагалыныт,—кулаквлә дә подкулачниквлә колхозвләшкүй тый аль вес должностивләшкүй настойчиво пыраш тыйнгәлбәнйт. Нынайыштыш тикити күндең таңбылтым вашталтенйт дә тихий сапыдон, трудовой дисциплиним разлагаймашдон, учетым куктылмашдон, колхозный имуществым пытәрмашдон дә портымашдон дә молыдонат колхозвләлән вредәм йыштенйт.

Ти ответственный моментын, ВКП(б) ЦК-н решени сөмйн, цилә машинно-тракторный станцивлә сага политический отдельвлә организуимы линейт, кыдывлә колхозниковлән миллионный массывләм кулацкий вредительство ваштареш кынъялтенейт, колхозвләлән нынайш политический дә организационно-хозяйственный укреплени делашты пиш кого палышым пүэнейт. Мәнмән республикаштыш колхозвләлән палашаш партийный работниковлән кого группа ВКП(б) Центральный Комитетдон колтымы лин.

Колхозвләм организационно - хозяйственный укрепляймашлан, колхозник-ударниквлән 1-ш Всесоюзный съезд дә тыйшты Сталин тәңгүйн выступлени (1933 и февраль), тенгеок колхозвләлән землям курымеш закрепляймаш, исключительно важный рольым мадыныт.

„1934 и пытыймашеш колхозвлә цаткыды, иктät сыйген кердтыйм сила линейт“ (ВКП(б) историн Краткий курс“, стр. 345.)

Лу тыйжемейн ылши тыгыды единоличный крестьянский хозяйствывлә вәреш кок тыйжем нары крупный социалистический сельскохозяйственный объединенивләм—колхозвләм, кок совхозым (Волжский овощной дә Павловский семено-водческий), сельскохозяйственный техникумвлә сага кок учебный хозяйствым дә кооперативный организацивлә дә предприятивлә сага 18 подсобный хозяйствым организациямымы.

Сельский хозяйствым технически реконструиуимаш

В. И. Ленин сельский хозяйствым технически переворужаймашын решающий значенишкыжы икәнә веле агыл указываен. „Крупный машинный промышленность,—тыйдү сирен,—дә тыйдым земледелишкы ваштымаш, социализмын единственный экономический базыжы, капиталын иго гыц человечествым ытарымаш верц успешно кредәлмашлән ылшы единственный базыжы ылеш...“ (Собр. сочинений, т. XXVII, стр. 21).

Сәндәлйкын социалистический индустрIALIZАЦИЯН ОСНОВЕШ великий Сталинын руководствыдон партия сельский хозяйствым первоклассный техникиыдон вооружаен.

Революци якте Марийский АССР-н территоришты сельский хозяйствышты шагавуй дә пу шире преобладаенйт ылын гынь, то кыйзит мәнмән республиканын колхозный нырвлашты тракторвлә, комбайнвлә, автомобильвлә, тракторный молотилкыввлә, льнотеребилкыввлә дә молы сложный сельскохозяйственный машиняввлә ровотаят. Колхозвлән дә МТС-влән машино-тракторный парквлән мощность и йиде күшкеш.

Төве соответствующий данныивлә:

Сельскохозяйственный машиняввлән дә оруди-влән ләйм	Революци якте марийский район-вләшты крестьян-ский (бедняцкий дә средняцкий) хо-зяйствышты доны	Марийский республиканы		
		1926 ин	1931 ин	1940 ин
1. Имни шывшмы ма-шиняввлә дә орудивлә:				
Шагавуйвлә дә косуль-влә	29927	32789	18363	уке
Плугвлә	5900	6734	53122	37977
Сеялкыввлә	48	57	1564	3359
Жнейкыввлә	уке	уке	1216	2851
Молотилкыввлә	"	"	3043	3248
2. Тракторвлә	"	"	31	1296
3. Трактор шывшмы машиняввлә дә оруди-влә				
Комбайнвлә	"	"	уке	298
Молотилкыввлә	"	"	9	265
Сеялкыввлә	"	"	32	438
Льнотеребилкыввлә . . .	"	"	21	108

Большевистский партии да Советский правительствуны палшымдон Марийский республикашты сельский хозяйство механизируялтын. Тиды трудын производительностьшын неуклонно күшкүн мимашым обеспечивая.

Ново-Торъяльский МТС-н знатный комбайнер И. И. Шалахов кок „Коммунар“ комбайнын сцепдон сезонышты 832 гектарым убираен. Ти ровотам киддон да имнидон Ыштымла ылгецә, тыйам тидым выполняш 750 эдем тредшй да кылте шывшташ 70 имни, 6 молотилка, 6 веялка, 10 сортировка, 130—150 рабочий да кылте шиаш, пырцы шывшташ 30—40 имни келеш ылын.

Оршанский МТС-н передовой льнотеребильщиквлә А. А. Моисеев да А. В. Шаров сезон гач теребилкын выработкын 140—155 гектар гыц пугат, итйн кырмашты 250—350 эдемым вашталтат.

Республиканан сельский хозяйствышты труд индустриальный трудын разновидностьшы ылеш.

22 МТС республикаштына колхозвләйлән кого палшыкым пугат. Ик 1940 инок веле нинй колхозный пашам, пышкыды кыралмашдон шотлен, 560 тыйжем гектар гыцт шукым кыралыныт, ёль колхозвләштиш основной сельскохозяйственный пашавлән пел пашажымок Ыштенйт.

Партии дон Советский правительство машинно-тракторный станцивлән пашам якоэмдымаш вопросвләшкү пиш кого вниманим пиштат. Тидыкы МТС-влаштиш тракториствлә, комбайнервлә, механиквлә, машиниствлә, бригадирвлә лошты да молы специалистылә лоштат стахановский движенин нигнам ылтымыла шәрләймашты Ышкимжын отраженим мон. Да ты МТС-влашти, кышты большевистский руководство обеспечиваймы ылын, пашашты замечательный успехвлә Ыштен шоктымы линйт. Машинно-тракторный паркым использоваймашты кого успехвләм Ыштымый гишән „Трудовой Красный знамя“ орденон правильство награждаймы Еласовский МТС примереш служен кердеш.

Еласовский орденоносный МТС тракторный пашавлән устанавливаймы государственный планым год гыц годышты утыдон выполняя, тидын лошток нынын кого качествым да горючийн экономим Ыштенйт. Тенге, 1940 ин Еласовский МТС пашан годовой планым 101,6% выполняен, зябь кыралмашым — 105%, натуроплатым 110% выполняен да урожайность планым перевыполняен. МТС-дон обслуживаймы 79 колхоз гыц 28 колхоз 1940 ин Всесоюзный сельскохозяйственный выставкын участниквлә ылыныт, а 1941 ин циля Еласовский район Выставкын участникеш утверждаймы.

Республикаштыш сек яко МТС-вла — Еласовский, Оршанский да Сернурский 1940 ин, пышкыды кыралмашдон шотлен, 450 гыц 480 гектар якте луцкы силан ик тракторын

н
о
н
-
д
-
1
-
5

средний выработкам обеспечиваеныйт. Еласовский МТС Все-союзный сельскохозяйственный выставкышты первый степеня дипломым получаяш достойный лин да М-1 легковой машинам да 10 түжем тэнгэм оксала премим получаен. Ти МТС-н директор Ф. А. Тихомиров тэнг Главный выставочный комитетдон Кого золотой медальдон награждаймы ылын да премиэш түжем тэнгэ оксам получаен.

Еласовский да молы аныц кешб МТС-влан руководительвлан характерный особенностьши эдемвля гишэн, кадрвля гишэн кечйн шытырланымаш ылеш. Цилә механизаторский кадрвлан технический учебым налаживаймы, тракторвлан да сельскохозяйственный машинёвлалан, машино-тракторный паркын аваридым да кого производитель.



Трудовой Красный Знамя орденан Еласовский МТС-н работниковлайн группе: шалахай гыйц кокшыжы—МТС-н директор Ф. А. Тихомиров тэнг

ный пашам обеспечивайышы технический уходым органи-зумы. Эдемвля гишэн шытырланымаш, нынбын политический пайлымашшым да деловой квалификацишым лултимашшым тракториствладон, комбайннервладон, машиниствладон да МТС-н молы специалиствладон янгылдеек пашам видимаш. тракториствлан кого заработок,—цилә тиды МТС-н кадрвлям закреплямашты пайлдырнен.

Еласовский МТС-шты, шамак толшеш, ти станцим организуймаш годшен, 1936 и годшен беспрерывно ровотаят: МТС директор, старший механик, старший агроном, глав-

ный бухгалтер, тракторный бригадылән 7 бригадир, 38 тракторист дә молат. Прицепщиквлә, выйдым дә горючийм шывштышывлә шуқынжок 2—3 и ровотаят.

Тидй Трудовой Красный Знамя орденан Еласовский МТС-н замечательный коллективын пашажын успехым решен.

Яжон организуймы партийно-политический паша дә социалистический соревнованим кымдан шәримаш пиш кого значеним имеят. Ик 1940 и мычкы веле Еласовский МТС-н партийный организаци (секретарь Алатов тәнг) тракторный бригадылашты, хозяйственный строительствым, текущий политикым дә международный Ылбимашым освещайышы 540 беседым эртәрен. Каждый тракторный бригадышты 40 утла



Колхозысты тракторный молотилкыдан күлте шимаш

беседывләм дә докладвләм Ыштый. Бригадылашты 26 стенгазетым лыкмы. МТС-н 142 работник логыц—56 стахановецвлә дә ударниквлә ылтыт. Еласовский МТС-шыш коммуниствлә производствышты авангардный ролым занимают. Партийный организацин 15 эдем логыц—9 стахановецвлә дә ударниквлә ылтыт.

Марийский республикишты МТС-н шуку шүдй лучший тракториствлә, бригадирвлә дә комбайннервлә сложный машинно-тракторный техникидан овладеваеныйт дә тыйдым используваймашты кого успехвләм Ыштен шоктеныйт. Нинй

шотышты Оршанский МТС-н тракторный бригадын лучший бригадир Ф. Н. Мансуров тәнг ВСХВ, медальдон награждаймы. Тыйбын руководствыдан бригадызы тракторный паша планым 160% выполняен, 7 тонн утла горючийм экономим йыштен. Ти МТС-нок бригадирвлә Овчинников дә Блинов тәнгвәлә годовой паша планым 120—150% выполняен. Сернурский МТС-н 2 №-ан бригада (бригадир Агапов тәнг) каждый колесный трактор 620 гектар гәц вырабатывает.

Машинам мыштен, рационально использоваймашын образецым Параньгинский МТС-н трактористка-бәдәмашвлә аңжыктен. А.Ф. Коряковцева йашке сменыштәжы годовой тракторный паша планым 210% выполняен, А. М. Ельсукова дә молат.

Шуки передовой комбайнервлә, льнотеребильщиквлә дә машиниствлә установленный производственный заданивләм перевыполняен. Нинй шотышты, „Коммунар“ комбайндон 455 гектарым тредбын ѿль заданин 207% выполняйши комбайнер Царегородцев (Ново-Торъяльский МТС), комбайн-



Параньгинский МТС-н бәдәмашвлән передовой тракторный бригада

нервлә Новоселов, Егошин (Йошкар-Помашский МТС), Яровиков (Ронгинский МТС), Мешков тәнгвәлә (Оршанский МТС) дә шукин молат. Нинй комбайндон убираймы плашым значительно перевыполняен дә горючий дон смазочный тыйжем килограммвләдөн экономим йыштен.

Льнотеребилкывләм используваймашты, льнотеребленин

планым 110—125% выполнил Люльпанский да Оршанский МТС-влә кого успехвләм бытешен. А ти МТС-влән техенъ знатный теребильщиквлә, маханы ылыт Моисеев да Шаров (Оршанский МТС), Цыпленкова да Кутюкова (Люльпанский МТС), ик льнотеребилкыдан 2—3 сезонный заданием вырабатываен.

Тракториствлән, машиниствлән да МТС-н молы специалистывлән пашаштын техенъ пиш яжо примервләм пүлә шукым анжыкташ линежи.

Посевной площадьвлә да сельскохозяйственный культурывлән урожайность верц кредитамаш

Империалистический да гражданский война ивлә да тыйдыйндон связанный ылыш разруха, да тенгеок 1921 ин урожай ылтымаш сельский хозяйствышты пиш когон лелэн отражалтыныт, посевной площадьвләм когон көтүртени.

Республикашты посевной площадьвлән движенин кыце кемийжи ти даннайвлә гыйц каеш.

	1913 и	1921 и	1922 и	1928 и	1938 и	1940 и
Тыйжем гектардон . . .	325,5	239,8	122,9	414,3	468,6	486,2
1913 и докы %/о-дон . .	100	73,3	37,7	127,2	143,9	149,3

1928 ин посевной площадьвлә война яктешү уровеным шоныт велейт агыл, но икманяр тыйдым эртен кенит. Посевной площадьвлән когонок шәрләмашыжы сельский хозяйствым реорганизумаш периодын лин.

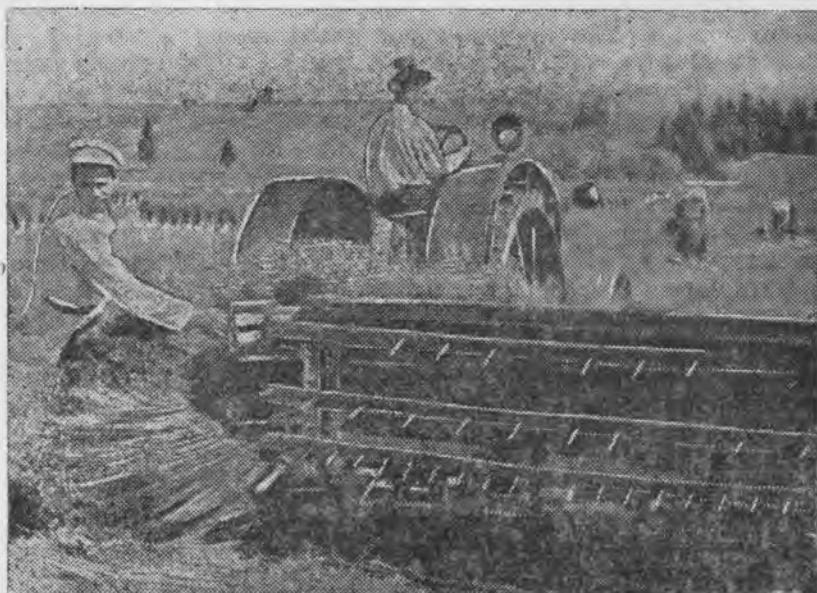
Выц и лошты—1928 ин гыйц 1933 ин якте—посевной площадьвлә 54,3 тыйжем гектарышки күшкүн, а 7 ин лошты—1933 ин гыйц 1940 ин якте—17,6 тыйжем гектарышки күшкүн. Тиды означая, что остатка ивлән, реорганизационный периодым завершаймы паштек, колхозвлә посевной площадьм огульно кымдаэмдымаш гыйц земля обрабатываемашым яжоэмдымашы да правильный севооборотвләм внедриймашкы ванжаш тыйгәләнит. Урожай лүлтәмаш вопрос сельский хозяйствым лүлтәмашын основной вопросвлә гыйц иктәйжи лин.

Марийский районвлән отсталый, больши зерновой дореволюционный сельский хозяйство цилә семийн развиваялтыши социалистический земледелийн вәрим уступаен.

Посевной площадьвлән развити, мәнмән колхозвләлән да в целом мәнмән сандылыйклан керәл, у, утларак ценный культурывләм внедриймы шотеш кея. Технический культурывләм (итыным, кынэм), овощым да шудывләм больши ўдаш тыйгәләнит. 1913 иден тәнгаштәрен, технический куль-

турывлён посевной площадь, цилә посевной площадь докы 2,5% гыйц 4,4% якте күшкын. Овоще-бахчевой культуры влә почти кым гәнә шукемйнит, а шуды ўдымаш 67 гәнә шукемйн. Тидың анжыкта, что мәнмән республиканын сельский хозяйство „...утларак квалифицированный да продуктивный лиәш, а правильный севооборотым внедряймаш Ышке лайвәләнжы реальный почвым получая“ (Сталин).

Мәнмән республиканын шуки районвләжок хозяйствын льноводно-зерновой направленим имеят. Когонжок северо-восточный да центральный районвлә итйндөн насыщаалтын, кыштакен 1940 ин 15.761 гектарым, аль цилә итйн ўдымашын 92,85% ўдымы. Айыртемйнок Оршанский, Ново-



У машинәвлә сельский хозяйствышкы пырат. Сернурский МТС-и льнотеребилка ровоташты

Торъяльский, Пектубаевский, Сернурский да Ронгинский районвләштә итйн ўдымаш значительный ылеш.

Восточный да юго-восточный районвлә (Моркинский, Сотнурский, Волжский да Звениговский) гречихым ўдымаштә видный вәрим занимают. Тиштә гречихым ўдымашын 56,7% размещаймы. Тидывлә утлажок, зерновой производствын районвлә ылыш.

Приволжский зерновой районвлән группа (Горно-Марийский, Еласовский, Юринский) пропашной культурывләдон (роколмадон, корнеплодвләдон да молыдон) насыщенный ылеш. Тенгеок тиды развитый садоводствыдон айырлалтеш.

Ти районвлән садын площадьши, цилә республикаштыш садывлән общий площадь гыйц 56,9% составляя.

Цилә районвлашток животноводство, айыртемйенок общественный животноводство чыңы развиваются.

Республикашты остатка ивлә лошты шәдәнгым ўдымаш когон күшкүн. Если 1934 и якте озимой шәдәнгым вовсеок ўдымы ағыл ылын, а яровой шәдәнгү йүдем площадь война яктешү уровеным чуть веле шон ылын, то 1940 ин озимой шәдәнгым ўдымаш 6.231 гектарым составляен, а яровой шәдәнгүн—30.259 гектарым.

Колхозвләя республикалан у сельскохозяйственный культурывлә ўдымашым—просым да горчицым осваиваят, хмелеводство развиваются, виноградым, арбузвләм, каучуконосвләм да молым күштымаш оптывлә видайлтыт.

Колхозвләштү агрикультура күшкеш. Революци якте шукы ныран севооборотвлә 10—12 солашты веле ылыныт, а кызыт Марийский АССР-шты колхозвлә шүдйн правильный шукы ныран севооборотвләм пыртенйт да осваиваят. 1923—1924 ивлә 63 тыйжем пуд семенной материал, аль цилә зерновой культурын вырылаш гыйц ик процент гыйц изиш утларак итраймай ылын гынь, то 1939—40 ин уже яровой зерновой культурымок 1.751 тыйжем пудым триервләдон итраймай.

1929 ин циләжү 870 гектареш сортовый зерновой культурым ўдымы ылын, а кызыт сортовый семенавләдон 260 тыйжем гектар утла ўдымы. Тиды тенгеек колхозный стройын основеш биштен шоктымы мәнмән солан культура когон күшмым анжыкта.

1931—1932 ивләдон төрештәрен 1939—40 ивлән основной агротехнический мероприятивләм применяймаш гишән теве данныйвлә:

Агромероприятивлән ләм	1931 и	1932 и	1939 и	1940 и
Зябъ кыралмаш —га	16.000	23.357	64.484	130.197
Ир парым кыралмаш —га	22.240	29.390	44.051	55.062
Рядыдон ўдымаш —га	22.390	41.787	114.589	132.685
Семенам проправливаймаш —ти. .	2.300	4.810	30.614	30.519
Зерновойм яровизируймаш —га	уке	уке	37.104	44.906
Минер. удобреним лыкмаш —ти. .	382	914	3.804	4.680
Мульчировани — га	уке	уке	6.889	5.849
Шошымыш подхормка —га	"	"	7.418	13.241

Ти данныйвлә анжыктаат, что Марийский АССР-шты колхозниквлә, колхозницавлә да сельский хозяйствыштыш спе-

циалиствлй, партии да правительствуны указаниивлайдон руководымывлй, агротехнический мероприятивлй комплексым применяймаш верц кого ровотам проводенйт. Ти ровотан результатвлжы сельскохозяйственный культурывлй урожайность күшкын мимаң гыйц кайыт.

Төве урожайность гишан соответствующий данныйвлй (центнердон ик га гыйц):

Ивла	Озимой ыржа	Шылый	Шож	Гречиха	Роколма
Средний 10 и лоштыш 1905 и гыйц 1914 и якте .	6,7	6,4	8,3	4,1	57,3
Средний 8 и лошты 1923 гыйц 1930 и якте . .	6,7	6,9	7,9	4,2	61,7
Средний 8 и лошты 1933 гыйц 1940 и якте .	11,9	9,4	8,8	5,9	91,2
1940 ин	13,5	12,9	11,4	8,3	101,0

Ти таблица гыйц каеш, что колхоз яктеши советский солавлй ылмы ивланок уже мариийский хрестыннвлй сельскохозяйственный культурывлй урожайностым война яктеши күкшыцьшкй шоктенйт, а ыды-тидь культурылыжидон даже эртенйт тыйдым. Тенге гынят, урожайллан серьеznый да последовательный күшмаш колхозный корнышты веле агрономин данныйвлм да сложный, современный машино-тракторный техникин основеш веле лин кердйн. Марийский АССР-штыш колхозвлй урожайность күшмашты 1940 ин айыртемынок успехвлм биштен шоктенйт.

Технический культурывлм посевной площадь когон күшмидон иквәреш, остатка ивлй лошты ныннын урожайностят күшкаш тыйгэлэн. Мянманн колхозвлй кэйзйтши задача тыйшти ылеш, чтобы цилә сельскохозяйственный культурывлй урожайым, айыртемынок итйнин—видыш штехнический культурын урожайым пакыла соок лүлтен миаш.

Земледелин урожайность да валовой продукци күшмаш, крупный социалистический сельский хозяйствышки ванжымаш зерновой производствын товарностым когон шукемденйт.

„...совхозно-колхозный производствын кого товарностышы,—Сталин таңг попа,—сандалыкнам снабжаймашлан когон серьеznый значеним имейшти тыйдян пиш важный особенностишы ылеш“.

Тенгелэн, тыгыды единоличный крестьянский хозяйство вәреш, ыды потребительский характерым имеен, высокотоварный сельскохозяйственный производство—колхозвлй күшкынит.

Сельский хозяйствын ти достиженивлан фонышты Марийский АССР-н передовой колхозвлән успехвлә айыртеменок айырлалтыт. Нинбә лошты Трудовой Красный Знамя орденан, Кырык-Мары районыштыши „Смена“ колхоз ылеш, кыды республикаштына сельскохозяйственный культурывлән рекордный урожайым получаен. Ти колхоз ныл и лошты 147 га гыйц зерновой культурым в среднем 19,6 центнерым га гыйц получаен, а 1940 ин—21,5 центнерым. Роколман средний урожайжы остатка 4 и лошты 206 центнер ылын, а 1940

ин—260 центнер гектар гыйц. Йошкар-Ола районыштыш „Двигатель революции“ колхоз 42 гектар гыйц 24,5 центнер рәдә получаен. Кырык-Мары районыштыш „Аврора“ колхоз 161 гектар гыйц 20,5 центнер рәдә пырцым күштен, а шылльым да просым 26 центнер рәдә получаен. Кильмарский районыштыш „Путеводитель“ колхоз мәймән республикалан рекордный ылышы урожайым, озимой шәдәнгым—га гыйц 32 центнер рәдә получаен. Кырык-Мары районыштыш „Пионерсудостроитель“ колхоз 689 гектар гыйц зерновойвлән средний урожайым 15,25 центнер рәдә получаен.

Ныл пайышты кым пай гыйц утла колхозвлә 1940 ин зерновойын урожайым гектар гыйц 11 центнер гыйц большы получаеный,

да пеләйжә утла колхозвлә—13 центнер гыйц шукым.

Мәймән республикаштыш известный льноводвлә Ф. В. Бороухина (Ронгинский районыштыш Буденный лымән колхоз) да молат и гыйц иштә кого урожай итәйнәм күштат. Тенге, 1940 ин Бороухина гектар гыйц 10 центнер итәйн мушым получаен. Йошкар-Олинский районыштыш „Изи Кокшан“ колхозышты 1940 ин 22 гектар гыйц 5 центнер рәдә итәйн мушым налмәй. Ти районышток „Кучкинский“ колхоз 7 гектар площадь гыйц клевер нүшмән рекордный урожайым—



Кырык-Мары районыштыш „Аврора“
сельхозартельян просым кого
урожайым күштат

тектар гыц 5 центнерым näлйн. Моркинский районыштыш „У вер“ дä Mari-Tурекский районыштыш „Куралшэ“ колхозвлä га гыц 4,3—4,8 центнер клевер нүшмäм näлйнäйт. Эртäшä ин колхозвлä сельскохозяйственный культурывлäн кого урожайым получаймы примервлäm эчäйт продолжаяш линежä.

Колхозвлäшты күштымы итäным перерабатываяш итäн заводвлäшкä сдаят, кыдывлä Республикаштына 6 ылыт, аль машинäм применяймы первичный обработкын пунктвлäшты перерабатывают.

Передовой колхозвлäн отличительный чертажы тидбäyleш: нынäй год гыц годышкы сельскохозяйственный культурывлäн кого урожайым получают дä урожайжым устойчивыймä шоктенäйт.

Мариийский АССР-н сельский хозяйствышты цилä ти успехвлä парти дон правительство дä лично Сталин тäng колхозный крестьянстылан кого палшыкым дä вниманим пумыдон веле лин кердйнäйт. ВКП(б) XVIII съездын исторический решенивлä дä парти дон правительствуна вараши постановливлä, советский крестьянство лошты пиш кого творческий производственный подъемым вызывайшывлä, МТС-влäm, совхозвлäm дä колхозвлäm организационно-хозяйственно цаткыдемдýмäшты пиш когон силан влияним оказываенäйт.

Тидйндон иквärешок, сельский хозяйствын успехвлäлän массово-политический ровота, социалистический соревнованим дä стахановский движеним кымдан шäрýмäш дä пäшäm звеновлädон организуймаш палшеныт.

1939 ин социалистический соревнованишты 1798 колхоз, а 1940 ин 1848 колхоз участвуенäйт. Животноводствым развиваймаш планвлäm выполняймаш верц социалистический соревнованишты участвуишы фермывлäн шот 778 гыц 1211 якте шукемйнäйт. Полеводческий бригадывлä 2328 соревнуенäйт, агротехнический мероприятивлä комплексим пыртымаш верц соревнүйши звеновлäm 6000 näрýш шукемйнäйт. Социалистический соревнованишты 13 тýжем колхозник näрý участвуенäйт, цилä МТС-влä, 290 тракторный бригадывлä, цилä районвлä дä Республикаштыш почти цилä сельсоветвлä.

Социалистический соревновани дä стахановский движени сознательный дисциплинын образецым дä трудын кого производительностым анжыктыши шуки колхозниквлäm стахановецвлäm выдвигаен дä выдвигая. Шамак толшы, Куженерский районыштыш „Чевер май“ колхозыштыш колхозниквлä Лебедев дон Михайлов ик корпусан плугдон кыралмашты кечеш 1,5—1,6 гам кыралыныт. Йошкар-Ола районыштыш „Манан Мари“ колхозын колхозниквлä Утиков дон Катков, Куженер районыштыш „Новая жизнь“ колхоз-

зын колхозник Кальсин 13 рәдән сеялкыдан кечеш 9—10 гектар гыйц үденйт; · Куженерский районыштыш „Красный пролетарий“ колхозын колхозницивлә Лоскутова дә Скулкина, „Вперед“ колхоз гыйц Грязина кечеш 0,27—0,35 гектар зерновой культурым киддон тыйредәнйт. Куженерский районыштыш „Трудовик“ колхозын колхозниквлә Пономарев дә Мухин, Волжский районыштыш „Трудовик“ колхоз гыйц Зайков самосброска жаткыдан 6 гыйц 8 га якте тыйредәнйт. Куженерский районыштыш „Трактор“ колхозын стахановецвлә Бусыгин дон Тетерина, Параньгинский районыштыш „Путь Ленина“ колхоз гыйц Мальцева дә молат каждый кечйн 1000 утла кылтем пидәнйт.

Установленный паша нормым 2—3—4 пай утла тембаштый стахановецвлә колхозниквлә дә колхозницивлә шудын, тыйжемйн ылыт дә ныйнин количество и йәде күшкын миә. 1940 ин уборка веремән колхозвләштү 13 тыйжем стахановец ныр пашашты ылын. Тишкү эче МТС-влән дә животноводствын стахановецвләм приваяш келеш, қыдывлә 2500 нәрйн ылыт.

Всесоюзный сельскохозяйственный выставкышты участвуймаш почетный права верц кредитлыш колхозвлә, МТС-влә дә сельский хозяйствын передовиквлә каждый ин шукемйт. Социалистический соревновани кемашты башкымыштыйн успехвләдон замечательный ылши колхозвлә, МТС-влә земледелин дә животноводствын передовиквлә күшкүт.

Сельский хозяйствыштыш кого успехвлә гишән Главный выставочный комитет I дә II степенин дипломвләдон Выставкын 29 участникым—колхозвләм, фермывләм дә ик МТС-ым награждаен. Ниний лошты—орденоносный колхоз „Смена“ (колхоз председатель А. В. Веденников, қыдым Главвыставком медальдон награждаен), колхозвлә „Аврора“, „Изи Кокшан“, „Пеледыш“, „Красный Октябрь“, „Передовик“, „Социализм“, Тельман лымән, „Челюскин“, „Воля“, „Искра Ленина“, „Правда“, Жданов лымән дә Михайлов лымән колхозвлән молочно-товарный фермывлә; „У пасу“ колхозын кролиководческий ферма дә молат. Сельский хозяйствын лучший 30 передовиквләм Главвыставком золотой дә серебряный медальвләдон отмечает.

Тилем пасна, кого успехвлә гишән 43 стахановец дә сельский хозяйствын специалист Марийский АССР-н Верховный Советын Призидиумын Указдон Почетный грамотывләдон награждаймы ылыт. Лучший колхозвлә, МТС-влә дә животноводческий фермывлә республиканский Почет хангашкы сиримы ылыт.

Пашам звеновләдон баштыймашкы ванжымаш дә колхозвлән общественный хозяйствым цаткыдемдымаштый мерәвләм принимаймаш колхозниквлә лошты трудовой дисциплиным цаткыдемдәш дә ныйнин трудын производительностым лул-

тый палшат. Теве убедительный данныйвлә: 1939 ин ик трудоденъимат ровотайдымы колхозниковлән шот республикана мычкы кок пай чыйдемйн. 60 трудоденъ якте ровотайши колхозниковлән шотат когон чыйдемйн, зато годышты 200 дә утла трудоденъим ровотайши колхозниковлә каждогой ин шукемйт дә 1939 ин нйнйн количество трудоспособный колхозниковлән общий шот гыйц 37,1% якте шон.

Сельский хозяйствышты агро-зоотехникым дә механизацим яжон тымень шоши специалиствлән количество год гыйц годыш шукемеш. Кыйзый республикашты 265 агроном, 173 зоотехник, 123 механик, 1872 тракторист, 261 комбайнер дә молат ровотаят. Колхозвләшты замечательный кадрвлә—председательвлә, бригадирвлә, фермывлән заведующийвлә күшкыныт, кыдывлә колхозный хозяйствыдон вуйдалтымашты кого опытым имеят.

Стахановецвлә, солаштышы мәнмән интеллигенцин шуку кадрвлә—теве ты кого силана, кыды год гыйц годыш күшкеш, сталинский кого урожай верц дә общественный животноводствым пакыла развиваймы верц кредайлмашты успехым решә.

1940 ин шуку у колхозвлә дә сельский хозяйствыштыш передовиквлә Всесоюзный сельско-хозяйственный выставкишты участвушийвләлән шайндымй показательвләшкүш шошыт. Предварительный данныйвлә анжыктат, что 1941 ин Выставкишты участвушийвлә эртүшү и гыйц 2 гәнә шукемйнйт.

Техенең ылыт Марийский колхозный солан күшкылә кузымашын у доказательстывлә.

Социалистический животноводство подъемышты

Животноводство сельский хозяйствын пиш важный отрасльжи ылеш.

Реорганизаци ивлә годым хозяйствын животноводческий отрасльвләжү крупно-кулацкий элементвләдон утлакок темәлт шайцмү ярелә дә вольыкым шышкылмү верц кулаквлә когон агитирумы ярелә, вольык шот когон чыйдемйн.

Но ВКП(б)-н XVII съезд паштек парти животноводствын пиш силан подъемым организуен дә вольык угыйц шукемаш тыйнгәлйн.

1934 и мәнмән сәндәлйкүштүнә животноводческий хозяйствым лүлтүмашты переломный и ылын. Айыртемйнок колхозный животноводство чайн күшкеш.

Общественный животноводствым шәримашты мәнмән республикаштыш колхозвләйт остатка ивлән кого успехвләм ыштенйт. ВКП(б)-н XVIII съезд кымшы пятилеткишты животноводческий проблемым полныйок решаш задачым

шынден. Ти задачым Ылымашш пыртым верц кредәлмәшбен практикий программызы „Колхозвлаштыш общественный животноводствым развиваймаш мероприятивла гишән“ СССР Совнаркомын дә ВКП(б) Центральный Комитетин исторический постановлени лин.

Ти постановленим публиковаймы кечй годшен кок и näрбэ эртен. Ти жеп лошты общественный животноводство мәйндүркөй анзыкы кен колтен. 1939 ин 1 июль гыйц 1941 ин 1 январь якте фермывлән шот 1785 гыйц 5039 якте күшкын, 182,3% күшкын. Ти период лошток фермывләштүш вольык шот күшкын: шуран шалдыра вольыкын—30,4%, саснавлән—29,3% дә шарыклә дон кесивлән 144%.

Колхозный животноводческий фермывлә мәнмән животноводствын главный силашки сәрналтынбайт.



Кырык-Мары районыныш Михайлор ләмән колхоз. Дояркывлай пастиштышты шыкал шывшымы паштек

Тенге гыйнат, количество шотышты кыйтом шәрбымашдон животноводствын задачывла ак пытеп. Общественный животноводствым шәрбым годымок вольыкын качествым яжоэмдәш дә тыйдин продуктивностьюм когоэмдәши колхозвлә анзылан задачым шындымы. ВКП(б) XVIII съездын решениивләштижүй сиримүй: „Вольыкын породностьюм яжоэмдәймден дә племенной делам важ гыйцок яжоэмден колтымдан, породывләм правильно районириумыдан, кормовой базым цаткыдемдымдан, вольык анжымашым яжоэмдәймден животноводствын продуктивностьюм лүлтәмаш главный задачеш шотлаш“.

Но ти отношеништы мәнмән колхозвлә решающий успехвләм эче Ыштен шоктыделыт, дә шукы фермывләшток вольыкын продуктивность низкий уровеньышты ылеш.

А животноводствын продуктивностью чың күштымашты мәнмән колхозвлә маҳань кого возможностым имеят, передовой колхозвлән опытвлә гыйцок каеш.

Кырык-Мары районышты Жданов ләймән колхозын племенной молочно-товарный ферма остатка 4 и лошты каждый фуражный ышкал гыйц 1800 литр нары шышерым получаен, тү веремәнок республика мычкыжы средний удой 800—900 литр веле ылын. Ти жеп лошты фермышты юринский породын 564 пайрезым күштымы, каждый ышкаллан 4,1 пайрезым вазеш. Среднесуточный привес 6 тыйзаш яктеші пайрезывлән 710 грамм ылеш. 1939 и годшен МТФ каждый инок Всесоюзный сельскохозяйственный выставкышты участвуя. Тенгеок фермын передовой работник влажат 9 эдем Выставкын участниквлә ылых.

Ти успехвләм Ыштен шокташ палшеният: кормовой базын порядокыш кандымаш, вольыкым правильно анжымаш дә пукшымаш, тыйбин породым яжоэмдымаш дә тенгеок работниквлә лошты социалистический соревнованим дә стахановский движеним кымдан шәримаш.

Фермын пиш яжо пашаштейжы палышы эче ик важный факторым пайдыртыйде акли,—тиди животноводствын кадрвлән постоянство; тишли 27 эдем кым и утла соок ровотаят.

Шуран шалдыра вольыкын веси передовой ферма—Михайлова ләймән колхозын МТФ 4 и лошты каждый фуражный ышкал гыйц в среднем 2082 литр шышерым, 148 племенной пайрезым дә каждый пайрезым среднесуточный привесым 600 граммым получаен. Ти ферма дә тыйбин 9 работникши Всесоюзный сельскохозяйственный выставкын участник ылых. Общественный животноводствым шәримашты дә тыйбин продуктивностью лүлтимашты кого успехвләм Ыштен шоктымы гишән ферма II-й степень дипломдон награждаймы дә премиэш мотоциклым, 5000 тәнгә оксам получаен. Фермын заведующийжы Т. М. Козикова ВСХВ-н медальдон награждаймы.

Михайлова ләймән колхозын фермыжын дружный дә сплоченный коллектив, кыдым Козикова тәнг вуйлалта, грубый кормывләм республикиштына у методвләдөн пукшымашты инициатор ылеш (шуктымаш дә молат).

Сасна дон шарык урдымашым шәримашты колхозвлә болышы дә больши занимаят. Фермывлә шукемйт дә нынай качественный показательвләйт яжоэмйт.

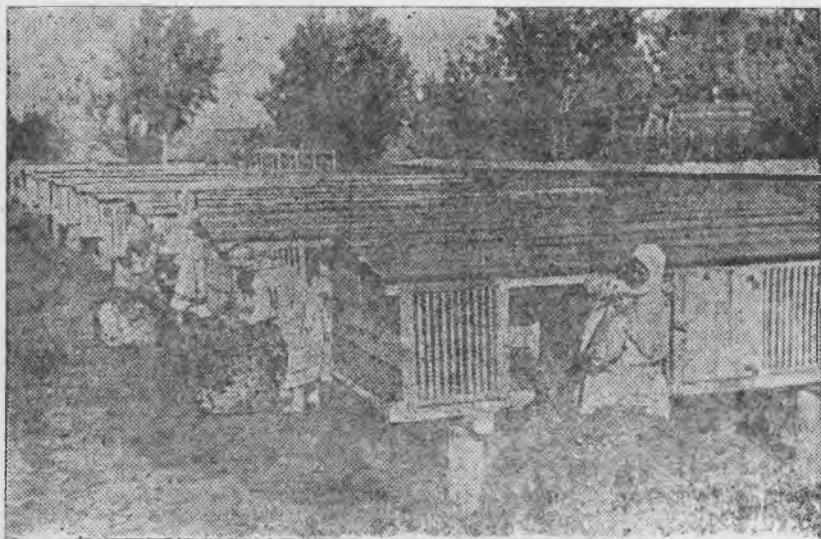
Степан Разин ләймән передовой свино-товарный ферма остатка 3 и лошты ик сасна аба гыйц в среднем 21,5 сасна игым получаен. Ново-Торъяльский районыштыш „Ушем-

нур“ колхозын СТФ остатка 4 и лошты ик сасна ёвә гыйц, 25 сасна ёвә ылмашты, 14,5 сасна игым получан.

Йошкар-Олинский районыштыш „Путь к социализму“ колхозын шарык ферма кым и лошты цаштыра миҗән 100 шарык гыйц в среднем 154 патям получан.

Республикиштына передовой ылши, Йошкар-Олинский районыштыш „У пасу“ колхозын кролик фермыжы М.Л.Охотникова вуйлалтымы остатка кым и лошты ик кролик ёвә гыйц 18—20 кролик игым получан. Ферма ВСХВ участник ылеш дә II степенин дипломдон награждаймы, а фермын за-ведующий Охотникова тәңг Серебряный изи медальдон награждаймы.

Животноводствышты мәнмән стахановецвлә кого ус-пехвләм ўштенийт. Доярка И. Н. Ботоногова З и лошты



Йошкар-Олинский районыштыш „У пасу“ колхозын
кролиководческий ферма

каждый фуражный ышкал гыйц 3027 литр шайшерым в среднем получан. Доярка Т.Н. Чиркова (Юринский районыштыш „Красное знамя“ колхоз) 1940 ин тыйдйлән прикрепляймы каждый ышкал гыйц в среднем 3836 литр шайшерым получан.

Пырезй анжышы А. С. Кобылина 6 тыйлзаш яктешй пырэзйвлән среднесуточный привесым 750 грамм рәдй получан. Ронгинский районыштыш „Йошкар кече“ колхозын сасна анжышы Е. М. Бирюков тәңг ик сасна ёвә гыйц в среднем 19 сасна игый рәдй получан, а сасна анжышы С. П. Бастраков тәңг 22,3 сасна игый рәдй получан.

Республиканы мычкы төхөн примервлә лун да шүдйн ылыш.

Колхозвләштүй каждый ин вольыквлән кормовой база цаткыдемеш, корнеплодвлам, силос культурывлам да шукуи иаш шудым ўдым площадь когоэмеш.

Сельскохозяйственный культурывлан да естественный алыквлан, пастбищывлан урожайностым лүлтимдон колхозвлә животноводческий фермывлашкы кешашлык кормывлам шукемден кердит.

Республикаштына колхозвләштүй племенной делам яжоэмдымаш паша кея. 1936 и гыйц 1940 и якте племенной книгавлашкы сиримб вольык шот шукемин: шуран шалдыра вольык—426 гыйц 2080 якте, саснавлә—98 гыйц 744 якте, шарык—261 гыйц 1987 якте да имнивлә—210 гыйц 1156 якте.



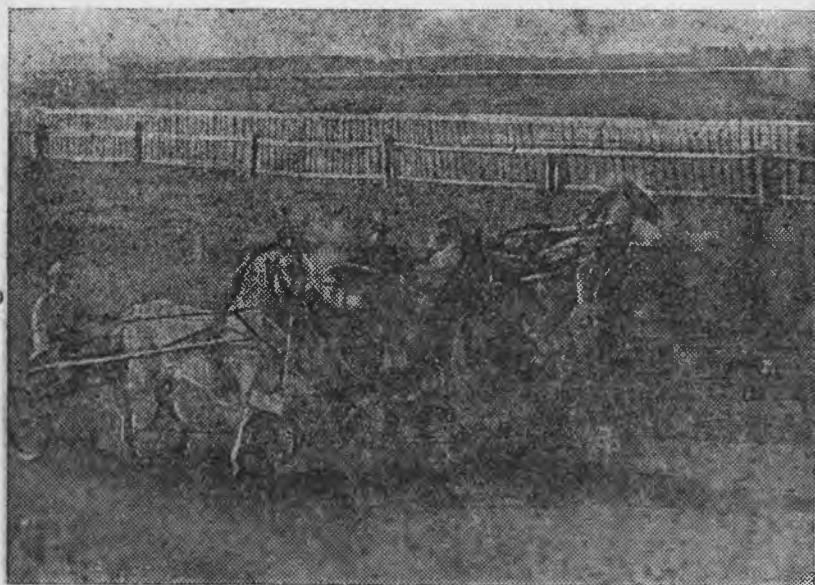
Кырык-Мары районыштыш Жданов аймак колхозын доярка
И. Н. Ботоногова „Эра“ ышталдан

Мариийской АССР—юринский порода ышкал вольыкын родиныжи ылеш. Ышкымжын хозяйствено-полезный (шышерэн да ўян) яжо качествывлажидон юринский вольык йырым-йырваш шукердшен известный ылеш. Колхозный фермывлаштүй юринский породын ышкалвлә гыйц получаймы кого удойвлә нейнин качествыштым подтве ждаят.

Кырык-Мары районыштыш „Пионер-судостроитель“ колхозын ышкал „Дина“ кудымши ин шывшылмашты 6876 литр шышерим 4% ўяным годышты пуэн да Всесоюзный сель-

Скохозяйственный выставкышты юринский породын чемпион званим получаен; Кырык-Мары районыштыш Жданов лыман колхозын ышкал „Эра“ луши и шывшылмашты 4,14% уян 5821 литр шышерым пуэн; Кырык-Мары районыштыш Михайлов лыман колхозын ышкал „Пестрянка“ выйзимшы и шывшылмашты 4,1% уян 4546 литр шышерым пуэн. Юринский порода вольыкым урдыши молочно-товарный фермывл (Юринский районыштыш „Красное знамя“ колхозын МТФ, Михайлов лыман колхозын МТФ дай молат) средний удойым ик ышкал гыц 2500—4000 литр якте шоктенйт.

Юринский порода ышкал вольык шот чынъ күшкеш.



Ипподромыны колхозын рысаквлан испытани

Породный переучетын данныйвля семейн 1939 ин 1 октябреш юринский вольык 12.228 вуй аль ышкал вольыкын общий шот гыц 10,03% ылын, а 1941 ин 1 январеш республикаштына уже 18.552 вуй аль 14,72% ылеш. Тиди колхозвлашкы племенной материалым йылерәк пырташ дай породистый агыл вольыкым яжоэмдыш пүлә күштүлта. Юринский вольык мәнмән республикаштыш дай Горьковский областыштыш шуку колхозвлалын плановый порода ылеш.

Вольык породым яжоэмдымаш вольыкым бордаж гыц кандымдонат эртәрәлтүн. Тенгелән, 1929 и гыц колхозвлашкы племенной вольыкым кандымы дай шалатымы: 3.402

ышкал вольыкым, 1.929 саснам, 6.532 шарыкым дә кесйвләм.

Колхозный животноводствым пакыла шәрәмаш, вольыкым шотышдон дә качествыжыдонат күштымаш дә тәйдән продуктивностым когоэмдәмаш животноводство гишәнлыкмы СССР Совнаркомын дә ВКП(б) ЦК-н постановленим выполнилмы верц колхозниквлән дә партийно-советский организацивлән башкымыштын активный кредитмаш гыйц зависимый ылеш. Сомнени уке, что колхозвләшти лишыл ивләнок общественный животноводство неуклонно күшмы корныдон кеаш тәңгәлеш.

Овошеводство, садоводство дә рыбоводство

Революци якте мариийский солашты овошеводствым дә садоводствым пиш чыйдә шәрәмә ылын. Крестьянский хозяйствывлән шукужынок плодовый садывлә уке ылыныт.

Царевококшайский уездым описываймаштызы Келлер сирә: „Царевококшайск халашты, тенгеок тыйдән уездыштат, ўштәй дә лывыргы климат гишән садывлә, керек-кыце ныңым вояш цацат гәннат, вовсеок уке. Плодовый пушәнгүвлә ак күшеп дә, ныңы ылыт гәннат, күңкым ак баштеп“.

Кыйзыйт вовсеок вес дела.

Мариийский республикаштыш колхозвлә общественный хозяйствын у отрасльвләм и йәде больши дә больши шәрәт, ти шотышты садоводствым, овошеводствым дә рыбоводствым.

Сельскохозяйственный продуктвләм йәмдәләм дә за-купаймы политикиштыш вашталтмашвлә гишән ВКП(б) ЦК дон СССР Совнарком лыкмы постановлени, овошьвләм государствылан гектар шотдон пумашым баштен, общественный овошеводствым пакыла когон шәрен колтен. Тидәм баштымашын пытәришы результатвләжү төхөньявлә. 1939 ин овошной культурвлән уборочный площадь 292 га ылын гәннә, 1940 ин уже тыйдә 777 га якте шукемән, вес семейнъжы—почти 2,7 гәнә, а 1941 ин колхозвлә башкеок 1.800 гектареш овошьвләм шәйндәш планым принимаеныйт.

Айыртемән когон овошеводство остатка ик-кок ин хала лишыл районвләшти дә промышленность развивајлышы районвләшти аныкыла кен.

Общественный овошеводствын развитижи колхозвлән доход күшмашлан когон палша. Овошеводствын кого доходши төве ти данныйвлә гыйц каеш. 1939 ин 292 гектареш ўдымы овошьвлә гыйц 1.065 тыйжем тәнгәм оксала доходым колхозвлә получаеныйт, ѿль ик гектар гыйц 3.650 тәнгәм налбынъйт. Ты иаш урожай гыйц колхозниквләлән трудоденеш 26 тыйжем центнер овошым, ѿль гектар гыйц 88,3 центнерым пумы.

Остатка ивлән перви вовсеок садывлә укейн северо-вост-

точный районвлашты садоводство когон шәрләш тәнгәләйн.

1940 ин 1 январеш 268 колхозвлашты 894 гектар плодовый насажденим имеенә, тү шотышты олма йыштәш ярал возрастан насаждени 321 гектар ылеш. Тишкий эче 55 гектар ягодникым приваяш келеш, қыдын шотышты 24 гектаржы күцкү пушки возрастан ылеш. 1939 ин плодоводство гыйц 1.322 тәжем тәнгәм, ѿль каждый гектар гыйц 3.832 тәнгә оксала доходым получаенәт.

Передовой колхозвлә пиш яжо садывлам военйт дәнинй гыйц кого доходым получаят. Еласовский районыштыш „Сила“ колхоз общественный садым 44,2 гектарам



Еласовский районыштыш „Сила“ колхозын олма сад.
Колхозниквлә олмам оптат

имея, ти шотышты 23 гектаржы—плодоносящий дә 1,16 га ягодник. 1939 ин колхоз каждый гектар гыйц 113,7 центнер рәдй олмам дә садоводство гыйц 108,1 тәжем тәнгәм оксала доходым получаен. Колхозный садовод Н. П. Ретянов ти замечательный садым, „Сила“ сельхозартельным цеверемдыш дә тыйбын гордостьюшым, пиш яратен кушта.

1940 ин республикаштына колхозвлә 176,6 гектареш общественный садвлам дә ягодниквлам шынденейт, қыды колхозвлаштыш плодо-ягодный насажденивлән общий площадын 18,6% ылеш. 1941 ин 250 гектареш садым дә 40 гектареш ягодникым шындаш намечаймы. Тиды эртбашын ин шындашы гыйц почи кок гәнә шукуы.

Общественный садоводствым шәрбәмашкәй пиш кого интерес проявлялтеш, седәндөн, қыцелән Украинаштыш передовиклән совещаништы Н. С. Хрущев тәңг келесен:

„Кынам эдемйн уке сыйыржы, тыйдә сыйырым ядеш, қынам сыйыржы улы, тыйдә шелешкәй виктә, а қынам шелжәт улы, тыйдә олмам, грушым качнежы“.

Колхозвлән дә колхозниквлән, тенгеок рабочийвлән дә служащийвлән күшши потребностьвләм посадочный материалдон удовлетворяш манын, республикаштына плодоягодный питомниквләм организуимы: Марийский АССР Наркомземын, Козмодемьянский сельскохозяйственный техникумын, „Сила“ колхозын дә молат. Тенгелән, садоводствым пакыла шәрәш мәһмән цилә возможностьвлә улы.

Марийский республиканы колхозвлә пүәвләм дә йәрвләм строймаш гишән таловский колхозниквлән үжмашеш пиш шукин откликаялтыныт. Мытык веремә лошток 1.102 тошты водоемым төрләмй дә 168-м угбыц ыштымы.

Колхозный водоемвлә кол урдым хозяйствым шәрбәмашты дә вәдекевләм войымашты используялтыт. Хозяйствын ти отрасльвлә больши дә больши шәрләт.

Кол урдым хозяйствын развитилән Йошкар-Ола районыштыш „Шытыш“ колхоз 1935 ин тәңгәлтәшүм пиштен. Зеркальный карпым войымашты ти колхозын опытшы Марийский АССР-н колхозвләшкәй чыйдә шәрбәмй ылын, седәндөн 1939 и якте колхозвлән 50 гектар пүәвләшкәй веле колым колтымы ылын. 1940 ин веле ти делам кымдаракын тәңгәл колтымы—зеркальный карпым 116 гектар колхозный водоемвләшкәй колтымы.

Пүәвләшкәй колтышашлык коллан колхозвләшты күшкүн мишы ядмашвләм удовлетворяш манын, кол питомникым коктым организуимы—Ронгинский районыштыш Сталин лымән колхозынты дә Йошкар-Ола районыштыш „Большевик“ колхозынты. Тилец пасна, тене эче кол питомник кокты организуялтеш.

Тидәндөн иквәрешок колхозный водоемвлә колхозный солам цеверемдәмашты яжо условивләм ыштәт, колхозный животноводствым обслуживаймашты, овошеводствым развиваймашты дә хозяйственный молы делаштат кого значеним имеят.

Сельский хозяйствын у отрасльвлә, кыдывлә перви чыйдә развиваимы ылыныт, йәнде кого развитим получаят. Тидәйжә анжыкта, что колхозный хозяйство цилә семәнъ развивајаташ тәңгәлйин, колхозниквлән материальный благосостояни пакыла лултәлтәшлән база создаваялтеш.

Республиканы паян природный условивлә—пиш шуки шыргы, гречихым дә горчицим үдымаш—пчеловодствын развитилән пиш яжо условивлә ылыт.

Пчеловодство мариийский солан хозяйствышты тагнам-шенок ик важный отрасльзы ылеш. Колхозный пасекы-вляшты получаймы ароматичный мүм республика бордыштат яжон пälät.

Колхозный строй пчеловодный хозяйствым важ гýцок вашталтен. Шýргýвлä воктен шäпшäлä ылши тыгыды, проста индивидуальный пасекывлä вärеш, пчеловодстышты сек у научный йöнвлäдон пäшäm видышы, крупный колхозный товарный пасекывлäm организуймы. 1941 ин 1 январеш республикиштына 40417 мүкш семнян 1439 колхозный товарный пасека ылын.

Пчеловодствын продуктивность каждый ин күшкын миä. Ти делашты айыртембىн яжо результатвлäm мäймäн пере-



Волжский районыштыш „Передовик“
колхозын пасека

довой колхозный пасекывлä имеят. Тенгелäн, Оршанский районыштыш „Красный герой“ колхозын пасека остатка 4 илошты в среднем 53 килограмм мүм ик семяя гýц получаен, а 1940 ин телгач ылен лäкшы мүкш семяя гýц 68 килограмм товарный мүм получаен.

Пчеловодстышты Звениговский районыштыш „Красный кустарь“ колхоз кого успехвлäm ыштен щоктен. Тиды мүкш семяя гýц в среднем 1937 ин 45,5 кгр., 1938 ин—50,4 кгр. дä 1939 ин—61,4 килограмм мүм получаен.

Техень пасекывлä мäймäн чýдый абылеп.

* * *

Парти дон правительство остатка ивлан сельский хозяйсты шотышты шуки пиш керәл постановенивлам принимаенйт: „Колхозвлән общественный землям разбазариваймаш гыйц перегымаш мерәвлә гишән“, „Колхозвләшты общественный животноводствым развиваймаш мероприятивлә гишән“, „Сельскохозяйственный продуктвләм йамдыйлымы дә закупаймы политикиштыш вашталтымашвлә“, „Марийской АССР-шты сельскохозяйственный культурывлан урожайностьюм дә животноводствын продуктивностьюм когоэмдымашеш колхозниквлан трудлан дополнительный оплата гишән“ дә молат. Ти решенивлә сельхозартельын общественный хозяйствым цилә семйн цаткыдемдаш, колхозный землян каждый гектарым правильно используяш, колхозвлән хозяйствым комплексно развиваяш дә цилә йиш мелкобуржуазный дә иждивенческий тенденцивлә вштареш решительно кредәләш тергәт. Нинй трудовой дисциплиным цаткыдемден миаш дә трудын производительностьюм лултен миаш палшат.

Ты колхозым передовоеш шотлаш акли, кыды трудоденеш шуки киндым дә сельскохозяйственный молы продуктвләм пуэн, колхозвлән пакыла цаткыдеммашлән дә колхозниквлан зажиточность кушмашлан основа ылыш артельын общественный хозяйствын интересвлам монда ёль шайыл планыш шыкә.

Ты колхозвләмät передовойвләш шотлаш акли, кыдывлә общественный животноводствым слабкан развиваят, садывләм ак күштеп, овошной культурывләм ак шәреп,—ик шамакдонжы хозяйствын ти отрасльвләм ситалык ак ценеп. Односторонний развитиён хозяйствывлә ылмашты, техенъ колхозвлә, даже кого урожайвләм получаймаштат, землядон большырак производительно пользываймашым дә колхозный производствыдон кого доходым получаймашым обеспечиваен ак кердтеп.

Кызыйт каждый колхозын годовой пашажын результатвлә вес статян оцениваялтыт. Ты колхоз, кыды сельскохозяйственный пашавләм по-большевистски, пысын дә организованно эртәрә, государство анзылны башкымжын цилә обязательствывләм выполния дә колхозный землян каждый гектар гыйц большы киндым, роколмам, технический культурывләм, шайшерым, пайым, мыным, мижым, фруктвләм, овошывләм получая—тыдый действительно передовой колхоз ылеш.

Общественный хозяйствым цаткыдемдым гишән дә тыдый комплексный развити гишән лыкмы парти дон правительства решенивләм выполниямы верц кредәлмашты Марийской АССР-н колхозвлә пытариши успехвләм баштенйт.

Примереш Еласовский районым нälйнä. Колхозвлä 1940 ин средний зерновой урожайым 15,5 центнерым гектар гýц получаеныйт, а зерновой культурын валовой сборжы эртышы идон тöрештäрен 57,4% когоэмйн.

Ти районыштыш колхозвлä общественный животноводствым цаткыдемдýмбä дä развиваймы делаштат кого успехвлäm биштен шоктеныйт. Государственный план выполняймы. Цилä 98 колхозыштат кым ферма рäдй улы, ты нүжвекок 1939 ин 1 июлеш ти районын колхозвлäштä цилажы 62 МТФ, 43 СТФ дä 14 ОТФ ылын.

Районышты птицеводческий фермывлä—102, а кекшы тýштä—6300.

Овоцьвлäm удымаш, общественный садвлäm дä ягодниквлäm шындымашт шäрлä. Колхозный хозяйствын доходность кушкын.

Сельский хозяйствышты социалистический соревнованийон Еласовский район 1940 ин пýтäриш вäрым нälйн. Марийский АССР-н Совнарком дон ВКП(б) обком ти районлан, урожайность дä животноводствуын продуктивность шотышты сек яжо показательвлä гишäн, переходящий красный знамым пуэнйт.

Сельский хозяйствын комплексный развити верц кре-дäлмаш мäнмäн республикиштыш вес районвлäштät больши дä большы шäрлä.

Но тýдй, мам ти шотышты партии дä правительствуын указанийлä семйн биштен шоктымы ты кого пäшäн тýнгäлтäшäжä веле ылеш. Социалистический сельский хозяйство пакыла пеледмäшлän махань чудесный перспективывлä моалтыт! Нинй миллионын ылши колхозный крестьянствым, Ленинын — Сталинын партии руководствуидон у славный сýнгäмашвлäшкй вдохновляят.

Задача тýштä ылеш, чтобы колхозный крестьянствуын цилä силажым сельский хозяйствышты партии дон правительствуын решенийлäm юйлерäк ылбымашш пыртымашки виктäрен колташ.

Колхозный крестьянствуын материальный дä культурный уровень кушмаш

Колхозный стройын сýнгäмäжä дä пингäдеммäжä основеш марийский солан шужымаш, кýчен кашмаш дä необеспеченност уничтожаймы ылыт. Колхозниковлän ылбымаш больши дä больши зажиточный дä культурный лин миä.

Революци якте Марийский районвлäштä кым пайышты кок пайжат утла бедняквлä дä 13% кулаквлä ылыныт. А „Ма техенъ бедняквлä? Тиды техенъ эдемвлä,—Сталин тäng попа,—кыдывлän обычно хозяйствылан либо семенä, либо имнивлä, либо орудиввлä ситетделыт, либо цилä ти вешäвлä иквärеш нälмäвлä ситетделыт. Бедняквлä техенъ

эдемвлә ылыт, кыдывлә пеле шужен дә правило семйн кулаквлә доны кабалашты Ыленйт, а тошты веремэн,—кулаквлә донат дә помещиквлә донат". (И. Сталин, Ленинизмын вопросвлә, стр. 420).

Октябрьский социалистический революци дә советский власть веле крестьянствын положеним вашталтенит.

Колхоз яктешй солан условивлышток уже крестьянстын положенижи пүлә яжоэмйн. Бедняквлан, имнидымы дә ышкалтымы хозяйствывлән шот чыйдемйн. Но крестьянский населенин материальный дә культурный уровеным когонжок лүлтыймаш задача колхозный стройын сыйнгымаш основеш веле разрешаймы лин кердйн.



Колхозниквлә культурно дә зажиточно Ыләт.
Орденоносный "Смена" колхоз бригадирын,
И. П. Тихоновыны квартира

Крестьянствын зажиточность күшмашын основыжы колхозвлән общественный хозяйство ылеш. Колхозниквлә шукыжок яжон пайләт, что личный подсобный хозяйство агыл, а лымынок общественный, артельный хозяйство ныннын Ылымашын материальный уровеным определяя. Колхозвлән пайылышашлык агыл фондвлә и йыде күшкүн миät. 1937 ин пайылышашлык агыл фондвлышкы отчисление размерым 100%-м налйнә гыйн, то 1938 ин тиды 118,3% якте, а 1939 ин—137,8% якте күшкүн. Колхозвлән производствын основной средствывлә соок күшкүн миät.

1939 им 1937 иден төрештәримаш төве мам анжыкта (% %-дон):

Марийский АССР-штыш колхозвлан производствын основной средствывл	1937 и	1939 и
Рабочий волык	100	117,16
Продуктивный волык	100	146,93
С-х машинявлә, орудивлә дә двигательвлә	100	125,44
Инвентарь дә оборудовани*	100	171,98
Автомашинявлә	100	338,61
Производственный постройкывлә . . .	100	155,25
Жилой дә культурно-бытовой постройкывлә	100	171,42

Колхозвлашты оксала доходвлә шукемйт. 1935 и гыйц 1939 и якте колхозвлашты трудоденеш пайылымы оксала доходвлә 2,2 гәнә күшкыныт. Общественный хозяйствым цаткыдемдымаш колхозниквлан зажиточность күшмашын прочный основа ылеш.

Төве раскыды пример:

Марийский сола Чирки. Революци якте Чиркин 130 хозяйство дә 1330 десятина цилә земляжы ылын. Тыйнам ти солашты кулакын ял лйвәлнй ылши 7 батрак дә 27 имнидымы хозяйство ылын. Чиркишты кулак Кузнецоввләлән бйләш яжо ылын. 14 кулацкий хозяйство 350 десятина нәрбى лучший землям имеенйт дә каждый год 100 десятина утлам арендуенйт, тый нүжвецок 116 бедняцко-середняцкий хозяйствыжы 870 десятинам веле землям имеенйт. Кыртни корны станци гыйц 150 километр брдышты ылши ти глухой лыкышты населени циләге неграмотный ылын. Сек лишел начальный школа 13 километр брдышты, а больница 35 километр брдышты ылын.

Удобреним ужтымы, сорнякдон күшкын шагалши, шагадон дә косульядон кыралмы земля десятина гыйц 25—30 пуд пйрцим пуэн. Крестьянский семиявлә шукыжок пеле шужен бленйт, трахомыдон дә молы цервладон ясыланенйт.

1929 ин Чирки солаэш колхоз организуялтын, кыды 12 и существуймыжы лошты республикаштыши ик передовой колхозшы лин.

1940 ин колхоз 646 гектар плошадь гыйц 100 пуд нәрбى киндым гектар гыйц получаен дә 80 гектар гыйц итйн мушын средний урожайым 4 центнер рйдбى гектар гыйц получаен.

Колхозышты 4 животноводческий ферма улы. МТФ-шты 213 волык, СТФ-шты—84, ОТФ-шты—78 дә птицеводческий фермышты—300 цывы. Мүкш—116 семяя.

Урожайность күшкын мимаш, тенгеок общественный животноводство развивајтмаш колхозын доходвләм год ййде когоэмдат.

Колхозный хозяйствын доходность күшкын мимидон колхозниквлә яжонрак обеспечиваялтыт. Тенге, 1940 ин

общественный фондвлам йыштым паштек ти колхозышты каждый трудоденеш 6 кг. райды зерновой культурывлам да 2 кг. райды роколмам пайылымы.

Колхозыштыш честный труд колхозниквлан вполне за- житочный да культурный йыймашым обеспечивая. Тиды "Чирки" сельскохозяйственный артельин примервлам гыцок каеш. Тенге, 1940 ин Илья Яковлевич Федоров колхозникин семняжы 2.240 тэнгэ оксам да 720 пуд киндым получаен, а Дмитрий Александрович Кузнецов колхозникин семняжы—2.262 тэнгэ оксам да 850 пуд киндым получаен. Тиды гыц пасна, трудоденъвлэш роколмам, шудым, олы- мым да сельскохозяйственный молы продуктвлам пайы- лымы.

Ти колхозышты неграмотнывлам больши уке. Цилд тетявла начальныый да неполный средний школывлашты тыменьйт. 13 колхозник средний образованым получаеный, 14 эдем высший да средний учебный заведенивлашты тыменьйт. Колхозниквлам лошты—15 тракторист; 12 эдем РККА-н командирвлам ылых.

"Чирки" колхоз яжо клубым, изба-читальным, библио- текым, школым, больницаим, родильный томам имея. Каждый колхозный семя газетвлам да журналвлам вы- писывая; колхозный письмоносец томан йиде „Сталин корно“ районный газетым 140 экземплярым, „Марийская правда“ да „Марий коммун“ газетвлам 55 экземплярым, махань-шон журналвлам 10 экземплярым колхозниквлалан шайлать.

Ти замечательный успехвлам „Чирки“ колхоз седйндон йыштен шоктен, что тиштышы колхозниквлам шукыжок артельин общественный хозяйствым пыт цаткыдемдаш ма- нын, честно ровотаят да цилд силаштым тишкы пиштят.

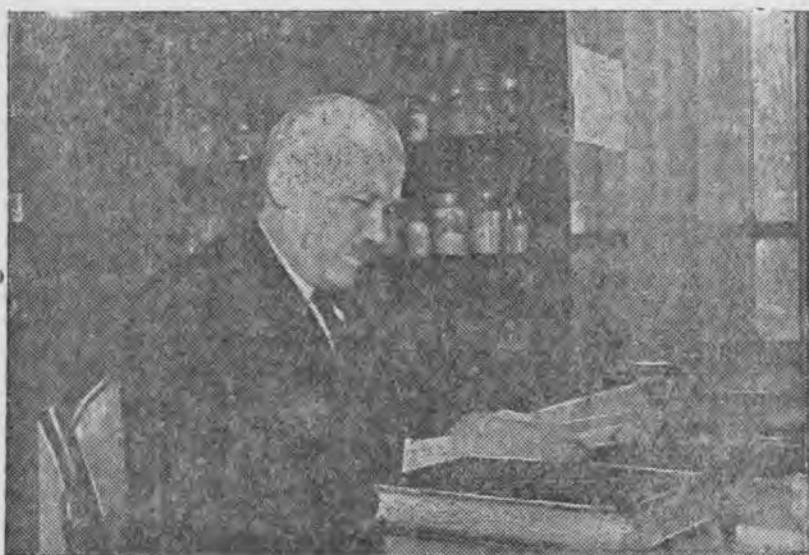
„Чирки“ гань колхозвлам республикаштына чыйд агу- леп. Каждый ин ныны больши да больши шукемыйт.

Колхозвлам пакыла пеледмай верц, колхозниквлан зажи- точность когоэммай верц сталинский заботын у проявлен- жы трудым дополнительно оплачиваймы гишён СССР Совнаркомын да ВКП(б) ЦК-н постановлени ылеш. Ти по- становлени урожайностьюм да животноводствын продук- тивностьюм пакыла лүлтим верц, колхозвлам организацион- но-хозяйственно цаткыдемдымай верц кредитмашкы майнман сайдылайкыштыш колхозный крестьянствын миллионный массывлам мобилизия. Марийский АССР-штыш колхоз- никвлам исторический ти постановлениэш трудын произ- водительностьюм когоэмдымдон да стахановский движеним кымдан шэримдон, трудовой дисциплиным цаткыдемдымдон отвечают.

Пиш шуку колхозвлам тене ўймаш пашам агротехни- кын күкшы уровеньдон эртэреныйт да кого урожай верц креда-

лый. Шуки животноводческий фермывлә ышкал шышерым шывшилмидон, сасна игйвләм күштымдон дә молыданат квартылаш планым успешно перевыполняют. Передовой дояркывлә Чиркова (Юринский районьштыш „Красное знамя“ колхоз), Столярова (Йошкар-Ола районьштыш „Двигатель революции“ колхоз) дә шуки молывлә шышерым шывшилмидон планым утыдон тембимбай гишән дополнительный оплата шотеш 500—700 литр рәдә шышерым уже полученыйт. Колхозный крестьянствын материальный уровень пакыла лүлтәш у резерввлә ләктәйн мийт.

Марийский солан культура күшкеш. Мәнмән солан культурный подъемым подтверждайшы утлаок раскыды



Академик В. П. Мосолов

фактыи сельский интеллигенциин кадрвлә күшмаш ылеш.

Сталин тәнг попа, что „...тибы у, народный, социалистический интеллигенциин шачын шалгымыжы мәнмән сәндәйкышты культурный революциин сек важный результатвлә лоштышы ик важный результатшы ылеш“ (И. Сталин. Ленинизмын вопросвлә, стр. 643).

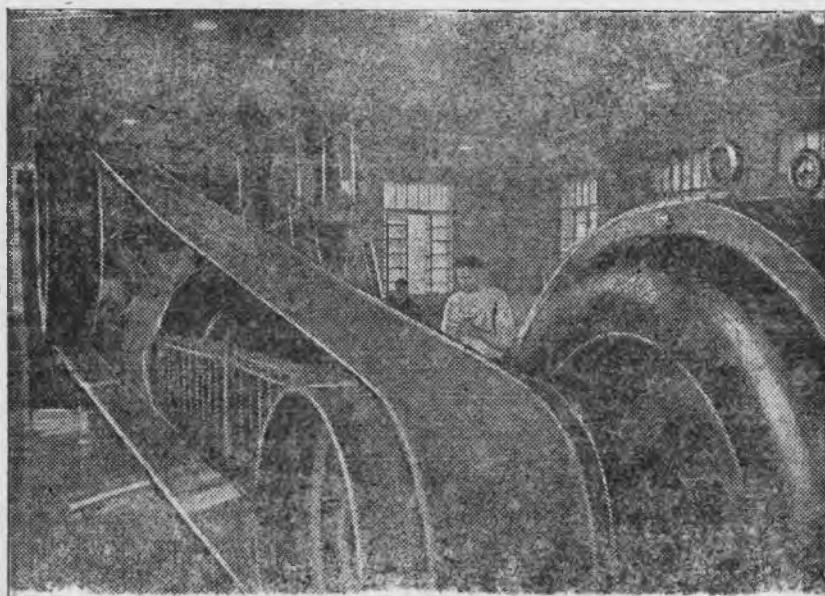
Республикаштына икмандар учебный дә опытный сельскохозяйственный учрежденивлә улы, школывлән целый сеть—3 сельскохозяйственный техникум, средний сельскохозяйственный образованим пушки 2 школа, 5 районный колхозный школа, полеводство пашадон ныл опорный пункттар республиканский опытный станци. Районный колхозный школвлә гачок 1933 и гыйц 1940 и якте 1.474 полевод-



Главный выставочный комитет медальвләдөн награждаймылән, сельский хозяйствыштыш передовиклән группа. Күшәл рәләй (шалахай гыйц вургымлашкы): Е. В. Царегородцева, Т. М. Козикова, Н. И. Ильин, А. А. Моисеев, Н. И. Палагушин, И. В. Товашов, К. И. Сануков. Йүл рәдәй (шалахай гыйц вургымлашкы): П. П. Сергеев, Ф. Н. Мансуров, И. М. Бессонов, А. В. Веденников, А. Х. Хабибуллин, А. С. Кобылина. Вургымла гыйц кымшы (йүл рәдәй)—Г. И. Игнатьев, Ленин ордендон награждаймы, СССР Верховный Советын депутат.

бригадирым, 1.277 животновод-бригадирым, 3.887 счетоводым, 753 ветфельдшерым, 1.050 животновод дә полевод техниквлам, 71 пчеловодым, цилажы 9.133 колхозникым тымден лыкмы. Тилец пасна, техникумвлә гыйц 469 специалистым тымден лыкмы.

Народный хозяйство күшмидон сельский хозяйствышты электричествым применяш тýнгälмý. Республикиштына ылши Нартасский сельскохозяйственный электростанци 19 колхозым обслуживая, колхозниквлан 785 томам, 33 фермым дә конный дворвлам Ильичын лампыдон сотемдäрä. Электростанци 24 электромолотильный пунктим движенишкы колта, машинно-тракторный станцим дә молы предприятивлäян энергим ситäрä.



Нартасский электростанцин машинный залышты

Остатка ивлан, айыртембенок ВКП(б)-н XVIII съезд паштек, шуку колхозвлә Ышкымыштын электростанцивлам строяш шанымашым выражаят. Примереш, Сернурский районышты Больше-Сердежский гидроэлектростанцим строяш тýнгälмý; Кукнурский дә молы колхозный электростанцивлам строяш намечаялтеш. Кýзбт 1942—43 ивлан 5 у электростанцим строяш изыскательный ровота кей.

Помарский водопровод Волжский районыштыш 16 колхозым йүшашлык пиш яжо вýддон снабжая. Цилажы 10 тýжем нýрý колхозный двор вýддон обслуживаялтеш.

1940 инок вйд налмай 90 колонкывлай мычкы 182 тыйжем кубометр вйдым расходываймы. Тилец пасна, вйддон снабжаймашым якоэмдай манын, пролымы скважинивлайм 30-м колхозвлашты биштыймай.

Майнман колхозвлашты 27337 местян 153 клуб, 10 библиотека улы, 295 детский ясли, да 55 детский площадка, 152 действуйши радиоустановка ровотаят. Цилай тиды майнман населенин культурным да коммунистический сознательностьюм лултыйшлайнен используялтеш.

Соловлашты пиш шуку советский интеллигенци ровотая. Агрономвлай, зоотехниквлай, учительвлай, врачвлай, библиотекивлан да изба-читальнывлай заведующийвлай, МТС работниквлай, руководящий колхозный да советский работниквлай—30 тыйжемят утла эдем систематический культурный влияним солалан биштен шалгат. Сельский интеллигентин большинствоожи колхозниквлай лошты политический ровотам видай, партия да правительствуин решенивлай ынгылдара, сельский хозяйствышты у за-воеванивлашкы, урожайностьюм когоэмдымашкы, животноводствуин продуктивностьюм лултыймашкы да сельский хозяйствын молы вес отрасльвлам шарымашкы населеним мобилизую.

Колхозниквлай да колхозницывлай майнман большевистский партия историм тыменьйт, тайдын примервлайш да фактвлайш майнман великий родинына докы патриотизмын, благородный яратымашын да беззаветный преданностьюн чувствеш бишкымыштым воспитываят. Нийн счастливый да колхозный сусу бильмаш гишэн коммунистический партилайн, Советский правительствулан, лично Сталин таңглайн кого таум биштят да анзыкыла коммунизмын у сыйнгымашвлашкы кеаш стремленим выражаят.



Волжский районын, Помары
солашты вйд налмай колонка



Марийский литература



еликий Октябрьский социалистический революции якте помещичье-капиталистический стройдон пыйзиртен шындымбы марийский народ туан йылмэн художественный литература гишән шанаашат смеңдө. Седындон народ йышкымжын шанымашыжым дә чувствуojым устный поэзишты—фольклорышты выражает. Пиш яжо ямаквлашты, легендывлашты, преданивлашты дә мырывлашты угнетательвлан иго гыц мариийский народын освободительный крәдәлмашын цилә историжы раскыдын отражаймы. Народный счастье верц мужественно крәдәлшывлән, легендарный геройвлан чудесный образвлам народ создаваен: Чоткар Патыр, Маршан Патыр, Акпатыр дә молат.

Марийский ямаквлашты герой-оптимист Кокша анжыктымы. Народын врагвладон дә даже йышкымжын туан насильник-шүмбельвлажыдонат презираимы, тиды лүдтеок дә корыстыдеок крәдәлмашыш кәй дә сыйнген шокта. Тиды ку-гижә аңзылны, генералвлә, муллавлә дә попвлә аңзылны униженивлам ак тырхы; зверьвлә дә йышкымжын ышыжы палшымдон Кокша йышкымжым признавайкten шокта. Ти положительный геройшты марийский народ йышкымжын вычымашыжым дә аңзыкалашылан йинянымашыжым выражает.

Марийский ямаквлан молы яратымы геройвлайт тенгеек народын счастье верц крәдәлайт. Ниней шотышты ылыт: Алым Патыр, Нёнчык Патыр, Маска Патыр, Пүнчө Патыр дә молат.

Герой-боецвлә гишән ямаквлә Октябрьский социалистический революции якте когон шәрленйт ылын, но ниней цымырмы ылтелыт. Шуки интересный ямаквлам дә былинывлам пәләшшы ямаксывлам народ уважаен, ныным шамакын кого художникеш жеплен. Талантливый ямаксывлә: 30 ямакым пәләшшы И. И. Тупинов, К. С. Соловьев, Г. П. Богданов, профессионал-ямаксы Иван Данилов дә, остаткаэшшы, уржумский ямаксы, 78 ямакым пәләшшы Даниил Лебедев, народ лошты когон известный ылыт.

Марийский народын когон паян мыры лирика улы. Пишшукы обрядовый да лирический мыривләштәй, тәгәрәыштәйш ганьок, марийский народын общественный да личный переживанивләм отражаймы. Марийский народын лирический да обрядовый мыривлә кого художественный ценностым да историко-познавательный значим имеят. Кок народный мырым—революци яктешым да современный колхозным—төрештәрен анжымаш гыйц каеш, марийский народын Ылымаштәйжүперви маҳань лелә ылын да кәйзәйт, СССР-н народвлән дружный семяштәй, маҳань тыйдә яжо да сусу лин.

Революци яктеш мари хресаң мырен:

Каремжät келгä, вïдшäт уке,
Ой, кыце имним йükтäшäш?
Блäшäжät лелä, курымжат кужы,
Ой, кыце курымжым эртäршäш!
Ирок кечä лäктеш, кöсäкäш вазалеш,
Вадеш кечä шäйнзеш, кырыкеш ямеш;
Мäнмäнät Ылымашнä лайвýжген толеш,
Шошымши якшар пеледäш гань.

Колхозник совсемок вес статьян мыра:

Шайжвýк юкшым колмы шоэш
Шошымши яжо игечйн.
Мырым когон мырымана шоэш
Цайшан Ылымаш веремэн.
Йынгäл ганы юкнадоны
Ылымашнäжäм хваленä.
Кыце цытет хвалидеж—
Ылымаш кечäнь пеледеш.
Мäнмäн юкна шайжвýкын гань
Колхоз солашты мүгрäлтеш,
Колхоз нырын стахановцым
Каждый кечä хвалиыкта.
Счастливый Ылымаш лимблäн
Сандäлýк сусун йырлätä,
Tau Сталин тайгнäлän
Кого счастьем пумыжылан.

Башкимжын устный творчествыштыжи народ Великий Октябрьский социалистический революци паштек мäнмäн сандäлýкыштынä лишй социальный вашталтмашвләм рас-
кыдын выражая.

* * *

1905 ин ылши революци гыйц вара мари Ылмайдон си-
рыймä кыды-тидä произведенивлä лäктийнäт. Но тидä пре-
имущественно буржуазно-националистический литература
ылын, марийский народым духовно порабощаймаш цельдон
веле лыкмы ылын. Тыйдäн содержаниж 1917 ин ылши Ок-

тябрь яктеок вашталтымы лите. Великий Октябрьский социалистический революци гыйц вара веле подлинно народный марийский литература ляктеш.

Октябрьский революци дон гражданский война период годым революционный литературын нисательвлажы тыйнамок газетвлан корреспондентвл ылыныт. Литературын сек развитой формывлажы поэзи дә драматург ылыныт. Ти ве-ремэн художественный проза почти уке ылын.

Революционный поэзи Октябрьский революцим, Советский властьын сынгымашым воспевая дә марийский народым тыйдын завоеванивлажым отстаиваяш, сола дон хала лошты смычкым цаткыдемдаш дә национальный буржуази ваштареш кредалаш ўжеш. Поэтвл просвещенишки марийский народым ўжыт.

Марийский поэтвл логыйц иктүй гыйцат анзыц поэт М. С. Герасимов (Микай) сираш тыйнгэлэн, кыдын стихвлажым „Сескем-влак“ („Искры“) лымэн пасна сборникон 1920 ин Елабужский уездный отдел по делам национальностей лыктын. Ти сборникишки 1917 ин Октябрь яктеок эче сирымы поэтын стихотворенивлажы пыреныйт. Тыштый, например, „Рестан“, „Шем пыл“ стихотворенивл ылыт, кыдывлашты поэт йиянмашым выражает, что тахень сила толеш, кыды тюрьман решоткавлам пыдырта дә узниквлам освобождая.

Сборникишты оригинальный описательный дә агитационный стихвл улы. „Күсле“ стихотвореним отмечаяш келеш, кыдын жизнерадостный тонжы мянмэн веремлэн пиш когон созвучный ылеш. Ышке веремаштыжы ти стихотвореним марийский композитор И. С. Ключников-Палантай музыкишки вазен, дә тыйдэй кыйзят марийский народын веле агыл, но Поволжьештыш братский народвланыт ик яратымы мырыжы ылеш.

Октябрьский революцин непосредственный событивлам сборникишты баснывлан аллегорический образвладон отражаймы, например: „Пире“, „Тумо ден энгеж-вондо“. Тиды гыйц пасна, сборникишки тенгеок И. А. Крыловын марлашкы сэримы баснывл пыреныйт.

Октябрьский революци народын творческий силавлам кыйнйлтен. Художественный самодеятельность когон кушкын, цилә вәре драматический кружоквл создаваялтыт. Тиды марийский драматурги кушмашым вызываен. Оригинальный марийский пьесывл ляктийт.

1919 ин Казанышты социально-бытовой темывладон пытаришы марийский пьесывл пецэтлалтыйт: И. Т. Беляевын дә А. Д. Белковын „Тупела илыш“ дә А. Ф. Конаковын „Поран“, „Тулук ўдыр“. Икманяр ваарарак драматический кружоквл репертуарышты М. Шкетанын, С. Эчанын дә молын пьесывл ляктийт.

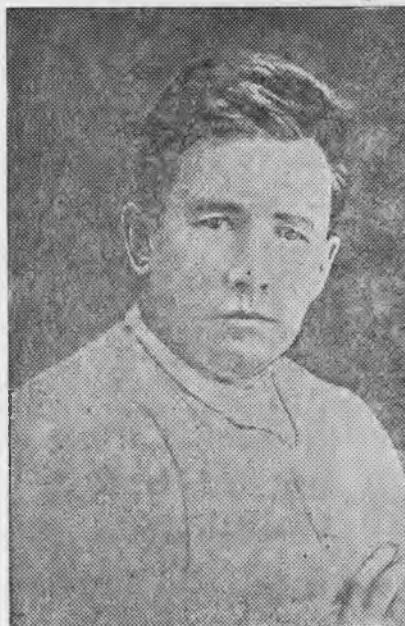
Гражданский война пытыймыйк, великий русский народ

палшымдон, марийский народ йышкымжын хозяйствыжым восстановливая, национальный форман дә социалистический содержаниён йышкымжын культурым строя. Мариийский художественный литература большырак развитим получая. Талантливый, подлинно советский писательвлә ләктäш тýнгälйт, кыдывлә лошты М. Шкетанын (Я. П. Майоров) лýмжы заслуженно когон известный ылеш. Тýдýн творчествын пеледмäшбýжы сталинский пятилеткывлән победоносный шествин периодеш толын. 1924 ин М. Шкетан йышкымжын „Юмын языкше“ („Йымын сулыкшы“) рассказдан выступая, кышты мариийский кулачествын, дә мариийский картвлән зверинный лицäштýм анжыктымы. Тиды мариийский литературышты пýтäри анжыктен, что у Ылýмашым строймашты кулаквлә дә культын служительвлә, йышкымштын наживаймаш цельдон, массывлән сознаништы сакой бытовой дә религиозный предрассудкывләм кычен кодаш цаат.

Социально-бытовой пережиткывлäm, суеверим дә нýйнýн реакционный рольым М. Шкетан 1923 ин сирýмбý „Ачийжат-авийжат“ драмышты анжыктыен. Автор революци яктешй мари хресäный бытовой обстановкым реалистически изображая. Ти произведеништы национальный колоритым подлинный художникин мастерводон автор пүэн.

1925—26 ивлән „Йошкар кече“ газетын редакцишты ровотаен, М. Шкетан „Крот и кистень“ лýмäн сатирический журналышты деятельный участим принимая. Шуки произведенивлäшти тýдý конкретный Ылýмаш гýц näлмý сатирический образвлән галерейым пуа. Ровота ти журналышты писательлан серьезный школа ылын.

М. Шкетанын юмор дә сатира случайный моментвлä агылеп, анешlä, нинй тýдýн литературный творчествыжын айыраш литýмбý частьым составляют. Юмористический рассказвлäшти дә новеллывлäшти религиозный пережиткывлä дә суеверивлә виштареш тýдý выступая. Техенъвлä,



М. Шкетан

например, тыйын рассказвлә: „Юмын закон почеш“, „Нужна туныктен“, „Опай кува“ дә молат.

Шкетан шуку проицеденивләштәжок тый ум рисуя, кыдыон советский эдемвлән ылымаш кечәнъ обогащаялтеш. Тиды „Ече“, „Парашиют“, „Патай Сопром“ рассказвләшти каеш, кышты писатель гуманистла выступая.

Айыртемын интересный ылыт рассказалә, кышты Шкетан эдемын психикым здороваемаштый керәл производительный труд гишән вопросым шында. „Капка орол“, „Лукаш“ рассказвләштижы тыйы производительный труд гыц эдемын карангашым социальный патологилә рассматривая.

„Илыш ўжеш“, „Корнышто“, „Революций водын“ рассказвләштижы Шкетан Октябрьский револючин дә гражданский войнан событивлә гишән темышкы миә.

1933 ин М. Шкетанын „Эренер“ роман ләктеш. Тиды мариийский литературышты—пыйтариш роман. Ти произведеништы Шкетан нэповский сола социалистический солашты сәрнайлтмашым анжыкта. Петрын образышты солаштыш классовый крәдәлмаштый коммунистический партия руководящий роль изображаялтеш.

Романышты тошты солам социалистический сәрйимаштый активно участвуйши советский интеллигенции образвләм пумы (Шамраев, Алгаева, Вачай). Нынын ваштареш тошты учитель Яндышевын, первиши толстовецын образ шалга, кыдын созерцательный мировоззренижи нигнам ужтымы социальный сдвигвләннатиск анылны устойчивостым ямда.

Коллективизаци периодын классовый крәдәлмашым М. Шкетан тенгеок драматический произведенивләштәт кымдан дә правдиво анжыкten: „Кодшо румбык“ („Кодши пыдыранзык“), „Шурно“.

М. Шкетанын творчество Великий Октябрьский социалистический революци паштек мариийский народын ылымаштый лиши социальный сдвигвләм отражая. Тиды мариийский литературышты ценный вклад ылеш.

Тенгеок Элексейнын (Я. А. Алексеев) дә Ломберскийын (И. Токмурзин) творчествым отмечаяш келеш. Нини коктынат 1929 ин, когыныштынат тематический иканьракок рассказвлән пасна сборниквләм лыктыныт, Элексейнын— „Корак“ дә Токмурзинын— „Уло ял дене“ („Цилә соладон“).

Элексейн мариийский народын эртышы истори гишән темыдон пыйтариши проицеденим сирен („Өрмөк“). Тыйын вес характерный рассказши „Кавырлян ильшиже гыч“ революци яктеши батракын ылымашым рисуя.

Сталинский пятилеткывлән период мариийский художественный литературын пакылашы развитижыдан характеризируялтеш. Айыртемынок поэзи кого развитим получая. Марийский поэтвлән творчество народвлән вождывлән Ленин-

лан да Сталинлан, Коммунистический партия да Советский правительственный руководительвлайлан, Красный армилан, Сталинский Конституциин кечи лайвальн труйши массывлайн счастливый Ылымашлайн посвящаймы ылыт.

Современный мариийский поэтвлай эче пиш сәмйерүк ылыт; шукужынок нынбын литературный ровоташты сталинский пятилетка ивлайн тайнгэллалтын. 1936 ин И. Н. Стрельников Ышкымжын стихвлажын сборникым лыктеш— „Салам“ (Шайды). Сборникишты чыйдай агыл стихотворенивлай улы, кышты личный чувствым да переживанивлай выражаймы— „Поро ильш“ („Пуры Ылымаш“), „Диплом“. Тенге гэндэг поэт Ышкымжын творчествыжым общественный Ылымаш гыйц ак айры: тыйдай советский действительностьюн сек разнообразный явленивлай гишэн сирэ: „Паровоз“, „Марий пайрэм“, „Салам“ да молат. Шуки стихотворенивлаштыжок тыйдай советский народ родинам, Ленинын—Сталинын партим яратыма-шым выражая.

Поэт Шадт Булат кырык-мары да лугово-восточный Ылмыйвлайдон сирэ. Кызытшы веремээш тидай Ышкымжын произведенивлайн кым пасна сборникым кырык-мары Ылмыйвлайдон лыктын: „Октябрь“, „Комсомолия“, „Богатырский век“ да иктим—лугово-восточный Ылмыйдон „Ший памаш“ („Серебряный родник“).

Шадт Булатын стихотворенивлажы содержаништыдон пиш злободневный ылыт, но нынбын ситетдымашшыжай уты декларативностышты ылеш. Тыйдэн остатка сборникыш „Ший памаш“ безусловно поэтын творческий кушмаш гишэн попа.

Н. Казаков стихвлайн пытариш сборникым 1938 ин лыктын. 1940 ин тыйдэн кок сборник лайктын: „Отважный комсомол“ да „Илаш весела“ („Блэш веселэ“). Многогранный, событивливдлон паян Ылымашым поэт кымдан охватывая. Тыйдэн стихвлашты тагачшы кечи, социалистический строительство, советский эдемвлайн подвигвлай отражаялтыт. Ленин, Сталин, мэнмэн славный родинам геройвлайн лаймвлай, цилә честный, благородный—поэтлайн знамя ылеш. Н. Казаковын поэзии—эмоционально насыщенный ылеш, тыйдэн лирический стихотворенивлай у статьян шактат. Тишти ылеш тыйдэн заслугыжи.

Поэтын произведенивлаштыжы русский литературын великий классический наследин да СССР народвлайн литературын— Пушкинын, Маяковскийын, Джамбулын творчествын влияни чувствыялтеш. Тыйдай нынбын произведенивлай марла Ылмыйщи охотан перевоя.

„Сталинлан сирмаш“, „Тылэт пытариш бюллетең“, „Сталинский тыл“, „Сталин тэнглэн“, „Талантвлайн шолын лайкмаш“ („Родник талантов“), „Сталинский Москва“— цилә тидай да молы стихотворенивлашты поэт советский народын гениальный вождьши докы непосредствен-

но обращая. Тыйдй мариийский народын первиши лелы Ылымаш гишэн, Стalinский Конституци кечы лывалны творческий труд да счастливый Ылымаш гишэн попа.

Прочувствованный стихвлэ В. И. Лениным, С. М. Кировым, Бакинский 26 комиссарым, Чкаловым да молым ўшбандармашлэн посвящаймы ылышт.

Поэт Осмин Йыван 1932 и годшен пецэтлайлеш. 1935 ин тыйдй стихвлэн „У тукым“ („У поколени“) сборникым лыктын



Писательвлэн группа (күшмәцэн шалахай гыц вургымлашы):
Осмин Йыван, Дим. Орай, Макс Майн, Пет. Першут,
Ник. Казаков, В. Элмар, Шадт Булат, И. Стрельников

кышты школьный Ылымаш гишән икманир стихотвореним пүэн. 1940 ин Осмин произведенивләжын вес сборникым лыктын— „Рвезе ўмыр“ („Бәрвезд курым“).

Осминын творчесвын особенность тышты ылеш: тыйдәй советский действительностым эдем вашталтымы природын картиналә гач изображая. Цилә тыйдән произведеништәжә пышкыды лирический сусу ылеш. Природын картиналәм поэт колхозный солан современный сусу дә счастливый Ылымашым анжыктымаш планышты в основном пуа.

Остатка веремән лошты поэт чыйдә ағыл яжо стихотворенивләм сирен, кыдывлә лошты отмечаяш лиәш „Сийлыме муро“ („Стол ло мыры“), „Ава кумыл“ („Әвән кымыл“), „Конституций“ дә молы стихотворенивләм. Тидывлә логыйц кыды стихотворенивләжыдан русский читателят знакомый ылеш.

Кырык-мари поэтвлә логыйц П. Першут дә Н. Ф. Ильяков известный ылыт.

П. Першут 1933 ин пасна изданидон „Безбожникин мырызы“ лымән поэмым лыктын. Тыйдән кокшы книгәжь— „Стихвлә“, тематически пәтәришьжыдан связанный ылеш, колхозный строительствын вопросвлән посвящаймы. „Пеледмаш“ лымән тыйдән кымши сборникиштыжи лучший стихвләм пециалтыймай—Сталин гишән, Сталинский Конституци гишән, родина гишән, СССР-штыш народвлән дружба гишән, Западный Украинам дә Белоруссим панский Польшын гнет гыйц освобождаймы гишән, Красный Арми гишән, колхозниковлән зажиточный, культурный дә счастливый Ылымаш гишән.

Н. Ф. Ильяков 1931 ин антирелигиозный стихотворенижыдан („Попвлә алталаат“) литературышкы пыра. Тыйдә „Михәлә“ поэмым, „Кыныж“ пьесым сирен. Ти произведенивләштә тыйдә коллективизаци период годшы классовый кредитмашым анжыкта. 1940 ин стихвлән сборник ләктәйн, кышты поэт марийский народын остатка жеп лоштыш Ылымашым анжыкта. Сәндәлйәкән оборона, Сталинский Конституци, колхозниковлән зажиточный Ылымаш—техенъы тыйдән стихвлән основной содержанижи.

Н. Ф. Ильяковын творчесвышты тенгеек прозыят определенный вәрим занимая. Остатка веремән тыйдә икманир рассказвләм сирен, кышты социалистический строительствым изображая.

Молы марийский сәмйәрәк поэтвләйт творчески күшкүт: Макс Майн (Степанов), Чалай Васли (Чегаев,) В. Рожкин, А. Бик, В. Элмар.

Марийский поэзи русский поэзин дә СССР-тыш народвлән поэзин мощный влияниidon күшкүн миә. Седйндөн совершенно естественно, что остатка веремән марийский поэтвләти произведенивләм пыт переводят. Пушкинын, Лермонтон-

вын, Шевченкон, Хетагуровын, Церетелин, Джамбулын, Стальскийын, Ивановын, Гафурин дә молын произведени-влам мариийский народ туан йылмайжыдан кызыт лыдеш.

Остатка жеп лошты прозыат мариийский литературышты значительно анзыкула кен, но советский читательвлам соок күшкүни мишиб запросвлам удовлетворяяш эче шуку Ышташ келеш.

Мариийский литературын талантливый прозаиквлам шотыш Дим. Орай (Богословский) пыра. Литературышкы тыйды 1928 ин пырен дә кок и эртбымкы йашкымжын пытариш повес-тым лыктын— „Йотештше“ („Разложившийся“).

Дим. Орайын творчествышты тыйдын „Оляна“ повесть-ши кого достижениэш шотлалтеш. Писатель мариийский народын бытым, нраввлам, этнографический особенность-влам, империалистический война период годым революци-онный движеништы тыйдын участижым дә Советский власть верц кредайлмашыжым реалистически анзыктен.

1935 ин тыйдын „Карш корно“ („Подъем“) лымэн, кол-лективизаци периодын классовый кредайлмаш гишэн темэн повестьши лактыйн. „Пиалан колхоз ильш“ („Счастливая колхозная жизнь“) лымэн тыйдын сборникеш помещаймы шуку рассказвлаштежок писатель революци яктешй мариийский крестьянствын лелй Ылымашлам современный кол-хозный солан счастливый Ылымашым противопоставляя.

Мариийский литературышкы Н. С. Лекайн (Еремеев) „Күртнё вий“ („Кыртни сила“) лымэн романжыдан пыра. Александр Алексеевын (Эчанын) образ гач Н. Лекайн, Октябрьский революци периодын, гражданский война пе-риодын дә народный хозяйствым восстановливаймы дә ре-конструиумы ивлам классовый кредайлмашты коммунисти-ческий партии руководствым анзыкта. Романым автор эче пытэрен шоктыде. Но лакшй кок книгажй гыйц каеш, что автор Ышке анзыланжы задачым шынден— мариийский наро-дын Ылымашым октябрьский революци яктешым дә тыйды гыйц варашым, кымда планышты анзыкташ.

Горно-мариийский литературышты популярный прозаик-вля логыи иктбый В. Сузы (Семенов) ылеш. 1930—1932 ивлам тыйды икманяр рассказвлам, очерквлам дә „Салтак мыры“ поэмым сирен, кыштакен тошты армиштыш салтакын ка-торжный Ылымашым анзыктымы.

1934—37 ивлам В. Сузы рассказвлам кок сборникым дә „Таган Стьопан“ повестым лыктын, кыштакен большевист-ский колхозвлам верц кредайлмашым анзыктымы.

Оборонный тематикым сәмйрек мариийский прозаик Ми-чурин Азмекей (А. С. Ятманов) разрабатывая. 1940 ин тый-дын „Патриот-шамыч“ лымэн рассказвлам сборник лактыйн. Кого агул рассказвлашты автор пограничниквлам Ылымаш гыйц эпизодвлам сирә. Ти эпизодвлашты Родинылан бес-

предельно преданный ылшы советский пограничниквлан, колхозниквлан, пионервлан образвлам пуа, нынэн бдительностым, коммунистический обществым стройши эдемвлан мирный трудым перегымаш верц янгылдеок кредалмашым анжыкта.

Мичурин Азмекейын юмористический новеллывлайт интересный ылый, кышты тыйдь тошты гыйц кодшы пережиткывлам мыскыла.

Оригинальный марийский драматурги күшкеш дай развиаялтеш. Талантливый драматургвлэ логыйц иктэжы С. Н. Николаев ылеш.

С. Н. Николаевын творческий пашажы 1930 и гыйц тыйн-тэллалтеш, кынам тыйдь „Ош когарш“ („Ош когерш“) лыман драмым сирен, вара „18 год“ пьесышки переделываймы. Ти пьесышты автор чехословаквлэ Казаным оккупируймы периодын марии солаштыш классовый кредиталмашым анжыкта. Драмын основной содержанижи—земля верц незер хресаньвлан кредиталмаш, комбетвлам организуймаш, кулаквлэ, белогвардейщина дай интервенци ваштареш кредиталмаш ылеш.

Зрительвлэ доны кого успехым 1937 ин сирымы музыкальный комеди „Салика“ имея. Тидь Марийский государственный театрышты 60 гайна утла шындымы дай седок успешно кея. Ти пьесышты автор революци яктеши марийский народын баймашым, кулацкий эксплоатацим дай свобода верц, произвол ваштареш молодежын кредиталмашым анжыкта.

1905-1906 ивлэ годшы революционный движеништы марийский народын участвуймашлан С. Н. Николаев „Вүдшöй йога“ („Выйшый йога“) лыман музыкальный драмым посвящаен.

„У саска“ („У кыцкы“) пьесышты автор современный колхозный баймашым, социалистический солан советский у эдемвлам, нынэн творческий трудыштым, инициативыштым, тошты традицивладон дай косностьдон кредиталмашым анжыкта.



С. Н. Николаев

С. Н. Николаев дон Н. Д. Станиславский иквэреш 1941 ин сирый пьеса „Лейтенант Огнев“, белофиннлайдон крэдэлмаш событивлам отражая.

Самырый драматург Г. З. Ефруш (Ефремов) икманяр пьесым сирен. Нынэн логыц колхозный сценывлашты ик пьеса „Энгремышвод“ („Ангремшвад“) успехдон пользываялтеш.

Г. З. Ефруш тенгеок прозаик да критик ылеш. 1940 ин тыйды Ышкымжын рассказвлайжын пасна сборникым лыктын.

Революци яктешй крестьяныны беспросветный Ылымаш, бедняквл айлны паянвлан да чиновниквлан произвол Н. И. Ивановын „Үчө“ („Месть“) пьесышты анжыктымы. Автор Ышкымжын геройжи—Терей гач попа, что майнман марийский народ беспросветный Ылымаш гыц великий русский народын палишымашдон ытаралтын.

Ышкымжын драматургический пашажым С. Эчан (Савинов) возобновляен, остатка веремэн тыйды „Катюша“ пьесым сирен.

Марийский писательвл ылмашток Марийский АССР-шты Ылышы русский начинающий поэтвл да писательвл творчески күшкүт. Ныны Ышкымштын произведенивлаштым „Марийская правда“ газетеш да литературно-художественный „Счастливая жизнь“ альманахеш пецэтлэт. Нынэн логыц кыдыжы Ышкымштын произведенивлам пасна сборниквладон уже лыктыныт. Самырый драматург И. Ф. Устинов Степан Разинын революционный движени гишән да тышты марийский народын участвуймаш гишән „Иван Шуст“ лымэн пьесым сирен.

* * *

Кок и перви Марийский АССР-н Советский Писательвлан Союзым организуимы. Писательвлан Союз кыйзыт 16 членым имея; союз йыр 50 нарын начинающий поэтвл да писательвл объединялтыт.

Марийский литература, Великий Октябрьский революцин тетяжы ылешёт, труйшывлам патриотический духеш, Ленинын—Стилинын партиллан преданный ылмаш духеш коммунистически воспитывайшы средствывл логыц ик могучий средства жы больши да больши лин миа. Ышкымын күшмаштыш лелайцвлам сыйнген миэн, марийский писательвл марксизмын-ленинизмын основывлайдон да социалистический реализмын методдон келгын овладевайшашлык ылыт, великий русский литературын да СССР народвлан литературын когон паян наследствым осваивайшашлык, Ышке творчестыштын идеиний да художественный уровеныштым лүлтышшлык ылыт.

Марийский литературым пакыла развиваяш фольклорышты выражаймы народный мудростын неисчерпаемый источник улы. Седйндон народный творчествын образецвлам по-

гымашкы да изучаймашкы писательвлә серьеңный вниманим
уделяйшашлык ылыш.

Ты внимани ылмашты, маханым Коммунистический пар-
ти да Советский правительство тидблән оказывают, ма-
рийский литература СССР народвлән культурын золотой
сокровищницаң достойный частьны лиеш.

Искусство

Марийский народын культура пеледмашын раскыды по-
казательлык развиваялтши искусство ылеш—театр, музыка
да живопись.

Кызытшы веремэн мәнмән республикаштына З профес-
сиональный драматический театр, Государственный филар-
мони, 727 самодеятельный художественный кружоквлә рово-
таят да Сернурышты колхозный театр организултеш.

Революци якте Царевококшайск халашты театр уке
ылын, любительский спектакльвләмт пиш шоэн шынденйт. Солавлышты революцин пытариш кечивлә гыцок самодея-
тельный любительский театрвлә, труппывлә, кружоквлә
создаваялташ тыйнгәлйнит. Тенге, например, первый марий-
ский драматический кружок Царевококшайскшты 1919 ин
создаваймы ылын. Паргин Казанский Губкомын решенион
ти кружок передвижной театрышкы превращаймы ылын.

Ты ивлән самодеятельный искусствын подъем пиш кого
ылын. Почти каждый волисполком сага, каждый школ са-
га драмкружоквлә лиайлтйнит. Музыкальный фольклор ко-
гон погалтеш. Пытариш марийский композиторвлә ләктйт—
И. С. Палантай (Ключников) да Я. А. Эшпай.

Естественно, что любительский театрвлә да кружоквлә
Марийский областыныш труйшывлән күшши культурный
да художественный запросвлам удовлетворяен кердтелит.

1926 ин Краснококшайск халашты Государственный
театрын специальный зданим строймы да театральный сту-
дим создаваймы, профессиональный театрым создаваймаш-
лан тыйнгәлтышым пиштыйм. Ты инок Шкетанын „Атийжат-
авийжат“ лымэн бытовой пьесым пытари студидон марла
шындым.

1929 ин театральный студи пытари профессионал-актер-
вләм 20 эдембим тымден лыктын, кыдывлә театрны ядро-
жым составляенит. Ты и гыц Марийский национальный
государственный театр существую.

Ик ишты, 1930 ин, сәмбәрк мариийский театр искусст-
вын Всесоюзный олимпиадышты участыеен да положитель-
ный отзыввлам получаен.

Театр труйшывләм художественно обслуживаймашдон ко-
го пашым биштә, годышты таманяр гәнә районвлашкы, колхоз-
влашкы, промышленный предприятивлашкы, лесоразработ-
кывлашкы, тенгеок молы республикаштыш да област-

влăштыш халавлăшкăй каштеш: Казаныш, Чебоксары ш., Горькийыш.

1934-35 ивлă мариийский театрын развивајтмашты дă пăштăй переломный ылыныт. Классицидон овладеваймаш пытăриш серезный попытка лин; „Гроза“ пьесым шйндймь. Мариийский сценышты, хотя спектакльм оформляймашты шуки ситбăдмăшвлă ылыныт, Островский четко, свезэн дă раскыдын шактен эртен. Вара Гогольын „Женитьба“ пьесым шйндймь.

Островскийын дă Гогольын произведенивлăдон ровотаймашты Маргостеатрын актервлă пүлă кушкыныт, йшкимьштăн мастерствоштым лултенйт. Театр современный советский тематикидон овладеваен. А. Корнейчукуын „Платон Кречет“ пьесым шйндймдон театрн значительный творческий кушмашыжым анжыктен пумы. Советский пьесывлă: В. Гусевын—„Слава“, Треневын—„Любовь Яровая“ дă Катаевын—„Белеет парус одинокий“, классический пьесывлă—Островскийын „Доходное место“ дă „Лес“ ти кушмашын продолженижи ылыныт. Мариийский государственный театр, и гыц ин укрепляйт миэн, творческий кого коллективишкы кушкын.

Западно-европейский классический наследим осваиваймаш Шиллерын „Коварство и любовь“ дă „Разбойники“ пьесывлăдон ровотаймаш гыц тыйнгăллăтЫн. Классический комедивлă гыц шйндймь: Мольерын „Мещанин во дворянстве“ дă „Мнимый больной“, Гольдонин „Бабы сплетни“.

1940 ин сезон М. Горькийын „Мещане“ пьесым шйндймдон ознаменоваялтын. Тиды великий пролетарский писательын драматургидон коллективын пытăриш творческий встреча ылын. Тиды социалистический реализмын методвлäm осваиваймашлан палшен.

Классический наследим осваиваймашдон иктёрешок советский драматургвлăн пьесывлăдонат упорно ровотаймашкен. Утлаок удачный дă популярный спектакльвлă гыц иктижы Н. А. Островскийын „Как закалялась сталь“ романын инсценировка ылын. Театрын цилă коллективышын творчески пүлă сыйгымашш Н. Виртын „Земля“ спектакль шйндймым шотлаш келеш.

Национальный репертуарым создаваймаштат Маргостеатр творческий кого пăшым йштен. Театр йшке ййржy мариийский драматургвлäm цымырен мыштен—С. Н. Николаевым, Г. З. Ефрушим, Н. И. Ивановым, С. Эчаным дă молымат.

Упорный творческий пăшэн результатеш Мариийский государственный театр кушкын мишы исполнительвлäm кадрвлäm кйзыт имея. Актерский коллектив лошты талантливый артиствлă улы: И. Т. Якаев—Mariйский АССР-н заслуженный артист, А. Т. Тихонова, П. А. Смирнова, Т. Г. Григорьев. Остатка веремэн самостоятельный режиссер-постановщик.

шотышты сәмйәрәк актер С. И. Савельев выдвигаялтын.

Марийский государственный театр национальный музикальный фольклорын базеш национальный музыкальный драмым создаваймаш шотышты эче кого пашам йышбышашлык.

Постоянный русский драматический театр 1937 ин Йошкар-Олашты создаваялтын, тишкевен яктежы хала бурдайк гыйц толыш артиствладон обслуживаялтын. Русский драматический театрын ровотажы каждый ин больши да больши цаткыдемеш. Остатка ивлә лошты советский да классический драматургин пьесывлам шындымаш тидым раскыдын подтверждая. Театр подлинно художественный ансамблым создаваймы корныдон кея, йышкымжын творческий лицажым больши да больши раскыдын анжыкта. Актерский коллектив кого энтузиазмдон пашам видә. Театр сценын опытный мастервлам закрепляен да сәмйәрәквламят күштөн. Йышкымыштын мадмашыштыдон выделялтыт: Марийский АССР-н заслуженный артистка Е. Н. Лебедева, артиствлә: М. Ф. Правдин, М. М. Каплин-Дарский, В. Е. Егорова, Микош, Рыкалов да молат.

Почти цилә районный центрвлә, промышленный предприятивлә да шуку колхозвладок марийский да русский театрвлән постановкывладон обслуживаялтыт, республика мычки гастрольдон каштмашвлә проводялтыт. Сцены шуку мастервлә художественный самодеятельностын кружоквладон шефствуют.

1939 ин общественность Марийский государственный театрлан лу и шомы юбилейм отмечаен. Марийский АССР-н Верховный Советын президиум театрын пасна творческий работниковладан республикин заслуженный артист лымым присваиваен да почетный грамотывладон награждаен, а Марийский АССР-н Совнарком пүлә артиствлам премиуен.

Кырык-Мары районышты колхозно-совхозный театр (Козмодемьянск халашты) да Михайлов лымэн колхозышты самодеятельный театр улы.

Колхозно-совхозный театр 1931 и годшен существуя. Ти веремә лошты таманяр лу русский да марийский советский пьесым шындымб. Театрдон Кырык-Мары, Йүрны да Йоласал районвлаштыш да даже Чувашский республикин лишыл районвлаштыш колхозный населени систематически обслуживаялтеш. Театрышты сәмйәрәк актервлән коллектив күшкеш.

Михайлов лымэн колхозышты учитель Ф. М. Суслов руководымы самодеятельный театр заслуженный известностьдон пользывая. Театр 14 и существуя да ти веремә лошты 140 пьеса нәрбим шындымб, ти шотышты: Островскийын „На бойком месте“ да „Гроза“, Горькийын „Васса Железнова“, Толстойын „Власть тьмы“, Гогольын „Ревизор“, Биль-Белоцерковскийын „Пограничники“ да молат.

Театрын ровоташты постоянный участим 35 колхозник принимают, нынын лошты шонгывлайт улы.

Михайлова лыман колхозын театр Ышкымжын постановкывлайт Йошкар-Ола да Козмодемьянск халавлайт, районный центрвлайт да колхозвлайт ик гэнэ веле агуулжыктен.

* * *

Марийский народный музыка Ышкымжын вокальный, тенгеок инструментальный музыкальный формывлайн богатствоидон да разнообразидон отличаялтеш. Марийский музыкин вокальный формывлайт народный мыривлайтыт, кыдывлай марийский народын йылымашым отражают да историческиеш, обрядовыеш, сүйн мыривлайт да лирический-влайт пайылалтыт.

Советский эпохышты марийский народный мыривлайн содержани да тематика когон вашталтын: шуку у мыривлайт ляктэнйт—Ленин да Сталин гишэн мыривлай, пионерский, комсомольский, рабочий, колхозный, оборонный, красноармейский да моливлай.

Советский марийский частушкывлайт мыралтеш:

Над страной мою ярко
Светит алая звезда,
Силой ленинской народной
Наша Родина горда.
Хорошо и весело
Жить в колхозах стало нам.
За зажиточную жизнь—
Шлем спасибо Сталину.

Марийский народын инструментальный народный творчествыят тенгеок когон развитый ылеш. Тиштый ма кэрш (гусли) гишэн веле кытыйкын келесеня, кыды маривлай доны ик сек яратмы музыкальный инструментеш шотлалтеш. Кэршым Марийский АССР-н цилә районвлайшток ужашиб лиәш. Кэрш гишэн маривлай лошты пиш шуку мыры мыралтеш.

Марийский АССР кэршым шактыши исполнительвлам шукым имеен да имея. Нынин логыц кыдыкы гишэн, колымыкышты шуку лимбакат, ѿшындарымаш кодеш. Кэршым пүэргывлайт да йыдрэмашвлайт шактат. Горный маривлайн даже техень поговорка улы: „Худа ылеш ты йыдыр, кыды кэршым шактен ак мышты“.

Кэршдон исполняймы мыривлай логыц „Миронка марш“, „Ялпай мыры“ да моливлай айыртеменок замечательный да когон шэрлен шоши ылышт.

Октябрьский революци якте марийский народын профессиональный музыка ылте. Миссионервлай церковный мыривлам мари йылымашкы сэрэнйт да ныным школвлай гач кымдан шэрш цаценйт. Марийский профессиональный музы-

кын основоположникшы талантливый композитор Палантай (Иван Степанович Ключников—1886—1926 г.) ылын. Маривлэн, чувашвлэн, тадарвлэн, башкирвлэн дә молын народный музыкальный творчествым изучаем, композитор 50 утла музыкальный произведенивләм обрабатываем дә сочиняен, ты шотышты 25 произведениями смешанный хорлан. Веремә шотеок колымаш кого шанымашыжым осуществляя—марийский оперым создаваяш тыйдәлән волям путе.

Палантайын произведенивләм икманыры сборникләдон лыкмы. Тыйдән произведенивләжь—„Күсле“, „Выйдшы йога“, „Сыңзәт соты“, „Изи нырет“ дә шуку детский мирывлә советский музыкальный искусствын золотой запасыжи ылыт.

Палантай тенгеок когон талантливый хормейстер ылын. Тыйдә руководьмы 150 эдемән хоржы пиш когон популярный ылын, марийский народ яратен тыйдәм. 1923 ин пыйтаришы сельскохозяйственный выставкышты Москвашты яжо исполнениждыон хор кокшы вәрәм näлән.

Палантай гыйц ваарарак марийский композитор Я. А. Эшпай Ышкымжын музыкальный деятельностью тыйнгәлеш.

Эшпайын творчествызы—марийский мелодивләм фортепианыдон сопровождаймы юклан дә оркестрлан обрабатываемаш ылеш. Ти шотышты тыйдә шуку пиш яжо произведенивләм пуэн: „Салым сола“, „Эрденат волальным“, „Йошкар армийлан“, „Два сокола“, „Колхоз пайрем“, „Шернур муро“, „Баллада гусляра“ дә молат. Эшпай инструментальный музыкым создаваймашты пионер ылеш.

А. И. Исакдаров дон Н. А. Сидушкин композиторвләйт популярный ылыт.

Талантливый сәмйәрүк марийский композиторвлә логыйц иктийжү К. А. Смирнов ылеш. Творческий пашажын сравнительно мытык веремаштот Смирнов жанр семйин сек разнообразный музыкальный произведенивләм пуэн: симфоническийвләм, хоровойвләм, вокальныйвләм дә фортепианныйвләм.



И. С. Палантай

Смирновын вокальныи произведенивлäштйжé Паланта-
йын творчествын плодотворный влияним ма ужына. Тенге-
ок тýдý бýшкежат музыкальныи фольклорым изучаймашты
шукы ровотаен. Тýдý 250 утла мариийский народный мы-
ривлам да 200 утла мелодивлам сирен. Тýдýн остатка пä-
шäвлä логыц ик пäшäжé Марийский драматический теат-
рын „У саска“ спектаклеш сирыйми, мелодичность да эмо-
циональность шотышты замечательный музыка ылеш.

1939 ин Марийский государственный филармони орга-
низуюлтын. Тиды кытýк срокышток мариийский музыкаль-
ный творчествым, советский композиторвлан музыкальный
произведенивлан да классический музыкаын сек яжо обра-
зецовлам пропагандириумашты кого пäшäm ыштен.



Гусляр Е. Г. Фролов Пектубаевский районыштыш „Чирки“
колхоз гýц

Филармони сага Марийский государственный ансамбль
песни и пляски манмы да шукы кäрш ылман народный ин-
струментвлан оркестрым создаваймы ылыйт, кыдыон кäршым
шактымашты лучший исполнитель П. С. Тойдемар руковоя.
Филармони Марийский республиыштыш колхозвлан, рабо-
чий поселоквлан, районный центрвлан да халавлэн населениим
систематически обслуживая.

1940 ин кäнгýжым ансамбль песни и пляски 50 эдемэн
составдон, дирижер А. И. Искандаровын руководствыдон,
РСФСР-н халавлышкы (Куйбышев, Саратов, Уфа, Тамбов,
Воронеж, Калинин, Иваново, Москва да молы) кого гас-
трольдон кашмашым ыштен. 40 концертным пумы да 40 ты-

жем утла зрительвлам обслугиваймы. Тиды Советский Союзыштыш народвлан мариийский музыкальный искусствствым төхөн кого масштабышты пыйтариш анжыктымаш ылын.

Мариийский народын музыкальный искусстваужы республика түгэт шәрлә. Пулә мариийский произведенивлә Советский Союзын шукуы халавлыштыш концертвлан репертуарыш пыренйт. Самодеятельный коллективвлан ровоташты, народдон создаваймы шүдй дә тыйжем мырывлышты, со кымдан дә келгын народный творчество проявляялтеш, русский народын музыкальный искусство используялтеш. Музыкальный культура—тиды мәнмән эпохалан достойный монументальный произведенивләм создаваймашлан основа ылеш.



Марпромсоюзын школышты. Тырлазывлә

Исполнитель кадрвлә күшкыт. И. С. Палантай лыман музыкально-театральный училище яжо исполнительвлам, шукыжок инструменталиствлам, чыйдым агыл йымбылен. Нинди логыц шукыжы столичный консерваторивлышты тыменьбыт. Мариийский драматический театрны составын пелбҗэт утла—тенгеок ти училищын первиши воспитанниквлажбы ылых. Но училище кызыт кадр шотышты чын күшшы потребностьюм удовлетворяен ак керд, седйндөн кызыт искусствын Луначарский лыман Московский Государственный театральный институт сага мариийский студи организуялтеш.

* * *

Марийский народын искуустышты ик пытариш вәрүш-
ты по праву ылеш—тәрләмаш. Тәрләмаш национальный ма-
рийский культурам выражаймашын ик формыжы ылеш. Ма-
ривлән тәрләмашты сек строгий формывладон различныи
чия тонвлә плетәлтый. Цилә тиды пүэргә дә йәдәмаш ты-
гырвләм, вуй савыцвләм, кыдәл ыштывләм дә бытовой оби-
ходын предметвләм укращаймашты когон применялтеш.

Маривлән тәрләмаш СССР-шты веле агыл, заграницыш-
тат когон известный ылеш. Тенге гынят марийский иску-
сствын ти область кызыт якте ситалыкок изучаймы, фик-
сируимы дә погымы ылте. Тене веле этнографин Ленин-
градский Государственный музейшты „Марийская нацио-
нальная вышивка“ альбом лыкмы лиэш.

Марийский АССР-н профессиональный изобразительный
искуустыжы эче пиш сәмәрәйк, тәйдин развитижы живо-
пись линидон веле кен. Ти областышты художниквлә мар-
ийский народлан дә тәйдин лучший представительвлажы-
лән посвящаймы шуку картиным создаваенйт. Рисуймаш-
ты мастервлә—художниквлә Г. А. Медведев, П. А. Ради-
мов, В. К. Тимофеев, В. И. Осипов, самодеятельный ху-
дожник И. М. Пландин дә молывлә первишим дә кызыт-
шым, производственный деятельностьюм, природым, празд-
нываймашым дә молымат отражайши шуку замечательный
произведенливләм создаваенйт.

Капитализмын гнет гыц Октябрьский социалистический
революцидон освобождаймы марийский народ возможнос-
тым получен: ышкымжын способностьвлажым шәрен кол-
таш, талантвләм вýкы лыкташ, кыды народ лошты тýн-
гälтýмы край. Зажиточный дә культурный ылымашым стро-
ен, искуустышки, самодеятельный творчествышы народ
пиш кого стремленим проявляя. Тидыжый художественный
самодеятельность кружоквлән дә индивидуальный исполн-
ительвлән количество царнýдеок дә когон кушмаш гыц
раскыдын каеш.

Массовый культурный движени халавләм дә республи-
кыштыш солавләмәт охватываен. Таманяр шүдбә драмати-
ческий, музыкальный, хоровой, танцевальный дә молы
художественный самодеятельностьн кружоквлә дә народ-
ный творчествын мастервлә районвлаштыш социалистиче-
ский культура томавләшты, колхозный клубвләшты, изба-
читальныывләшты дә мол вәреят ровотаят; народный твор-
чествын районный дә республиканский олимпиадывлә эртә-
ралтыйт.

Моркиштыш социалистический культура томан самоде-
ятельный ансамбль песни и пляски, кыдыдон сәмәрәйк энту-
зиаст И. А. Киргизов руковоя, когон известный ылеш. Кым-

ши республиканский олимпиадышты ансамбль Марийский АССР Совнаркомын переходящий Красный знамйон на-граждаймы.

Кырык-Мары районыштыш Калинин лымайн колхозын 30 эдемэн самодеятельный хор (учитель И. А. Тихомиров руково-водымы) марийский да русский произведенивлан кого ре-пертуарым имея. Йүрнештыйш „Комбинат“ промартельын, Сернур районын Мустаевский да Нурбельский сельсовет-вляштыйш хоровой коллективвлан таманяр лу драматический кружоквлан когон известный ылышт.

Мудрый ленинско-сталинский национальный политика Советский сандалыбын цилә народвлалан зажиточно да су-сун ылыш, национальный искусствым развиваяш правам обеспечиваен. Марийский народ, социалистический культу-рын күкшыцвлам овладеваен, большевистский партии руко-водствыдон искусствым — коммунистический воспитанин мощный оружижым неуклонно развивая.

Печать

Революци яктешй Российышты церковно-миссионерский литература веле мари йылмайдон лактыйн. Шуку веремә агыл, 1907 гыйц 1913 и якте, буржуазно-националистический направлениян, „марийский календарь“ манмы книгә Каза-нышты лактыйн. Марийский АССР-н территорииштыжы ни книгә, ни газет лакте.

Великий Октябрьский социалистический революци веле национальный печатьлан тыйнгәләлташ да развиваялташ ко-го возможностьюм пуэн. Кыйзыйтый веремән мәдденна марла да рушла йылмайдон 5 республиканский газет 39 тыйжем экземпляр разовый тираждон лактеш да 18 районный газет 36,5 тыйжем экземпляр разовый тираждон лактеш. Кыйзыйт цилә районвлан ышке газетштыйм имеят.

Стенной печатят тенгеок кымдан шәрлен шон. Кыйзыйт предприятивлаштый, колхозвлаштый, учрежденивлаштый да мәнмайн республикиштыш школвлаштый кым тыйжемәт утла стенгазетвлан лактыйт.

Каждый и йыдеок газетвлан качество больши да боль-ши яжоэмеш; массыдон кычымы ныйнин связь цаткыдемеш. Газетвлан ровота гишән лыкмы ВКП(б) Центральный Коми-тетин известный постановенивлан мәнмайн печатьлан кого палышыкым пуэнйт.

Газетвлан йыр рабочий да сельский корреспондентвлан кого арми күшкеш. Печатный газетвлаштый остатка кым и лошты рабселькорвлан количество почти кок пай күшкын. Лач 1940 инок активный корреспондентвлан шотышты 6413 рабочийвлан, колхозниквлан да интеллигенци газетвлаштый участвуенйт; республиканский да районный газетвлан ре-

дактивләшкән 61158 сирмәш нйны дорц поступаен. Коммунистым строймашты печать активный участниклам воспитывая.

Предприятивлән, колхозвлән дә учрежденивлән ровотам яжоэмдымашты печать кого рольым мадеш. Колхозвләшты кого урожай верц дә общественный животноводствым развиваймаш верц кредәлмашым активно организуйши 8 районный дә 7 стенной газет Всесоюзный сельскохозяйственный выставкин участник ылты.

Остатка лу и лошты (1930—1940 и) Марийский государственный издательство 835 различный книгавләм алык-мари дә кырык-мары йылмыйләдон лыктын, общий тиражши 2672,2 тыжем экземпляр. „ВКП(б) историн Краткий курсым“ дә Сталин тәнгын „Ленинизмын вопросвлә“ книгам марла йылмыйләдон лыкмаш марийский народын политический йылмаштыйжы пиш кого достижени ылеш. Ти книгавләдон тыжем труйшывлә большевизмым тыменыйт.

Тиды гыйц пасна, тенгеок Москваштат мари йылмыйләдон литература ләктеш. Учпедгиз учебный литературым массовый тиражвләдон лыктеш, а ВЛКСМ Центральный Комитет сагашы Детиздат детский художественный литературым мари йылмыйләдон лыктеш.

Марийский республикишты полиграфический базым Ыштыйм. Революци якте ик кого агыл, частновладельческий типографи Козмодемьянскишты веле ылын; кыйзит 2 республиканский типографи дә районвләшты печатный машиналам вләдон оборудуваймы дә шрифтовләдон обеспечиваймы 17 типографи ылты.

Йошкар-Ола халашты фотопингографим Ыштыйм, кыдыцилә газетвләм дә издательствым обслуживая.

Научно-исследовательский паша

Марийский республикишты национальный социалистический культурын пеледмаш тенгеок мәнмән кадрвләнә идеино-политический дә научно күшмашты, научно-исследовательский паша развиваялмашты, научный учрежденивлә күшмашты проявлялтеш. Высший школвлән работниклам 17 майын 1938 ин Кремльшишты принимаймы годым попымы Сталин тәнгын речьшы научно-исследовательский пашам кымдан шәрбымашлән пиш кого стимул лин.

Советский власть ивлән Ыштыйм Марийский социалистический культурын научно-исследовательский институт йылмый, литература, фольклор, искусство дә мари народын истори вопросвләм научно разрабатываймашты ровотая. Первый марийский алфавитым веспачаш анжен ләкмә дә у орфографим Ыштыйм. Школвләлән мари йылмым тыменыйм программывләм дә учебниклам лыкмы (морфоло-

ги, синтаксис), русско-марийский словарьвлам лыкмы, мари йылмывлам диалектологический атлас составлялтеш.

Остатка кым и лошты Институт народный творчествын образецвлам (фольклорым) погышашты кого пашам бытен. 600 утла ямаквлам сирен налмы, 5000 нары народный мыривлам да фольклорын тыгыды молы образецвлам погымы. Ти паян материалым научно обрабатываяш да марла дон рушла йылмайдон лыкташ тынгамбай: „Марийский ямаквлам“ I томым лыкмы, II томым йамдайлым, печать гыц лактыйт: марийский фольклорын антологи, „Марийский музыкальный фольклор“ сборник да молат.

Тенгеок мари народын исторический первиши гишан вопроссвля разрабатываялтыт. „Революционное движение на территории Марийской АССР в 1905 и 1906 г.г.“, „Хроника событий на территории Марийской АССР за 1917—22 г.г.“ книгивлам лыкмы да историн пиш шукердый верема гыц XVIII век якте включительно пырыши документвлам да материальвлам кого сборникым печатыш йамдайлым.

Марийский народын экономикин да культурын различный вопроссвладон научно-исследовательский пашам Н. К. Крупская лымэн Марийский Государственный педагогический институт видя. Профессорвлам, преподавательвлам да студентвлам трудвлам „Ученые записки“-эш лактыйт. „История коллективизации Марийской АССР“, „История образования Марийской Автономной Области“ да молат разрабатываялтыт, марийский йылмэн да литературын вопросвлам исследуюмаш кей.

Максим Горький лымэн Поволжский лесотехнический институт Марийской республикин лесной хозяйствышты да лесоразработкывлам механизирумашты научный пашам видя. Институт существуймы период лошты 32 различный экспедицим эртэрм, 190 научный темым разрабатываймы. Научный паша дон производство лошты цаткыды связь улы; разрабатываймы 103 тема уже производствышки пыренйт.

Институтын инициативыдон Йошкар-Олашты шуки ииш пушнгывлам дендрологический садым бытыймы. Пушнгывлам йори шындымэн пробный площадкышты лесым анжен куштымаштышы сакой мерявлен влияним тышлымаш кей. Лесын вредительвлам гишан да нийнайдон кредалмы различный мерявлен влияни гишан материалвлам погышаш кей.

Ти исследованивла гыц пасна йактый кишым йоктармашты, мацалам бытыймашты, кеквлам, зверьвлам да молын биологи шотышты пашавлам бытыймы.

1941 ин кок комплексный тема исследуялтыт: „Обоснование способов и форм рубок главного и промежуточного пользования в лесах водоохранной зоны Марийской АССР“ да „Тип механизированного предприятия на основе комп-

лекской механизации разрубки лесосек в условиях водоохранной зоны Марийской АССР".

Местный промышленность Наркоматын научно-исследовательский лаборатори минеральный дә растительный сырьем исследуя. Остатка ивлә лошты пүлә научный паша-влам публиковаймы: „Дикие волокнистые растения Марийской АССР“, „Местное дубильное сырье“, „Гидроизоляционные материалы“, „Декортиационная способность лубяных волокон“, „Опыт обследования пневмогенного осмола“ дә молат.

Наукын работниклә анзылны төхөн задача шалга: научно-исследовательский пашашкы активым дә интеллигентим большырак шывшаш. Краеведческий движеним кымдан шәрен колташ, Марийский республикин природный богатствывлам изучаймашым организуяш келеш, чтобы промышленностышты дә сельский хозяйствышты ниним яжоракын дә полныйрак используяш.



НАРОДНЫЙ ПРОСВЕЩЕНИИ



ародный просвещенишкы царский самодержавин отношеним характеризуен, В. И. Ленин Ышкымжын „К вопросу о политике министерства народного просвещения“ статьяштызы сирен: «...Российышты народын просвещенин сек злой, сек мириен кердтыйм врагши российский правительство ылеш» (Ленин, т. XVI, стр. 415).

Царский правительство Российын труйши массывлам пыйцемышты дә невежествышты урден. Но Российыштыш русский агыл национальностьвлам труйшивлам эчәйт худа условивлышты ыленыт. Самодержави Ышкымжын колонизаторский политикижыдон русский агыл национальностьвлам, труйшивлам сакой творческий способностьюм, инициативым подавляен дә нынйын культура күшмашым тормыжлен.

„Царский правительство,— „ВКП(б) историн Краткий курсышты“ попалтеш,—национальный областьвлаштыш коренной народностьвлам вýкы низший раса вýкы анжымла анжаш русский населеним тымден, официально нынйым „инородецвләэш“ лымден, нынйы вýкы презреним дә ненавистым воспитываен... Газетвлам дә книгвлам национальный йылмайдон лыкташ запрещаймы ылын, школвлышты туан йылмайдон тыменьмаш запрещаятын. Национальный культурым керек кыце пайлýртыймашымат царский правительство пүктен шуаш путаен, русский агыл национальностьвлам лошты насильно „рушангдымаш“ политикым проводен“ („ВКП(б) историн Краткий курс“, стр. 6—7).

Революция яктешй марийский уездвлам—тидй почти сплошной неграмотностян вárвлам. Мариийский населени лошты пүэргыйвлам цилажы 16%, а Ыдрамашвлажы 2% веле грамотный ылыныт. Царский правительство национальный культурым развиваймы вárеш религим дә спиртный напиткывлам усиленно шáрен, национальный враждам Ылýжтáрен, трудовой населеним жестоко эксплоатираймашым цил семйин поощряен. Мариийский населени лошты, молы русский агыл национальностьвлам лоштышаок грамотностьюм

шәрәмбү шотышты қыды-тидә мероприятия вләжы, сөк когонжок, русификаци политикым осуществляймашкы направляймы ылыныт. Народный просвещени министерствын 1870 ин лыкмы правилы вләштү төрокок келесәмү:

„Цилә инородецвлән образованин конечный цельзы, бесспорно, ныным рушангдымаш лишашлык“.

Техеный ылын цель, қыдым царский самодержави народный просвещени шотышты преследуен.

Революци якте мариийский солавләштү школвлә пачылтыныт гәннат, ныны, шукыжок, духовный ведомствын школвлә ылыныт: церковно-приходский влә дә „братьства св. Гурия“ манмы школвлә. Но ти школвләшкәт труйшывлән тетявлән доступ ограниченный ылын, тыштү, шукыжок, за житочный хрестиньвлән, кулаквлән дә торговойвлән эргивлән тыменыныт.

1908 ин Царевококшайский уездыштын школвлә гәц циләжы 376 эдемим веле тымден лыкмы, а Аринский училищым 18 и лошты Зәйдир веле пытәренйт. Труйши ма ривләлән высший ѿль даже средний образование получай маш гишән тумаяшат уке ылын.

Народный образовани гишән забота уке ылмаш учитель влән положеништät пәлдәйрнен. Народный учительын материальный дә правовой положенижé лелә ылын. Тәддү урядниквлә, черносотенецвлә вең униженим дә оскорбленим тырхен, преследуялтын. Народный учитель инспектор влә гәц веле ағыл, но местный попвлә гәцәт, кулаквлә дә торговойвлә гәцәт зависимый ылын.

Великий Октябрьский социалистический революци цилә национальность вләлән свободно развивалташ, нынйн политический, хозяйственный дә культурный Ылымашшын пеледмашлән условивләм создаваен. Советский Правительствын пытәриш декретвләок народный образованин положеним важ гәцок вашталтенйт. Гениальный вождь влә—Ленин дә Сталин вуйлалтымы большевистский партии руководствыдон, тетявләм туан Ылмыйдон тымдымашым обеспечивайши советский у школым создавай машты активный ровота тынгәләлтүн. Мариийский народын политический, экономический дә культурный отсталостым ликвидириумаш паша, национальный форман, социалистический содержаний у культурым строймаш паша пиш кого подъемдон дә энтузиазмдон тәрвәнен кен. Мариийский народ, Ышкәймҗын автономилен 20 и шомашеш, большевистский партии руководствыдон, народный образовани шотышты пиш кого успехвләм Ыштен шоктен дә молы народвләдон иквәреш счастливый у Ылымашим строя.

Мәнмән партии дә Советский правительство народный образовани делам развивай машты, у школвләм строймашкы дә взрослый населенин неграмотностьюм ликвидирий-

машки соок кого вниманиим уделяеныйт. Народный просвещенишки, особынок национальный республикивлашты дә областъвлашты, пиш шуку средство кея. Нынын доны школьный сеть дә тыменьшывлән количество күшмаш культуры күшмашын раскыды показатель ылеш.

Но отмечаяш келеш, что Советский властын пытәриши вилә лошты войнадон вызываемы мәймән сәндәлйкнән экономический отсталость дә хозяйственный разруха школьный делан развитин темплвашкы тыйнде кердтелыт. Народный хозяйствым восстановливаймаш задача дә сәндәлйкнән обороным цаткыдемдымаш пиш кого капиталовложенивләм тергеныйт. В. И. Ленин попен, что тяжелый промыш-



Йошкар-Олаштыш 7-шы № школа

ленностым восстановливаяш манын, „цилә вәре, даже школ-вләшәт экономничияш“ ма тыйнам вынужден ылынна.

Кого успехвлә, кыдывлә сәндәлйкнән социалистический индустриализациям проводымашты йыштен шоктымы ылыннат, всеобщий обязательный начальный обученин задачаләм разрешаяш цилә керәл материальний предпосылкывләм создаваеныйт. XVI партийный съездышты Сталин тәнг докладыштык келесен:

„Главныйжы кыйзит—обязательный первоначальный обученишки ванжаш. Мыйн „главныйжы“ манам, вет техень переход культурный революци делашты решающий ашкылым означайнежей... веремә шон, ынам ма всеобщий обя-

зательный первоначальный образованим организуяш тынгэлшашлык ылына“ („Вопросы Ленинизма“, 10 изд., стр. 384).

Сталин тэнгүн указани семйн мянман сандалыкыштын, ты шотышты Марийский республикаштат, 1930—31 учебный и гыц всеобщий обязательный начальный обученим, а тымбаки солавлышты семилетний обученим, халавлышты да рабочий поселоквлашты—средний образованим осуществляяш тынгэлмэй. И йидеек школвлан сеть кымдаэмеш, особынок неполный средний да средний школвлан шукемйт, тышты тыменьшывлан количество күшкеш. Цилә тиды ВКП(б)-н XVIII съездышты задачим шындаш позволяен: халашты всеобщий средний обученим да солашты всеобщий семилетний обученим да цилә национальный республикавлашток быймашыш пырташ.

Школвлан сеть да тышты тыменьшывлан количество күшмашым теве ти данныйвлан анжыктат:

	Школвлан количество				Тыменьшывлан количество			
	на- чаль- ный	не- полн. сред- ний	Сред- ний	Цилажы	I-IV класс	V-VII класс	VIII-X класс	Цилажы
1922 ин	—	—	—	248	—	—	—	17113
23/24 ин	309	11	6	326	—	—	—	21153
27/28 ин	419	21	8	448	30902	3445	428	34775
1930 ин	586	44	—	630	47072	4746	—	51818
35/36 ин	512	136	13	661	58658	18559	939	78818
40/41 ин	488	166	54	708	67389	32774	7439	107602

Ти данныйвлан анжыктат, что Марийский республика солашты семилетний образованим да халавлышты, рабочий поселоквлашты—средний образованим быймашыш пыртым корныдон неуклонно кей; неполный средний да средний школвлан количество каждый ин күшкеш.*

Мянман республикаштына школвлан учебно-воспитательный паша пүлә яжоэмэн. Тыменьшывлан лошты дисциплина цаткыдемин, наукывлан основым пәлен нылмашты нынбын мыштымашышты цаткыдырак да келгэрәк лин. Тыменьшывлан грамотностьюм лүлтэмаш верц систематический кредитмаш кей. Русский йылмым, историм, географим, математикым да молы предметвлам тыменьмашкы школьниквлан кого интересым проявляят, нынбын кругозорышты и йыде шәрлә.

* Начальный школвлан количество чыдеммаш нынбым укрепляймаш да НСШ-кы преобразуймаш шотеш кей.

Чыйд ағыл школвлә, қыдывлә Ышке примерыштыдон анжыктат, стопроцентный успеваемость верц қыце кредәләш келеш. Например, Горно-Марийский районын Аксаевский начальный школа шуки ивлә мыч полный успеваемость-дон кеә. Ти школышты тыменьшывлә увлекательно дә ясно рассказываен, красиво сирен, задачивләм пыйсән решен дә общественно-политический пашашты активно участвуен мыштат.

Школвлән паша яжоэммәй тенгеок тидат анжыкта: 1939—40 учебный ин 274 класс полный успеваемостью имееныйт. Шуки учительвлә Ышкымжын упорный пашаштыдон и йәдеок тыменьшывлән стопроцентный успевае-мостьюм пугат.

Йошкар-Ола районышты, Русско-Кукмарский НСШ-н учительница-орденоносец С. М. Замятина Ышкымжын предметшыдон—русский йәлмәйдон дә литературный лыдмаш-дон икманяр ивлә мыч тыменьшывлән соок полный успевае-мостьюм имея.

Волжский районын, 26 километрыштыш начальный школын заведующий С. И. Леухин, II дә IV классвләшты рово-таен, цилә предметдонок стопроцентный успеваемостью имея; тыменьшывлән сиримаш особынок выделяят теш: тө-тавлә грамотно дә красиво сирәт.

Куженерский районыштыш Русско-Кугунурский началь-ный школын 4 классым тымдыши учительница Е. Н. Леу-хина уроквләм живо, интересно строя, уроквләштә дис-циплина пиш яжо. Русский йәлмәйдон дә арифметикидон контрольный пашавләм тыменьшывлә шукижок на „хоро-шо“ дә на „отлично“ выполняеныйт.

Школа дон семяян сотрудничество, коммунистический воспитаништы ныйнай иквәреш пашашты у эдембим форми-руймашты обязательный условивлә ылыт. Ты школвлә, қыдывлә родительвләдон систематический ровотам видат, учебно-воспитательный пашашты лучший результатвләм имеят.

Например, Куженерский районыштыш Лонгенерский дә Юледурский НСШ-влән учительвлә родительвләдон кого ровотам видат. Ныйн колхозвлә йәбе техень вопросвләдон родительвлән собравивләм эртәрәт: семяшты тетям вос-питываймаш гишән, школьникин режим гишән, токы пумы заданивләм выполнимаш гишән, школын иаша гишән от-четым ыштат дә молат. Ти результатеш школвлә лучший показательвләм имеят.

Тетявләм трудым яратымашкы воспитываймаш гишән, ныйнан анзыкалаши практический пашашкы йамдыймаш гишән ВКП(б) XVIII съездышты Молотов тәнгүн указанижи мәймән школвлән пашашты кого палшыкым пуэн. Наукым практикыдон увязываен, тыменьшывләлән практический на-

выкым пумаш вопроссон школвлә балышырак занимаяш тыйнгәлйнит.

Примереш Сернурский районыштыш Мустаевский НСШ-м наләш лиэш. Тиштү организуймы юный натуралиствлән кружок, орденоносец-учитель В. М. Мамаев руководым-дон, пашам систематически видә. Юннатвлән силадон учебно-наглядный пособим шукы йамдыймай, кыдывлә программный материалым тыменьмашты используялтыт. Юннатвлә школа сагашы участкышты шукы сорт олмавулам, арбузым да молымат күштат. Сельскохозяйственный пашавләм эртәрмаштыштыш школа колхозлан кого палышым пул. Муста-



Тетявлә пионерский лагерьшты

евский НСШ-н юннатвлән кружок 1941 ин Всесоюзный сельскохозяйственный выставкин участник ылеш.

Косолаповский районыштыш Зашибемский НСШ-н директор А. Ф. Шарнин юннатвлән пашам тенгеок яжон организуен. Юннатвлән кружок тоже 1941 ин Всесоюзный сельскохозяйственный выставкин участник ылеш. Школа сагашы участкышты многолетний шадынгым, кок-сагызым, кориандрым, клещевиным күштат. Юннатвлән кружокшты 4 секци ровотаят: метеорологический, сельский хозяйствын опытниквлә, цветководвлә, гербаризаторвлә да коллекционервлә. Выставкилан кружок гигрометрын да флюгерын икманяр модельвләм, цәрә пырцан шыльым, народный приметывлән сборникым да молымат йамдыйлай.

Республиканы мычкы техенъ примервлә чбдй агулел-

Школьниковлән физический воспитани школын учебно-воспитательный пашан органический частьши ылеш. Тыменьшывлә физический культурыдон когон интересуют, экспериментал, туристский походвләм дә лыжный соревнованийләм быштät. Эртыйшый учебный годын пытäриш полугодинок б тýжем утла тыменьшывлә „Будь готов к труду и обороне“ дә „Готов к труду и обороне“ комплексдон тел нормывләм сдаеный. Каждый средний школа сага физкультурный площадкывлә быштälтый.

Республикашты народный образовани делан пиш ко-го размахши учительский кадрвлә кýрýлтеок күшмашдон сопровождаялтеш. Учительвлән количество 1923—24 учебный ин ылши 599 гýц 1940—41 ин 3950 якте күшкын. Учи-тельский кадрвләм йамдýлýшый учебный заведенивлән кым-да седьмым создаваймы. 7 педагогический училище улы, кы-дывлә гач остатка 6 и лошты 2136 учительным йамдýлýшым.

1931 ин Йошкар-Олашты Крупская лýмэн Марийский Государственный педагогический институтым пачмы. Ин-ститут 10 и лошты средний школвләлән дә училищевләлән 330 учительным—историквләм, языковедвләм, биологвләм дә математиквләм йамдýлен.

1934 и годшен двухгодичный Учительский институт су-ществуя, кыды неполный средний школвләлән учительский кадрим йамдýлә. Учительский институт 469 учительным йамдýлен. Тиды гýц пасна, шуки учительвлә заочно ты-мень средний дә высший педагогический образованим по-лучаят.

Русский агыл школвлән коренизацим проводымдон, су-ществуйши стационарный педагогический учебный заведе-нивлә ылмашток дополнительно начальный дә неполный средний школвләлән мари учительвләм йамдýлýшый курс-влә тенеш ин эртäрлтыйт, тишти 170 эдем тыменыйт.

Большевистский парти дә Советский правительство школлан дә учительлән пиш кого вниманим уделяят. В. И. Ленин попен:

„Народный учитель мä донна техень күкшýцýшкý ша-галтымы лишашлык, маханышты тýдý буржуазный обще-ствышты нигнамат шалгыде, ак шалгы дә шалгенжат ак керд“.

Паша тýрýм лултýмаш гишан постановлени, учитель-вләлән персональный званим пумаш, тенгеок учительвләм аттестуйымаш учитель гишан отеческий сталинский забо-тын выражени ылеш. Аттестацим эртýшывлә логыц 2259 эдем учительын персональный званим получаеныйт. Сола школвләшты тетявләм тымдымы дә воспитываймы дела-шты кого успехвләм бышым гишан, тымдымаш пашам от-лично шýндым гишан дә солан общественный бýлымаштый активный участим принимаймы гишан Марийский АССР-н

20 учитель СССР-н орденвлайдон да медальвлайдон награждаймы ылты.

Йоласал районыштыш Акчериинский школын заведующий Софья Никитична Тимофеева Ленин ордендон награждаймы. Тыйң игбىц иштүй стопроцентный успеваемостым школышты имея. Перви, незер хресәнъ семняшты воспитываялтын, Софья Никитична педагогический образованим получаяш возможностым имеен, но творческий паша корнышкыжы Октябрьский социалистический революции гыйц вара веле шагал кердйн. Тиды сталинский эпохын сәмйөрүк поколеним яратен, туан әвәлә, воспитывая. Советский школышты 19 и ровотаймаштыжы мәнмән социалистический родинылан преданный ылшы таманяр шүдү патриотвлам тыйды воспитываен, школыниквлә, учительвлә, населени да цилә общественность тыйым когон ярата да уважая. Марийский АССР-н Верховный Советын айырмашвлә кечбىн Тимофеева тәнгым Марийский АССР-н Верховный Советын депутатеш труйшывлә единогласно айыренйт.

Кырык-Мары районын Троицко-Посадский средний школыштыш начальный классвлайн учитель Александр Владимирович Орлов педагогический пашан 48 и стажым имея, 44 ижy тыйды Троицкий-Посадышты ровотаен. Александр Владимирович педагогический делан подлинный мастер ылеш. Тыйды воспитываймы тыменьшывлә глубокий да прочный знанивлам имеят. Таманяр шүдү тыйбын первиши учениквлажы социалистический трудын мастервлә—инженервлә, пароходын да кораблын капитанвлә, техниквлә, учительвлә, социалистический нырвлан стахановецвлә линйт. Ныны башкымыштын учительыштым яратен да тау баштен ашындәрт. Орлов тәнгым правительство „За трудовое отличие“ медальдон награждаен.

„Знак почета“ ордендон Сернурский районыштыш Мустаевский НСШ-н завуч Василий Михайлович Мамаев награждаймы. Тиды педагогический пашан 19 и стажым имея да республикаштына ик лучший учитель ылеш. Тиды башкымжын цилә энергижым тетявлам воспитываймаш да тымдымаш делашкы пуа, учебно-воспитательный пашаштыш каждый успехым пиш когон сусун переживая да цилә коллективдон иквәреш школын успехвлайдон когоэшнә. Башкымжын предметвлажидон (хими да естествознани) и йидеок стопроцентный успеваемостым имея. Тетявлам тымден, ты веремәнок башкейт тыйды тыменеш: педагогический институтым яжо да отличный показательвлайдон заочно тымень пытәрен, башкымжын педагогический мастерством соок лүлтә. Школын завуч ылмаштыжы, учительвлан пашам тыйды систематически контролируя да когон нынблан палша. Мамаев тәнг общественный пашашты активный участим при-

нимая, социалистический соревнованин организатор ылеш, Сернурский районный советын депутатеш айырмы.

Куженерский районныштыш Бизимбирский начальный школын учительница Александра Михайловна Веткина ти школ-



ССР Союзын орденләрдөн дә медальләрдөн награждаймы учительлән групка. Күшбәйн шэлахай гыйц вургымлашкы: И. Г. Силин, С. Н. Тимофеева, Г. С. Игошин, П. П. Лосева, В. М. Мамаев, С. М. Замятина, А. С. Новоселова дә А. В. Васильева

лышты 32 и ровотая. Тыйдай йышке пашајым яраты, тетявлам воспитываймашым тымдымашдон мастерски сочетая да керек-кынамат высший показательвлам имея. Тыменьшывлам прочный глубокий знанивлядон да яжо каллиграфидон школым пытэрэт. Тыйдин ровотажы соок яжо оценкам 5 классышты тымдыши ты учительвлам гыйц получая, кун доны тыйдин школым тымень лақшын поступают. Тетявлам воспитываймашты да тымдымашты яжо успехвлажы да общественный пашашты активно участвуймызы гишин Веткина тәнг Почетный грамотыдон награждаймы да республиканский Почет книгашкы сирымы.

Отличник-учительвлам, педагогический трудын мастервлам, пиш яжо общественниквлам мәнмән республикаштына шуку улы. Институт усовершенствования учителей нынбын пашаштын пиш паян опытым изучая, тыйдым обобщая да молывес учительвлам лошты шәрә.

Кок и лошты йыштым пашаштыжы Институт усовершенствования учитель 10 курсым эртәрен, консультацивлам, семинарвлам да докладвлам провоен, районный педагогический кабинетвлалан палшыкым пуэн. Институт „В помощь учителю“ сборникым, методический пособивлам лыктеш.

Ленинско-сталинский национальный политика неуклонно осуществляялтеш. Школвлам пакыла коренизируймашдон кого паша кей. Средний школвлашты туан йылмайдон тымдымы классвлан количство год гыйц годыш шукем миа. Учебниквламт туан йылмайдон лыктыт. 1938 и гыйц 1940 и якте лугово-восточный йылмайдон 35 учебник, кырык-мары йылмайдон 30 учебник лақтынёт.

Туан йылмайдон сирымы учебниквладон школвлам ситарымаш цилә учебно-воспитательный пашамок пакыла яжоэмдыш палша.

Дошкольный воспитани народный образованин пиш важный составной частьши ылеш. Советский правительство детсадвлам да детский площадкывлам организуймашкы шуку средствым колта. Тидай тетявлам гишин мәнмән партии да Советский правительствунын пиш кого заботыжым раскыдын пайлдыртә. 1940 ин дошкольный воспитанишки Марийский АССР-шты 332,8 тыйжем тәнгәм ассигноваймы, а 1941 ин—1282,5 тыйжем тәнгәм. Дошкольный учрежденивлашты 7 тыйжем утла тетявлам воспитываалтыт.

Детский садвлалан специальный, юнгата да соты томавлам строялтыт. Остатка ныл и лошты мәнмән республикаштына 8 техень зданим строймы.

Волжск халашты Марийский целлюлозно-бумажный комбинатын детский садын зданим йәктер парк лоэш строймы. Жаргы пушантывлам логыйц розовыялгы кок этажан здани мәндәрцок каеш. Каждый ирок тишкы 105 бөрвезд толеш, а

Нынбын ёвашты производствышты спокойнан ровотаят. Тетявлә тишты веремәм веселән дә қындон эртәрәт. Нынбын тишты йырваш ылшы балымаш гишән пытаришы знанивлам получаят, культурный советский гражданинын навыквлам дә привычкывлам тымень налыйт.

Дошкольный учрежденивлам опытный работниквладон обеспечиваймы ылыйт. Нынбы логбц шукыжок дошкольный учрежденивлашты шукы веремә ровотаят дә тетявлә докы ылшы индивидуальный подходын основеш воспитательный пашам яжон шынденейт. Дошкольный работниквлажым Иошкар-Олинский педагогический училищен дошкольный отделени ләмдблә.

Тетявләдон внешкольный ровотам видымашлән кого внимани уделялтеш. Республикаштына 10 внешкольный уч-



Йошкар-Олашты 8 №-ан детский сздышты. Музыкыдан мырымаш

реждени улы—6 пионер тома дә 4 детский технический станци. Ниний таманяр тыйжем тетям обслуживают дә угбц күшши поколеним воспитываймашты кого палшыкым пuate. Кружоквлашты занимаен, тетявлә йышкымыштын способностьштым развивают, книгәвлам, газетвлам, журналвлам лыдыйт, йарсым веремаштым веселән эртәрәт.

Йошкар-Олаштыш Пионервлан тома йрвезывладон каждый кечин циц ылеш; тишты 15 кружок дә 33 группа ровотаят, нини 520 эдемым охватывают. Пишок яратымы кружоквлажбы: фото, драматический, рукодельный, авиамодель-

ный, кукольный да молат. Пионервлан томан библиотекышты 3,5 тыйжем юный читатель каштеш, лыдмы залышкы каждый кечин 120 эдем нары толеш.

Авиамодельный кружокышты тетявлә бензиновый моторан авиамодельным быштат, тенгеок сжатый воздухдон ровотайышы моторан модельмат быштат. Юный фотограф-вла „Мәнмән халана 1941 ин“ да „Счастливый детство“ фотоальбомвлам йәмдәйләмашты ровотаят. Юный фотолюбитель Смехов Донард лейкым да тыйдәлән увеличительным быштен пытәрә. Юный радиист Артишин Юра, кыды 1940 ин детский творчествын выставкышты юный техниквла лошты пытәриш вәрим нальян, Пионервлан томан лабораториялам обслуживайшашик радиоузелым йәмдәйләмашты пыт ровотаят. Юный осводовецвлан кружокышты ырвезыйвлә военно-морской делам кого интересдон изучают, Военно-Морской Флотын боецвла лииш шанат.

Пионервлан томан да Детский технический станции кружоквлашты навыквлам получаен, шуку ырвезыйвлә кыйзый школвлашты кружоквладон бышке руководят. Кружковецвла—авиамоделист Гживац Константин, фотолюбитель Галашов Рафаил, автомоделист Пылаев Анатолий да молат кыйзый Рабоче-Крестьянский Красный Армишты служат. Кружоквлашты получаймы пәләмашвлә военный специальностым ялонрак пәлен наляш нынбылән палшат.

Пионервлан томан ровоташты кого вәрим художественный отдел занимаят. Пионервла рукодели кружокдон когон интересуют, ти кружокышты 100 эдем утла тыменьйт. Тетявлә сложный пашавлам быштат, например, Марийский АССР-н картым, республикинан гербым, национальный костюмвлам да молымат түрләт.

Республиканский детский технический станцишты 23 кружок ровотаят. Технический кружоквла гыц пасна тишты юный натуралистлан кружок улы, кыды кок-сагызым, соый, клещевиным да молымат кушта.

Физический недостаткан тетявләйт советский условивлашты вниманиде ак котеп. Революци яктешы веремаштышлә, пеле шужен каштмаш нынбылән ак угрожайы. Циylan ныны соответствующий школвлашты тыменьйт. Мәнмән республикиштына слопойвлан школа улы (Йошкар-Ола районыштыш Савино солашты) да глухонемойвлән кок школа улы (Козмодемьянскшты да Сотнурский районыштыш Арино солашты). Школвлам тымень ләкшә тетявлә коммунистический обществын активный строительвлә лит.

Мәнмән республикиштыш 5 детский томавлашты: Люльпанскийшты, Сурскийшты, Ежовскийшты, Параныгинский да Конганурскийшты 800 тетя воспитывают. Детский томавләлән ассигновани каждый ин кушкин миә. 1937 ин 1287,3 тыйжем тәнгә ассигнуймы ылын, а 1941 ин—2271 тый-

жем тәнгә. Детский томавләштәр тетявләлән физический дә умственный развитилән цилә условивләм пумы: школвлә, мастерскойвлә, спортивный инвентарь, библиотекывлә, технический кружоквлә, художественный самодеятельностьның кружоквлә дә молат. Тетявлә жизнерадостныйвлә, бодрый-влә күшкүт, наукавлән основывләм успешно тымень ләктәйт.

Детский томавлә гәйц ләкшә шуку эргашвлә дә Ыдыш-рашвлә кыйзыт производствышты стахановецвлә дә ударниковлә ылыт.

Сталинский пятилеткивлән ивлә лошты күгижә годшын ик лелә наследим—мариийский населенин почти сплошной не-грамотностьюым ликвидириумашты шукым ыштымы. Ти жеп лошты 100 тәжем утла неграмотныйвләмдә малограмотный-вләм тымдымы. Шуку сельсоветвләм мә имеенә, например, Параньгинский районыштыш Ильпанурский сельсовет, кышты неграмотностьюым дә малограмотностьюым полныйок ликвидириен пытәрыйм.

Перви неграмотный ылшывлә шукужы кыйзыт предприятивлән, колхозвлән дә учрежденивлән руководительвлә, государственный деятельвлә ылыт. Марийский АССР Верховный Советын депутат А. Е. Апаева, перви неграмотный ылши, трактористкеш тымень ләктән, а кыйзыт колхозный техникумышты тыменеш. Тенгеок перви неграмотный ылши С. И. Никитин кыйзыт Ронгинский районыштыш Алеевский начальный школым заведывая, С. А. Музуров Иошкар-Ола халан прокурор ылеш.

Ти фактвлә труйши массывләм күштымаш дә воспитываимаш гишән партин дә Советский правительствуң заботым раскыдын анжыктат. Задача тәштә ылеш, чтобы лишыл ивләнок неграмотностьюым дә малограмотностьюым полныйок ликвидириен шокташ. Ти важный задачым осуществлямашты цилә советский общественность активный участиим принимайшашлык.

Мәнмән республикишты культура күшмаш политико-просветительный учрежденивлән сеть кымдан шәрләмәш гәйц каеш. Социалистический культурын 17 районный тома улы, 18 районный дә 53 сельский библиотекывлә, күшты 259 тәжем экземпляр книга ылеш, 92 колхозный клуб дә 500 утла красный уголоквлә, 253 изба-читальня улы. Республиканский научный библиотекаат пүлә когоэмән, тиды 109 тәжем экземпляр книгам имея дә 10 тәжем нәрәй эдемәм обслуживаая.

Республикишты политико-просветительный учрежденивлән сеть когоэмән. Нинй культурын очаг ылыт, труйши-вләм хозяйственно-политический задачывләм выполнимашкы мобилизуют.

Примереш Параньгинский районыштыш Тоштояльский

изба-читальным нäläш лиеш, кыдым комсомолец Галлямов Гайнан заведывая. Изба-читальнын пашам совет вуйлалта, кыды Ышләнжы палшаш комсомольский активым, интеллигентим, колхозный производствын стахановецвлам дä ударниквлам шывшеш. Изба-читальня йори строймы кого помещениши ылеш, тышты военный дä физкультурный уголоквлам улы; военно-физкультурный ровотам организуймы. Осоавиахимын первичный организацишты 30 утла член ылышт, ПВХО, ГСО кружоквлам ровотаят; учебный группын занятиялвла эртäрлätбыт.

Изба-читальня сага кечйньок юкын лыдмаш дä радиом цуцан колыштмаш эртäрлтеш, тýлзышты 2—3 гänä стенгазета лäктеш. 12 эдемäн драматический кружокым организуймы, кыды населенилошты кого пашам Ыштä. Избач Галлямов тäng лучший агитатор ылеш. Изба-читальня сага политкружок систематически ровотая.

Петьяльский, Пумаринский, Часовенский изба-читальнывлам, Косолаповский дä Оршанский районный библиотеки-влам дä шуки молы политико-просветительный учрежденивлам массовый кого пашам организуймашты примервлам анжыктат.

Советский власть ивлэн Марийский АССР-н территорииты кок музейм пачмы: республиканский—Йошкар-Олашты дä Козмодемьянск халашты. Музейвлам ты достиженивлам научно обобщают дä наглядно анжыктат, кыдывлам мänmäн республика 20 и существуймыжи лошты Ыштен шоктен. Труйшывлам Ышкымыштын республикым изучаймашкы кого интересым проявляят. Музейвлам известность күшкеш; тышкы кашмаш и йäдеок шукемеш.

* * *

Народный образовани коммунистический строительствын ик сек важный участокшы ылеш. Мänmäн партия Центральный Комитет, Советский правительство дä лично Сталин тäng мänmäн сäндäлýкыштын народный образовани развязывалтым верц пиш кого заботым проявляят.

Народный образовани делашкы ассигноваймаш каждый ин когоэм миä, школвлэн дä политико-просветительный учрежденивлэн сеть больши дä больши шäрлä. Остатка вýц и лошток мänmäн республикинан народный образовани бюджет 23,4 миллион тängä гýц 41,4 миллион тängä якте күшкын. Сталинский пятилеткывлам периодын 29.360 тыменьшылэн 126 школым строймы.

Социализм окончательно строймы дä социализм гýц коммунизмышки постепенно ванжымаш периодын тетявлам воспитываймаш школын веле агыл, но и цилä советский общественностьюн дела ылеш.

Мänmäн республикиштына, цилä сäндäлýкыштышнäлäок,

тетявлён коммунистический воспитани верц дә школлан
действенный палышым пумаш верц подлинный народный
движени күшкеш дә шәрлә. Великий Коммунистический
партия руководствыдон, школын, семиян дә широкий об-
щественностьн иквәреш ылши усилидон, солашты дә на-
циональный республиклышты всеобщий семилетний обу-
ченим дә халашты десятилетний обученим осуществляймы
гишән партияны правительство шындымы задачывлам раз-
решаймашты успехым обеспечиваен.





арийский народын лелй, правадымы Ылымашыжы вовсеэшок эртен кен. Кок пачаш гнет дә жестокий эксплоатаци, кыдым кугижә годым труйшывлә терпенйт, лишенивлә, шүжен Ылымаш дә болезньвлә—техеный ылыт эртышы же-пин картиналә.

Марийский хресаньвлән пörтвлә шимеммәй якте коптаят шыцшы стенән, потолокан, лявырән седирән ик общий кыйдежвлә ылыныт. Эдемвлә гыц пасна пörтштә телим волыкым урденйт. Воздух шыкшдон дә испаренивләдон отравлялтын. Лявырән өлицәвлә дә кудвичывлә, тýрынь кен шыцшы пörтвлә, даже проста коловеңт уке ылмаш—техеный ылын революци- яктеши мариийский сола.

Эпидеми цервлә эдем Ылымашвләм лу тýжемйн һангейт. Зоб, трахома, туберкулез, сифилис дә молы социальный цервлә эдемвләм пашалын ярдымывләм ыштенйт. Царевококшайский уездышты, например, руш населени лошты 35%, мари лошты 65% трахомыдан ясыланенйт.

Населеним здороваемдым гишән, культурым дә материальный благосостояним лүлтим гишән, личный гигиена гишән попашат уке ылын. Населени лошты колымаш когон шуки ылын, а тетявлә лошты 70% якте шон. Населенин күшмаш пиш чыйдә ылын.

Великий Октябрьский социалистический революции мариийский народын положеним важ гыцок вашталтен. Советский власть ивлән политический раскрепощенидон дә национальный, экономический, культурный неравенствым пыйтәримдон иквәрешок народный здравоохранеништät кого пашам ыштымбы. Мәнмән партина дә Советский правительство труйшывлән здоровам перегымашкы кого вниманим уделяят. Народын здоровам перегымаш верц кредәлмашын основышкы оздоровительный дә санитарный кого мероприятиивләм пиштымбы, тидылән керәл материальный предпосылкывләм ыштымбы.

Здравоохраненишки оксам шавымаш и йыде когоэмеш.

1940 ин бюджет 17.708 тыйжем тайгы ылын, остатка лу и лошты тидй почти 13 гянä күшкын. Населени лошты санитарно-просветительный кого паша кей. Цервладон кре-дайлыш, трудын условивлам здороваэмдым верц, культурный быт верц планомерный кредитмаш кей. Лечебно-про-филактический учрежденивлан сеть күшкеш, врачвлан, фельдшервлан, акушеркывлан да сестравлан количество шукемеш. Шадыран, холерын, чуман эпидемивл пытеныйт, когон вашталтши молы ясыланымашвлайт шуки чайдынайт.

Марийский автономи 20 и существуймы лошты больни-цывл 13 гыц 44 якте шукеминайт, тайштыш койкавлан шот 160 гыц 2072 якте шукемин. Врачвлан количество 14 гянä шукемин, кызыт нинай 200 эдемят утла ылыт, а сред-ний квалификациэн медицинский работниквл 59 гыц 1256 эдем якте шукеминайт. Марийский АССР-штыш медицинский учрежденивлам врачвладон в основном ситарен шоктымы. Санитарный аппарат биштен шоктымы. Каждый районыш-ток врачвлай улы.

1930 ин Йошкар-Ола халашты медицинский техникумым пачмы, вара фельдшерско-акушерский школышы реорга-низуймы, а 1935 ин Йурнайшти медицинский сестравлам йамдайлымй школа пачылтын. Средний квалификациэн меди-цинский кадрвлам йамдайлымшти ти кок школа кого ролым мадыныт. 1940 инок школывл 183 эдемым тымден лык-тыныт.

Лечебный учрежденивлан сетьим шарымаш да здраво-охранени кадрвлан күшмаш санитарный состояним яжоэм-дымшти да эпидемивлам ликвидирумашты пашам кым-дан тайнгэлыш позволяенайт. Населенный пунктвлам здор-ваэмдымшти, выддон снабжаймаш яжоэмдымшти, со-лавлам да халавлам благоустраивмашты кого пашам биш-тымы. Физкультурно-оздоровительный меревлам когон шарым основеш мәнмән населени здороважы цаткыдемин.

Звениговский, Волжский да иклаштык Моркинский районвлаштиш шуки солашток выддон снабжаймаш яжо источниквл 1 перви уке ылыныт; населени куп выдым йүн блен. Выд тыйдай сары, худа тотан да худа пышан ылын. Техень выдым йүмашеш тай районвлашти пиш кого процент населени зоб цердон ясыланен.

Кызыт населени тайшти ире выдым йүэш. Помарышты, Кукшенирышты, Мамасевышты кустовой водопроводвлам строен пытаришмы. Водопроводвлам Йошкар-Ола, Волжск халавлышты, Кожла-Сола поселокышты биштымы. 50 утла ыражвлам пиролымы, пураан коловецвлайжы каждый солаш-ты, каждый рабочий поселокышты улы.

Выд налмай цила вэрвлашток санитарный надзорым ус-танавливаймы, общественный пользованин вэрвлаштиш

выйдлэн лабораторный исследованим йыштэт. Населенный пунктвлә олмыкталтыт: поселоквләэш пушәнгәм шындат, колхозный парквләм, культурный водоемвләм йыштэт, пүвләм пүйт. Колхозный строй советский солан благоустройствым дә культурым обеспечивая.

Техень образцовый колхозный солавлә, маханы ылеш, например, Куженер районыштыш, Визимбирь сола (Воронцов ләймән колхоз), больши дә больши күшкүт. Ти солашты колхозниквлән томавлә шукыжок йонгатавлә, сотывлә, седырәвләҗы масляный чијдон чијлтыймывлә дә ире ылыт, умывальниковләм, ире посудам, пасна плотенцывләм дә молымат имеят. Техень солавлә каждый районышток уже чыйдә ағылеп.

Вашталтшы цервләдон кредитләш 8 межрайонный проти-



Йурныштыш дом отдых

воэпидемический станцим, 7 малярийный станцим дә пунктвләм, 6 санитарно-бактериологический лабораториям йыштыймый. Брюшной тиф, дизентери, шадыра, скарлатина, дифтери, Ырлыхан дә молы цервлә ваштареш профилактический прививкывләм йыштыймаш шукемейн. Возвратный тиф, натуральный шадыра, цинга, холера совсемок ликвидируймы ылыт.

Перви кымдан шәрлышы цервләдон—зобдон дә трахомыдон кредитләш специальный медицинский учрежденивлән целый сеть улы. Зобный станцим Звениговский районыштыш Кожла-Солаэш организуймы. Станци всесоюзный значений научно-исследовательский дә лечебный учреждени ылеш. Тидбү у аппаратурыдон пиш яжон оборудоваймы; хирургический, терапевтический дә нервный отделений кли-

ника улы, рентгено- да физио-терапевтический кабинетвлә, санитарно-химический да биохимический лабораторивлә, санитарно-игиенический отдел улы.

Республикаштына зобдон кредитмаштый пиш кого профилактический паша эртәрәлтеш—цилая населенилан иодный профилактика да школвлаштый детский иодный профилактика. Цилая ти мерәвләм эртәрәмашын результатеш остатка ивләнок зобдон ясыланышаш кок пай чыйдембін.

Тенгеок трахомыдон кредитмаштый когон кея. Йошкар-Олашты республиканский глазной больница улы; колхозвлаштый 250 трахоматозный пункттым организуймы; участковый больницивлаштый трахомыдон ясыланышывлән йори койкавләм шындымы; 23 врач-окулист (сыңзә-доктор) улы. Трахомыдон кредитмаштый шукы работниквля пиш пыт ровотаенйт, царизм гыйц кодшы ти наследим ликвидириумашты кого результатлам биштен шоктенйт. Результатешыжы трахомыдон ясыланышаш мариийский населени лошты 9 гәнә утла чыйдембін.

Цилая халавлаштый да районвлаштый населенилан лечебный специализированный палышык пулалтеш. Тиды остатка ивлән кого развитим получаен. Туберкулезный да кожно-нерологический диспансервлә, 10 туберкулезный да 12 венерологический пунктвлә районвлаштый ылты, 6 рентгеновский кабинет, 17 зубной кабинет, 18 клинический лаборатория да молат.

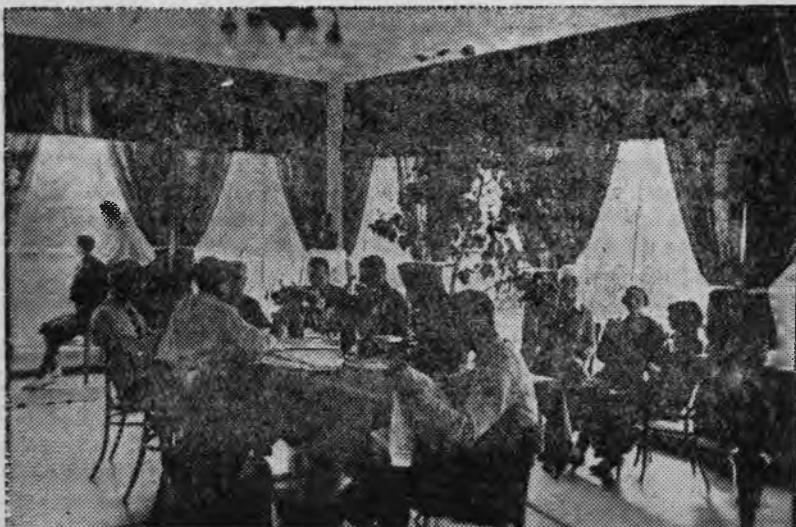
Революци якте больницивлә да амбулаторивлә шукыжок приспособленный ағыл томавлаштый ылыныт—Кадамский, Сотнурский да молат. Койкавлән специализаци нимаханят уке ылын, ик койкаок терапевтический, нервный, хирургический больнойвләм, әзә биштүшүвләм обслуживаен, вес семийнжы “универсальный врачеванин” койка ылын. Кыйзыт солавлаштый чыйдым ағыл угыйц строймы да оборудоваймы яжо больницивлә улы. Халавлаштыш больницивлә лошты Волжск халан больница пассанок айырлалтеш.

Медицинын палышык населенилан цилән доступный лин. Медицинский пунктвлә солавлаштый, рабочий поселоквлаштый, лесной участкывлаштый улы. Скорый медицинский палышыкм организуймы, тиштый автотранспорт да авиаци использываялтыт.

Здравоохранени делашты башке делаштылан преданный ылышы замечательный кадрвлә улы. Шукы специалиствлә башкымыштын честный, самоотверженный пашаштыдан населени лошты башланышты авторитетым воюен нальнит. Куженерский районыштыш Тумью-Мучашский больницин заведующий А. Д. Смирнов, Сернурский больницин заведующий С. А. Решетников, Параньгинский районный здравоохранени отделын заведующий М. Н. Суслов да молы врачувлә ик врачебный участкышток таманяр и ровотаят.

Фельдшервлә А. Г. Никулин (Параньгинский район), С. Н. Рябов (Косолаповский район), М. Я. Гаранин (Еласовский район) дә шукы молат ик пунктышток 20-30 и ровотаят. Цилән нинә болезньвләм предупреждаймашты кого пашам видät, вашталтышы цервләдон ясыланымашым Ышкымыштын участкывлашты чыйдемден шоктеныт.

Партия и правительство солаштыш врачебный участкывлам цаткыдемдымашкы кого вниманием уделяят. Специальный ассигнованивлям, оборудованивлям колтат, участкывлашкы лучший кадрвлам ровотаяш колтат. Врачебный участкышки лечебно-профилактический учрежденивлян целий комплекс пыра. Например, Сернурский участок 100



Миняшкинский санаториши

койкан специализированный больницым, туберкулезный пунктам, венерологический пунктам, консультациям, молочный кухням, поликлиника типән амбулаториям, санитарно-бактериологический лабораториям объединяя. Тумью-Мучашский врачебный участок родильныйым, терапевтический, глазной, заразный отделенивлям имея. Врачебный участкывлаштыш работниквлә солашты санитарно-профилактический кого пашам видät.

Мәнмән сәндәлбәкшты социализмын сыйгымаш Советский Союзыштыш труйшывләян труяш, тыменяш дә кайнаш правам обеспечиваен. Ти великий прававлам осуществляяш материальный предпосылкывлям Ыштымый. Уже воюен налмыйвлә, нинә Сталинский Конституциеш сирыймый, законодательный порядкыдон закрепляймы ылыш. Труйшывләян

кәнәш түләмән отпусквлә шулалты; санаторивлә, курортвлә, кәнәм томавлә пачылты.

Марийский АССР-шты радиоактивный железистый источникин базеш, туберкулезым лицаш „Миняшкинский источник“ санаторим пачмы. Санатори Иоласал районын терриоришты тумер рошашты, живописный вәрышты ылеш. Санатори 600 утла эдемән годышты пропускаен кердеш; минеральный выйбын запасызы ти нормым пүлә когоэмден кердеш.

Йыл тәрышты, Шереметьевын первиши замкышты (Йурнышты) 300 эдемән кәнәм томам пачмы. Лесын дә сплавын рабочийвлән кәнәш Куяр станцишты кәнәм тома улы.

Шукердә агыл Сотнурский районын терриоришты, Кленовый кырык доны, шуки лечебный лявырә ылман сирә выйд источникым момы. Химический анализвләм дә геологический изысканивләм Ыштымдон тыйшты пиш шуки сероводород улым пәлен налмы. Ти лявырә ясы эдемвләм төрләмәшты уже используялтеш. Шукеш агыл ти источникин базеш санатори Ыштым лиәш.

Советский власть якте марийский Ыдрәмәшвлә, шукужок неграмотныйвлә, религиозный предрассудкывлә дә суевери лоэш куктаналт шыцшывлә, медицинский палышыкым полуучайделыт, йозывлә дә мужанвлә докы обращаеный ылын гынь, то кызбый Ыдрәмәшвлән квалифицированный медицинский палышык шулалты. Женский дә детский консультативләм организуймы, каждый больницашты родильный отделенивлә улы; родильный томавләм колхозвлә йыдейт Ыштät. Шуки тетян ёвәвлән мательно палашаш правительство пиш шуки средствым колта. 1940 инок веле Марийский АССР-шты шуки тетян ёвәвлән 2.773 тыйжем тәнгä пособим шәләтәмй.

Тетявлә гишән сталинский забота детский учрежденивлән сетьым шәрәмәштәт тенгеок проявлялтеш. 1940 ин 565 детский яслы ылын дә ныны 15 тыйжем утла тетявләм обслуживаеный. Ыдрәмәш-ава Ышкымжын әзажы гишән спокойна ылеш: пашашкы кемәкы, тыйбын әзажы яслышты опытный медицинский работниквлән кидеш лиәш.

Советский тетявлән Ылымаш условивлә важ гыцок ваштальтынит. Каждый ин детский оздоровительный учрежденивлә шукемйт, тетявлән физический развити шотыштат врачебный контроль когоэмеш. Марийский АССР-шты тетявләм обслуживаяш 70 койкаан детский больница, поликлиника, детский санатори, детский садывлә улы дә каждый районашток тетявлән кәнәш пионерский лагерьвлә организуялты. Тиды гыц пасна, республиканский пионерский лагерь улы, Таир йәр тәрышты, йәктер шәргә лошты ылеш.

Советский власть ылмы веремә лошты Марийский АССР-

шты народный здравоохранени кого успехвлам имея. Эдем-
влам гишэн сталинский забота у больницывлам строймашты,
медицинский учрежденивлан седьым шайримашты, здравоох-
ранени делаэш ассигнованивлам кушмашты, трудын услови-
влам соок яжоэмдымашты раскыдын пайдырна. Ти заботым
марийский народ реально шижеш, да у, счастливый, культур-
ный Блымаш гишэн большевистский партилан, Советский
правительствылан да великий Сталинлан кого таум келеся.





йнмän республиканын халавлä—Иошкар-Ола дä Козмодемьянск Иван IV кугижä Казаным нälмä паштек ылши периодын тýнгälältýnýт. Воюен нälмä территорим бишлänjä окончательно закрепляиш манын, феодальный дä колониальный гнет ваштареш Поволжьештыш народвлän цärнýдымы восстановлäm подавляиш манын, царский правительство Поволжьештыш крепостьвлäm, икжäк-иктýштý гýц 60—80 километреш шынден, строяш тýнгälýн. Тенге возникайлтыныт: Царевококшайск, Кокшайск, Козмодемьянск, Царевосанчурск (кýзыт Санчурск), Яранск, Ядрин дä молат.

Историк Карамзин „История государства Российского“ книгäштýжä сирен:

„Луговой черемисвлän земляшты общий бунт трükýштý тärвänен кен, төхөн лüдбäшлä дä жестокий, что казанский воеводвлä тидым нигыцеät усмиряен кердтелыт. Тыргыжланен колтыши государь (1582 ин октябрьын) нýнý докы войскывлäm Елецкий князъдон колтен; пälýмýкýжý, что бунт ак тырлы, сек знатный полководецвлälän, Иван Михайлович Воротынский дä мужественный Дмитрий Хворостиинин князъвлälän тышкý Муром гýц кейш шүден. ...черемисский бунт Иоаннын колымжы яктеок шывшылтын... шыдешкен шыцшывлä, вероятно, царский чиновниквлäm жестокостьдон, (маривлä) московский воинвлä ваштареш бышкýмбыштын томаштын ломыж вýлни, шýргýшты, вертепвлäшты, телымäт дä кängýжбäмäт шиэддäлýнýт, независимостым биштынешты хль колынешты ылын. Мятежниквлäm пýзыртäш князь Туренин Козмодемьянск крепостьюм тýнäm строен...

...Годунов меч гýц утла ышыжыдан мятежниквлäm усмириен, бýняндäрен нýнýм, что, шўм вашт раскаяни лиэш гýнь, у кугижä тошты преступленивлäm монда дä пуры хтялä виноватанвлäm простя; нýнý Москвашкы старейшиным колтенйт дä верный ылмылан клятвым пуэнйт. Тýнämок Борис кырык сиреш дä алык сиреш крепостьвлäm строяш шүден: Цивильским, Уржумым, Кокшагышты Царев халам,

Санчурским дә молывлам, тышкы россиянвлам Ылаш колтен...“ („История государства Российского“, соч. Карамзина, том IX, стр. 416, том X, стр. 21, 1852 г.).

Тенгелән Царевококшайск аль Кокшагыштыш Царев хала 1578 ин строялташ тыйнгәлән, а 1584 и гыц тиштү у же крепость ылын, цилә вең пун таманяр рәдән стенавләдон ёрен шындымы, а ныннын вайләнжы башнывлам Ыштен шындымы. Стенә түл велнәжы келгы канававләдон полукругла хала окружаймы ылын, кыдын пәләквләжы кызытат перегәлт кодынныт—Карл Марксын блицашты, электростанци доны, тенгеек Горькийн, Красноармейский блицавләшты дә Чеховын блица гыц север велнәрәк. Восток веңин стенәвләжы



Йошкар-Олаштыш Советвлән тома

Кокшага рекә тыйышкок толынныт. Икманяр вәрвләшты стена вашт проездвлам Ыштыймбы ылын, кыдывлам пун амасавләдон чүчбәлтыйнит.

1696 ин Царевококшайск циләгеок почти йылен, крепостной стена вләйттән, кыдывлам вара угыц Ыштыйдэлт. Молы крепостьвлам ганъок, хала воеводын кидәшты ылын, кыдын сага вооруженный сила—стрелецвлам ылынныт. Вара хала уездын административный центр лин дә Казанский губерняшкы сирен налмы ылын.

Цилә вең кого шыргывләдон дә купвләдон ёрен шындымы, корны укедон лишибүл губернский хала гыц пычкылт кодшы Царевококшайск настоящий „медвежий угол“ ылын. Хала пиш олен развиваютсян. Официальный даннывлам се мәйн 1875 ин халашты ылын: 2 винокуренный завод,

4 вәкш, 4 кустарь, таманяр харчевня дә 4 постоялый двор. Книгә лапка, общественный библиотека, театр—нимат уке ылын.

Халашты дә уездышты полный бескультурье дә дикость ылыныт. Царевококшайскиш шоэн мишы путешественник-влә соок худа корнывлә гишән жалываенйт, қыдывлә нынци цилә силаштым нальынит. Ныным халан антисанитарный состоянизы поражаен, қышты ни вәкшмәй өлицәвлә, ни общественный садвлә уке ылыныт. Халан центрышты ылышы пазар вәр, қышки лөнгән корнывлә цилә вең толыныт, (кызыт тиштә Ленинский сад) куп гань ылын. Шошым дә шыжым өлицәвләштә ләктән кердтәмәй лявирә ылын, қәнгәжымжы—пиш кого пырак.

Блымаш мылын, соок икстаян кен. Монастырский дә церковный цангвлә седок мүнгенит. 1774 инок уже Царевококшайскишты, „сек каймы вәрйышти“ 5 церкә дә Ыдрәмаш монастырь ылыныт. Җүдейштәт уке, что классический художественный литературышты Царевококшайск—пачеш кодмашын, невежествын дә пасна бышкет ылмашын синоним шотеш фигурируен.

1825 ин халашты уездный училище пачмы ылын, но тиды культурым лүлтәмәшлән существенный влияним йыштыйде.

8 койкаан ик больница ылын, қыдым лач ик лекарь веле обслуживаен.

Населени шотышты Царевококшайск обычный икпорадка сола гыйц айырлыде. 1874 ин 1.193 эдем, а 1914 ин—1.800 эдем житель ылын. Тенгелән, населени каждый ин 15 эдем гыйц большы күште.

Техень ылеш общий чертавләдон Царевококшайскин историжи.

Октябрьский социалистический революци Царевококшайскин курым амалымжым лоэштәрен. Революцин дә гражданский войнан героический кечивлә годым тиды Марийский крайышты Советвлә верц кредитмашын ик основной центржы ылын. 1918 ин халан лымым вашталтымы—Краснококшайск лин, а 1927 ин—Йошкар-Ола.

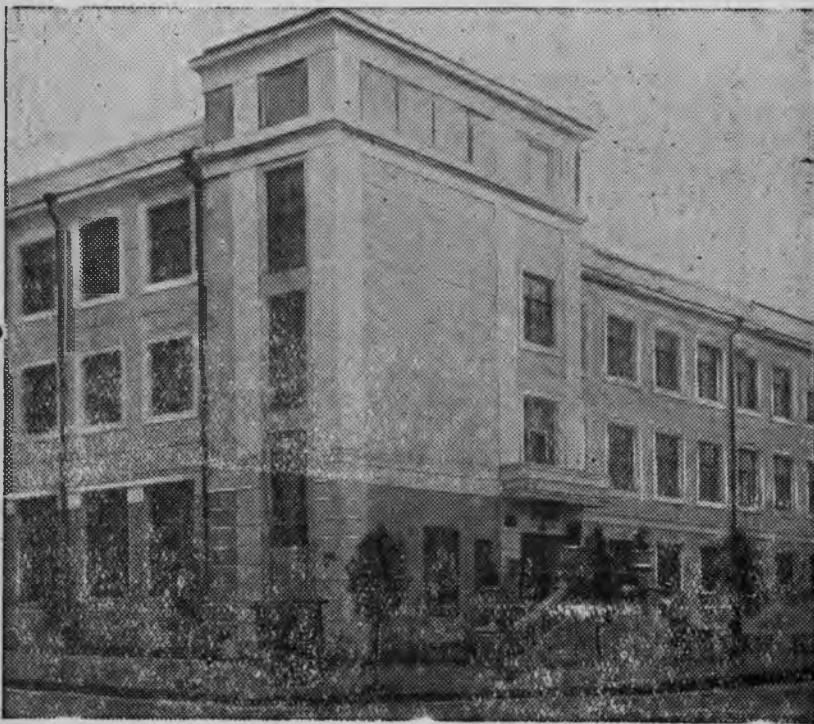
Марийский автономный областым организуймыдон хала областной центр лин, а кызытшы веремән Марийский республикин столица ылеш.

Советский власть жеп лошты Йошкар-Ола когон күшкын дә республикинан административный веле агыл, но и культурный кого центр лин. Хала күшмашты цилә мәнмән республикинан экономический дә культурный развити, ленинско-сталинский национальный политикин торжество отражаялтеш.

Социалистический строительствын пытариши лу и лошток Марийский республикин дә Йошкар-Ола халан блымаштә кого событи лиайлтын: Марийский крайын территорииш-

ты, Московско-Казанский кыртни корны гач Йошкар-Олам Казаньдон, Горькийдон, Москвадон да СССР-н вес халавlä-
дон уштарышы, шүдй километран железнодорожный ветка строялтын.

1922 ин электростанцим строймы, ёлицäвлä дä Ылым пöртвлä электричествидон сотемäлтäйнёт. Промышленный строительство шärлең, особынок кого размерым тýдý ста-
линский пятилеткывлäн жеп лошты принимаен. 1940 ин 23 предпrijати ылын, кызывлäн валовой продукциштý 12,6 мил-
лион тängäsh ылын. Предприятиялä, шукыжы, местный сель-
скохозяйственный дä лесной сырьем перерабатывают, широ-
кий потреблени продукцим лыктыт. 1940 ин товарооборот



Связь наркоматын управлени тома

56,333 тýжем тängäshký шон. Общественный питани сетьин оборот 13.273 тýжем тängäm составляен.

Советский власть ивлäн Йошкар-Олашты населени чынъ күшкүн. 1920 ин 3.500 эдем ылын, 1926 ин—4.374 эдем, 1939 ин—27.179 эдем, кýзбýтшы веремäш 31.854 эдем якте населени шукемйн. 40 и лошты (1874 гýц 1914 и якте) Царевококшайскии населени цилäжy 607 эдем веле шукемйн

ылын гынъ, то Йошкар-Олашты 20 ишток 28 тыйжемят утла наслени шукемйн.

Населени шукеммй семйн жилищно-коммунальный строительствыат шэрлә, хала благоустраиваялтеш. Олицавлә яжо шуки этажан томавләдон украшайлтыныт: Советвлән тома, Связь тома, лесотехнический дә педагогический институтвлә, фельдшерско-акушерский школа, коклы ныл квартирлан томавлә, средний школвлә, кинотеатр, универмаг, республиканский библиотека дә молат. Остатка кок и лошты халан северо-западный окраинышты у поселок строялтын. Олицавләм торецдон дә булыхный күдон вәкшмй. Жар на-сажденин площадь 21,3 гектар ылеш, тү шотышты—11,3 гек-тарышты общественный садвлә дә сквервлә.



Самолетыш почтым крузымаш

Халашты ныл общественный момоца улы. 1939 и годшен городской водопровод действуя. Колхозник тома дә кок гостиница толышы эдемвләм обслуживаят. Халан южный часты-штыжи—кыртни корны станци доны элеватор шалга.

Тошты захолустьеен кишайжат кодте. Йошкар-Олашты культурный учрежденивлә чынъ күшкүт. 4 институт улы: Н. К. Крупская лыман Марийский государственный педагогический институт, Учительский институт, Горький лыман Поволжский лесотехнический институт дә Институт усовершенствования учителей, 5 техникум, 10 средний, неполный средний дә начальный школвлә. Тыменьшывлә цилажи 7.000 эдемят утла. Республиканский библиотека улы, кыдын книжный фондшы 100 тыйжем том,

парткабинет, музей, 10 клуб, 2 кинотеатр, Марийский государственный театр да русский драматический театр, социалистический культурын Марийский научно-исследовательский институт улы.

1939 и гыц хала көргүштәй дендрарийым йыштымый, кыды научно-культурный да экономический кого значеним имея. Дендрарийышты Европын, Азин да Америкин пушангы, тышкә породывлә ылыйт.

Халашты здравоохраненин шуки учрежденивлә улы: общий да детский больницивлә, диспансервлә, рентгеновский установокывлә, специальный леченин кабинетвлә, поликлиника, йадрэмшвиллән да тетявиллән консультаци, аптекывлә да молат. Циләжы 56 врач, 184 эдем средний медицинский персонал.

Хала йыр ылышы вәрвлә когон цевервлә: йәктер да тумер шыргывлә, рекә, алык. Кәнгүйим халаштыш населени выходной кечивләм культурно хала түнү, рекә түрбештәй әртәрәй. Телымат хала түншүй вәрвлә пуста агылел: ниний кужы ечыдан тренировка да прогулка шотышты кашташ пиш яжо ылыйт.

Халан бюджет соок күшмашат тенгеок хала күшмашым раскыдын анжыкта. 1933 ин бюджетын расходный частьши 800 тыйжем тәнгә ылын, 1937 ин—4.246,9 тыйжем тәнгә, 1939 ин—7.842,5 тыйжем тәнгә, а 1940 ин—9.143,3 тыйжем тәнгә. Тенгелән, остатка 7 и лошток городской бюджет 10 гәнәйт утла когоэмыйн.

* * *

Козмодемьянск хала Йылын вургымла вел күкшү уступышты цеверйн кайын шынзә.

Тыйбын тәңгәләлтмәй историжы Царевококшайскын истори ганьок ылеш. Тыйбы крепость шотышты 1583 ин тәңгәләлтән, царский правительство Поволжьем колониш сәртәш тәңгәлмәй жепйин. Козмодемьянск гишән подробный исторический данныйвлә перегәлт кодтелыт, ниний 1833 ин пожареш йылен кенәйт. Известно, что Козмодемьянск молы халавлә лошты 1609 и годышы государственный актвләштәй ѡшындәрләтеш, а 1796 ин уездный центр лин да Казанский губерняшкы сирен налмый ылын.

Йылышты судоходство шәрләмый семийн Козмодемьянскын значеныйт волжский пристин шотышты когоэмыйн. Тыйбын гач Санчурсышки, Ярансышки да мол вәреят товарвлә кенәйт.

Козмодемьянск туре когоок агыл Рутка рекә Йылышки ләктеш, Улнырәк—Арде рекә, күшнүрәк—Ветлуга рекә. Цилән ниний лес йоктарымы рекәвлә ылыйт. Тагынамшенок ти вәрвлашкы крупный лесопромышленниквлә йышкымыштыи внимаништым обращаеныйт. Ромы да рекәвлә мычкы йоктар-

мы лес Козмодемьянск туре шагалын. Каждый ин шошым дә кәнгәж тәңгәлтәшүн лесной ярмынка—лес выжалмаш дә Ыыл мычкы йоктараш шалвлам формируймаш кен.

Цилә тидбә халашкы рабочийвлә—сплавщиквлә, служащийвлә, лесоторговецвлә погынымдон сопровождаялтын. Народ погынымдон тиштәш купечество пользываен, торговльым шәрен. Революци якте Козмодемьянск типичный, Поволжский купеческий хала ылын.

Великий Октябрьский социалистический революци халан Ылымашым весым ыштен. Пролетарский революциин дә гражданский войнан героический кечивлә годым Козмодемьянскыштыш труйшывлә Советский власть верц кредалмаштый активный участим принимаеныйт.



Козмодемьянск халан вид, XVII векын путешественникин Олеарии
рисунок семийн

Советский власть годым Козмодемьянск цилә семийн дә чынь развинаялташ цилә условивләм получаен. Марийский автономный областым ыштымдон хала кантонный центр лин. Кыйзитшы веремән тидбә Горно-Марийский районнын центр ылеш.

Революци яктешй веремән остатка 50 и лошты хала на-селенин средний годовой прирост 26 эдем гыйц шуки лите дә 1916 ин тиштә 6221 эдем ылын. Кыйзит ынде год йайде населенин күшмаш 9 гәнә гыйцат шуки. 1940 ин Козмодемьянскын населенин 10.700 эдем якте шон.

Тошты Козмодемьянскышты Бычков купецый когоок агыл сыра завод веле ылын. Кыйзит халашты государственно-ко-оперативный промышленный шуки предприятивлә улы: пло-доварочный завод, мебельно-прутковый мастерской, кир-

ничный завод, электростанци, сыра завод дә молат. 1940 ин халаштыш промышленный предприятивлә 1926-27 ин ценәдөн 2,2 миллион тәнгаш утла продукцим пуэнт.

Республикашты хала экономический кого значеним имея. Тиды лесоразработкывлам дә Ветлуга, Рутка, Арде рекәвлән системышты лес йоктарымашым уштарышы центр ылеш. Халашты шуку лесозаготовительный дә сплавной организацивлә. Год ййде Козмодемьянский рейд гыйц Йыл мычкы миллион кубометр утла лес йоктаралтеш. Товарооборотат шәрлә. 1940 ин тиштә 61 торговый точка ылын, қыдывлә 22 миллион утла тәнгаш товарооборотым йыштенйт. „Козмодемьянск“ пристинән грузооборотыш 1.274 тыйжем тонным составляя.

Кого успехвлам культурный строительствышты йыштен шоктымы. Сельскохозяйственный техникум, педагогический училище, средний школа, кок НСШ, кым начальный школа существуют. Тыменьшывлә тыштә 3000 әдем нәрб ылыт. Халашты кым клуб улы, Оборона тома, кинотеатр, районный библиотека дә музей. Кырык-Мари колхозный театр, 20 утла артиствләдон халаштыши дә Кырык-Мары, Йоласал, Йүрнәй районвлаштыш сельский населеним обслуживая.

Козмодемьянскишты кырык-мары йылмайдон литературым лыкмаш концентрируялтеш. Марийский государственный издаельствын филиал улы; политико-экономический дә художественный литература ләктеш. Таманяр лу писательвлә күшкыныт. Кырык-Мари дә рушла йылмайдон районный газетвлә „Ленин корны“ дә „Ленинский путь“ 5000 экземпляр тираждон ләктыйт.

Халашты кабинетвләдон дә станцивләдон оборудоваймы районный больница дә Водздравотделын здравпункт улы.

Советский у интеллигенци күшкын: шуку врачувлә, средний медицинский персонал, учительвлә дә студентвлә улы. Козмодемьянскин купеческий тошты цырежй вовсеэшок ямын.

* * *

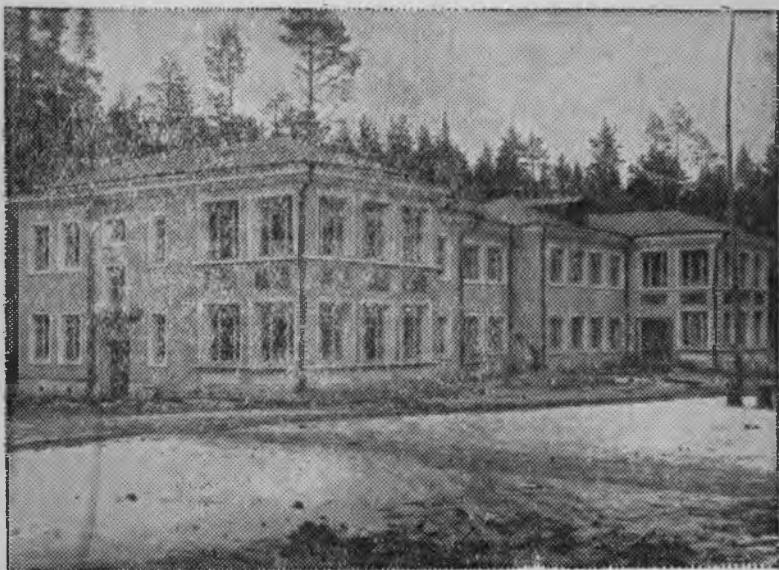
Волжск—мәймән республикашты промышленный хала ылеш. Тиды Йылын шалахай сирыштый, кым братский республика—Татарский, Чувашский дә Марийский АССР пысмайлә ылмы доны ылеш.

Халан основной частьши кыйзый ылмы вәрбыштый шукердат агыл шыргы дә купвлә ылыныт. Кыйзый тиштә крупный промышленный центр күшкын, қыды союзный значеним имея.

Волжскын историжы, когонжок, Марийский целлюлозно-бумажный комбинатын шәрбымашдон связанный ылеш. Комбинатын строительство 1934 ин тыйнгәләлтән. Кокшы пятилетка пыйтыймашеш строительствын основной пашавләжй пыйтыймәй ылыныт, дә 1938 ин комбинатын пыйтариши очере-

дым эксплоатацишкы сдаймы. 1939 и түнгәлтыйн—кокшы очередым, а 1940 ин—кымшым сдаймы. Комбинат яжо сорт пумага продукци лыкмашым год гыйц годыш когоэмдә. Бумажный промышленность мә донна сталинский пятилеткывлан периодын Ыштымй, промышленностын у отрасль ылеш.

Бумкомбинат сагаракок древообрабатывающий комбинат улы. Тыйдын строительствым пытаришы сталинский пятилетка пытыймашеш в основном пытәримй да 1931 ин декабрын пытаришы очередын эксплоатаци түнгәлләтйн. Вараши ивлан комбинат пакыла развиваалтын да шәрлен, у техникидон вооружаялтын. Ти шотышты айыртемй шу-



Волжский халаштыш детский яслывлан здани

кым остатка кок и лошты Ыштымй. Кызыт Ынде комбинат пушәнгым обрабатывайшы технически оснащенный крупный предприяти ылеш. 1938 ин тиды 4.353 тыйжем тәнгаш продукцим пуәц, 1939 ин—5.394 тыйжем тәнгашым да 1940 ин—5.467 тыйжем тәнгашым. Ышкымжын мощностышым эчәйт яжон используяшты комбинат продукци лыкмашым пүля когоэмден кердеш.

Промышленный ти предприятивлам шәрим семийн рабочий поселок күшкын. 1939 ин апрель гыйц тиды районный центр лин. РСФСР Верховный Советын Президиумын 1940 ин 6 июляш Указдон поселок Волжск халашты преобразуялтын. Кызыт халашты, күшниң анжыктымы кок комбинат гыйц пасна, лесопильный завод „Заря“, пищекомбинат,

кырбыц завод дә икманяры промысловый артельвлә улы. Халан черташкы тенгеок плодоовоощный совхоз дә „Красный октябрь“ колхоз пырат.

Волжск кыртни корны веткыдан Зеленный Дол станци гач Казаньдан связан ылеш. Волжский докы лишил пристинжы—Йыл вес сирыштыш Козловка.

Халан населенижи 1940 ин 1 январеш 19.486 эдем ылын, ниний логыц 14.908 эдемжай рабочийвлә, инженервлә, техниквлә дә служащийвлә семяштйдан ылыт.

Живописный вәрүштү, йактер шыргы лошты шуку каменный дә преянан порт күшкүн шагалын. Хала электрофицирумы, кок общественный момоца, прачечный, 5 парикмахерский, толышвләлән шагалаш тома дә водопровод улы.

Тишти 60 магазин дә лареквлә улы. 1940 ин товарооборот 19,5 миллион утла тәнгәш ылын. 5 столовый дә таманяр лу буфет ылман общественный питани сетьин годовой оборотши 3 миллион тәнгәм эртә.

Существуймызы мытык срок лошток культурный строительствуышты хала кого успехвләм баштен шоктен. Халашты 6 начальный, неполный средний дә средний школа улы, кышты 155 учитель ровотаят дә 3368 эдем тыменеш. Тиды гыйц пасна көгөвләм тымдымы 2 школа дә глухонемойвләм тымдымы ик школа улы, 7 клуб, культура дон кәнүмшә парк, стадион дә 2 библиотека.

Городской населеним предприятивлә сагашы 2 здравпункт дә амбулатори обслуживают. Шукердый агыл пиш якон оборудуен шындымы районный больницым пачмы. Медицинский учрежденивләштү 28 врач ровотаят.

* * *

Мәнмән республикаштыш халавлән чынъ развиваялтмашты ленинско-сталинский национальный политикин блестящий исторический сыйнгымашыжы каеш. Пачеш кодшы национальностьюлән Советский Союзышты хозяйственно, политически дә культурно палшым гишән Сталин тәнгән указанижи полныйок осуществлямы ылеш. Марийский республикаштыш труйшывлә башкымыштын автономилән 20 и шомашеш, великий русский народын палшыкеш тыйылнәлтүн, мәнмән пиш кымда родинынан братский цилә народвләдон иквәреш, зажиточный дә культурный бәләмашым башләнештү обеспечиваеныйт.

Заключени

Марийский народын автономи коклы и существуя. Ти сравнительно мытык периодышты социалистический строительствын цилә фронтвлашток пиш кого исторический сыйнгымашвәм биштен шоктымы.

Марийский АССР-н государственный бюджетшы царны-деок күшкеш. 1933 и гыц 1941 и якте 21.168 тыйжем тәнгә гыц 108.678 тыйжем тәнгә якте, вес семйнъжы вайц гәнәйт утла бюджет күшкын. Ти веремә лошты 79.747 тыйжем тәнгә средствым народный хозяйствышки пиштый. Фабрично-заводской да кооперативный промышленностью угыц баштый. Тошты, обнищалый сола вәреш, кышты кулаквлә, попвлә да кугижән чиновниквлә хозаланеныйт, колхозный у солам баштый, кыдын социалистический хозяйствышки у техникидон оснащаймы. Социалистический нырвлан урожайность да колхозный животноводствын продуктивность күшмаш колхозный крестьянствылан зажиточный, культурный да счастливый Ылымашым обеспечивает.

Марла да рушла Ылмән газетвлә, журналвлә, книгавләлу тыйжем экземплярын населени лошты шәрләт. Радио, кино, театр труйшывлән бытышки цат пыреныйт. Культурно-социальный учрежденивлә күшкыт. 1933 и гыцок веле социально-культурный мероприятивлашкы 305.752 тыйжем тәнгәм шәвбый. Перви марийский народ лошты грамотный эдемый моаш ясы ылын гәнь, то кайзыйт каждый колхозный солашты средний да высший образованян эдемвлан количеству со большы күшкеш, коммунистический строительствышты активный участим принимайшы интеллигенци күшкеш.

Марийский народ мәймән социалистический родинын полноправный народ лин. Тыйдә башкымжын государственностью, башкымжын Конституцийм—великий Сталинский Конституциин тетяжым имея. Социалистический родинын братский народвладон дружнан Ылымаштый, великий русский народын палышк ылмашты, Марийский республикын труйшывлә, ленинско-сталинский партийр, цилә мирыштыш труйшывлән вождь да учитель Иосиф Виссарионович Сталин йир цат цымыргышывлә, башкымаштын у Ылымашым строят.

Советский патриотизм, башкымын родинам беспредельно яратымаш да преданность күшкеш, вет „Сәндәлкайштынә Ылайш да кредәлайш сусу, кышты партии великий мудростышы да вождын Иосиф Сталинын кыртни вольыжы эртыйш проклятый навыквлә дон предрассудкывлә гыц вовсе-эшок освобождая“ (М. Горький).

Большевистский партийдон неуклонно проводымы ленинско-сталинский национальный политика полныойок сыйнген. ВКП(б) Центральный Комитетын да лично Сталин тәнгыйн

руководствыдон мариийский партийный организаци социализмын торжество верц кредалмашын славный корным кеен. Меньшевиквлә, эсервлә, троцкиствлә, правый реставраторвлә, буржуазный националиствлә дә народын молы врагвлә ваштареш пиш когон кредалмашеш тыйдү күшкүн дә пингәдемйн. Кыйзбайтын веремән партийный организацишты куд тыйжем дә пелбай нәрбән коммуниствлә ылыйт. Предприятывләшты дә лесопунктвләшты, колхозвләшты дә учрежденивләшты партийный организацивлән кого сеть күшкүн. Коммуниствлә цилә участкывләшток коммунистический строительствын успехвлә верц труйшывлән кредалмашым возглавляят.

Труйшывлам коммунистически воспитываймаш шотышты пиш кого паша ёртәрләтеш. Тыйжемйн агитаторвлә дә пропагандиствлә народ лошкы большевистский шамакым нәнгәйт. Партийный пропаганда „ВКП(б)“ историн Краткий курс—тиды марксистско-ленинский теорин энциклопеди—светышкы ләкмәйдон паснанок кого размахым получаен. Тыйжем партийный дә непартийный большевиквлә большевистский партиянын славный историм келгән дә пыт кычен тыменыйт. „ВКП(б)“ историн Краткий курс“, „Ленинизмын вопрос-влә“ дә Ленинын дә Сталинын мәры йылмайдон лыкмы молы трудвлә, Марксын—Энгельсын—Ленинын—Сталинын великий тымдымаштым труйшывлән туан йылмайдон тыменяш возможностым пугат.

Молодежым коммунистически воспитываймы шотышты областной комсомольский организаци пиш кого пашам йышта, кыды йашке рядыштырь 26 тыйжемәт утла членвлам шотла.

Замечательный итогыжы тыйдү ылеш, что партийный дә советский работниковладон, предприяти, МТС дә колхоз руководительвлам кадрвлә, промышленностьюн дә сельский хозяйствый стахановецвлә күшкүнит. Утлаок выдающий эдемвлә честный пашашты гишән Советский Союзын орденвлайдон дә медальвлайдон, социалистический соревнованин отличник значокдон дә Почетный грамотывлайдон шүдүн награждаймы ылыйт. Шуды стахановецвлә почет книгашкы пыртымы ылыйт. Ти кадрвлам партийный организацивлә дә Советвлә заботливо күштат.

ВКП(б) Центральный Комитетын руководствыдон мариийский народ коммунизмын вершинывләшкүй йиянын кея дә народвлән великий вождьлан Сталин тәнглән йашкымжын признательностьюн дә яратымашым выражая:

Шүмбелнә дә вождьна, кого шайлә тыйлат!

Шүмбелнә дә вождьна, кого слава тыйлат!

Атаянә дә вождьна, кого тау тыйлат!

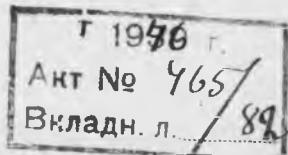
Шортни кечи, вождьна, тыйжем ивлә тыйлат!

(Сталин тәнглән мариийский народын сирыймы сирмаш гыйц).

СОДЕРЖАНИЕ

Марийский АССР-н физико-географический очерк	3
Марийский народын эртбашы истори гыц	16
Советский власть верц крөдәлмаш дә марийский народын совет- ский автономим образуймаш	43
Марийский АССР-н социалистический промышленность	60
Транспорт дә связь	80
Марийский АССР-н социалистический сельский хозяйство	86
Литература, искусство, печать	122
Народный просвещени	145
Народный здравоохранени	160
Мәнмән республикин халавлә	167
Заключени	177

4401
Инз. № 3909



В составлении сборника на русском языке принимали участие: М. Г. Голов, Б. В. Зинкевич, С. И. Ибатов, И. П. Ибраев, П. В. Кожевников, С. А. Коробов, Н. П. Калистратов, П. И. Лашманов, С. П. Лунев, Н. А. Мартынов, В. Н. Мостовая, Г. П. Никитин, М. М. Румянцев, М. Ф. Столяров, В. П. Тихонов, Л. Я. Флорентьев, А. В. Филичкин, К. А. Четкарев.

Редактор перевода В. Сусанин

Корректор Н. Сазуркин

Подписано к печати 13/х-41 г. Э 2978. Заказ № 823 Тир. 1000 экз.
Печатных листов 11,25. В печатном листе 42336 знаков.
Формат бумаги 60x92 1/16

Отпечатано в Козмодемьянской типографии.

8-19.26/5

Цена 3 р. 75 к.

Марк

3-85

XX лет
МАРИЙСКОЙ АССР

в переводе
на горно-мариийский язык